

บทที่ ๔

แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคอยุธยาตอนต้น

การแสดงทรรศนะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ผู้ศึกษาวรรณคดีแต่ละท่านได้ใช้แนวทางการศึกษาต่าง ๆ เพื่อพิสูจน์สมมติฐาน ข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาจึงมีทั้งที่มีลักษณะร่วมกันและแตกต่างกัน ประมวลแนวทางการศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยาเชิงประวัติ มีอยู่ ๔ แนวทางที่สำคัญ ดังนี้

๑. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี แนวทางนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาในวรรณคดีกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ เช่น พระราชพงศาวดาร บันทึกของชาวต่างประเทศ และกฎหมายต่าง ๆ และการศึกษาวิเคราะห์สถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณคดี แนวทางการศึกษาดังกล่าวจะช่วยให้ผู้ศึกษาวรรณคดีสามารถประมาณยุคสมัยที่ประพันธ์วรรณคดีต่าง ๆ ขึ้นได้

๒. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่น แนวทางนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของภาษา รูปแบบคำประพันธ์ กลวิธีการประพันธ์ และลีลาการประพันธ์ระหว่างวรรณคดีเรื่องหนึ่งกับวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่ง แนวทางการศึกษาดังกล่าวจะช่วยให้ผู้ศึกษาวรรณคดีสามารถประมาณยุคสมัยที่ประพันธ์วรรณคดีต่าง ๆ ขึ้นได้เช่นกัน ทั้งนี้ ผู้ศึกษาวรรณคดีอาจมองเห็นลักษณะร่วมหรือการส่งอิทธิพลระหว่างกัน นอกจากนี้ ผู้ศึกษาวรรณคดียังอาจใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการระบุตัวกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีขึ้น โดยอาศัยการเชื่อมโยงความระหว่างวรรณคดีทั้งสองเรื่องได้อีกด้วย

๓. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวัฒนธรรม แนวทางนี้เป็นการศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ศึกษาวรรณคดีสามารถกำหนดยุคสมัยของวรรณคดีต่าง ๆ ได้

๔. การวิเคราะห์วรรณคดีอย่างละเอียดแล้วตีความจากเรื่อง แนวทางนี้เป็นการอ่านวรรณคดีโดยใช้วิธีการอ่านละเอียด (close reading) แล้วตีความเนื้อหาของเรื่อง โดยอาจไม่ต้องอ้างอิงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หรือความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีร่วมสมัย อาจเป็นการอ่านวรรณคดีเพื่อการวิเคราะห์บุคลิกภาพและน้ำเสียงของกวีที่สะท้อนผ่านทางวรรณคดี เป็นต้น

ในที่นี้ ผู้วิจัยขอแสดงแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคอยุธยาตอนต้นที่ผู้ศึกษาวรรณคดีใช้ในการศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นเชิงประวัติ โดยพิจารณาจำแนกออกเป็นเรื่อง ๆ เพื่อให้ได้ทราบถึงกระบวนการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีแต่ละเรื่อง และทำให้เห็นถึงจุดแข็งและจุดอ่อนของการศึกษาของผู้ศึกษาวรรณคดีต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

๑. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี

๑.๑ โคลงยวนพ่าย มีผู้ที่ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๑.๑.๑ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการกำหนดสมัยที่ประพันธ์โคลงยวนพ่าย โดยฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ไม่เห็นด้วยกับการที่กล่าวว่า โคลงยวนพ่าย ประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทพระราชพงศาวดารมิได้ระบุเลยว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีชัยเหนือฝ่ายล้านนาอย่างเด็ดขาด จนถึงขั้นที่เรียกว่า “ยวนพ่าย” ได้ สงครามระหว่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนาจบลงด้วยการหย่าศึกกัน และสงครามระหว่างอยุธยากับล้านนาได้บังเกิดอีกครั้งภายหลังจากที่พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์สวรรคตลงไป คือ สงครามเมื่อคราวพระเมืองแก้วโอรส พระเจ้ายอดเชียงรายยกทัพมาตีเมืองสุโขทัย ในพ.ศ. ๒๐๕๐ ในครั้งนั้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้ทรงนำทัพไปปราบด้วยพระองค์เอง สงครามระหว่างอยุธยากับล้านนาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้สิ้นสุดลงเมื่อฝ่ายอยุธยาสามารถตีเมืองลำปางแตกได้ในพ.ศ. ๒๐๕๘ พระเมืองแก้วยอมรับความพ่ายแพ้ถึงกับยอมได้ถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองขอเป็นไมตรีแก่ฝ่ายอยุธยา ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์มองว่าเป็นการมีชัยชนะเหนือล้านนาอย่างแท้จริง จนอาจเรียกว่าเป็น “ยวนพ่าย” ได้

นอกจากนี้ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ยังได้กล่าวว่าโคลงยวนพ่ายกล่าวถึง “พระศรีสรรเพชญ์” และ “สถูปพระเจ้าหล้า”^๑ ซึ่งในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ระบุว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างสถูปประดิษฐานพระบรมอัฐิของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ในศักราช ๘๕๔ (พ.ศ. ๒๐๓๕) และได้โปรดฯ ให้ทำการหล่อพระศรีสรรเพชญดาญาณ จนแล้วเสร็จในศักราช ๘๖๕ (พ.ศ. ๒๐๔๖) ทำให้ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ สรุปว่า โคลงยวนพ่ายน่าจะประพันธ์ขึ้นหลังพ.ศ. ๒๐๔๖

ข้อสรุปของฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ข้างต้น ในทรรศนะของผู้วิจัยเห็นว่า เนื้อหาของโคลงยวนพ่ายเป็นการกล่าวสดุดีวีรกรรมในการชนะศึกเมืองเชียงใหม่ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมากกว่าการสดุดีวีรกรรมของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เพราะในโคลงพ่ายมีการกล่าวถึงบุคคลในประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับสมเด็จพระเจ้าติโลกราชมากกว่าพระเมืองแก้ว เช่น หมื่นดงนครแจ้ห่ม (แจ้ห่ม) เป็นต้น ทั้งยังมีการกล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าติโลกราช เช่น การสังหารชีวิตหมื่นนครโดยระวางว่าจะเป็นกบฏ เป็นต้น

^๑ ในโคลงยวนพ่าย บทที่ ๖๕ กล่าวว่า

แกลงปางพระลัยโลก	ครองธรรม์
เกษมอโยธยายง	ยิงฟ้า
แกลงปางพระศรีสรร	เพชญ์โพธิ
แสดงสถูปพระเจ้าหล้า	ข่าวขจร

ส่วนการที่ฉันทิชัย กระแสสินธุ์สันนิษฐานว่าโคลงยวนพ่ายว่าประพันธ์ขึ้นหลัง พ.ศ.๒๐๔๖ อันเป็นปีที่มีการบันทึกว่าหล่อพระศรีสรรเพชดาญาณแล้วเสร็จนั้น ในทรรศนะของผู้วิจัย เห็นว่า “พระศรีสรรเพชญ์” ในโคลงบทดังกล่าวน่าจะหมายถึงองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มากกว่าที่หมายถึงพระพุทธรูป โดยเนื้อความของโคลงบทดังกล่าวน่าจะมีความหมายว่าเรื่องที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างพระสถูปพระเจ้าหล้า นั้นเป็น “ช่าวขจร” หรือชาวอันนายนิตที่ขจรไป ทั่วแผ่นดินมากกว่า

๑.๑.๒ หม่อมราชวงศ์ศุภวดี เกษมศรี ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการสันนิษฐาน ระยะเวลาที่ประพันธ์โคลงยวนพ่าย โดยกล่าวว่าโคลงยวนพ่ายน่าจะประพันธ์ขึ้นระหว่าง พ.ศ.๒๐๑๗-๒๐๑๙ เพราะในโคลงยวนพ่ายมิได้ปรากฏเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงในเอกสาร ประวัติศาสตร์หลังพ.ศ.๒๐๑๙ เช่น การที่ฝ่ายเขมรขออ่อนน้อมกับอยุธยาในพ.ศ.๒๐๑๙ หรือการ ประพันธ์มหาชาติคำหลวงเสร็จสมบูรณ์ในพ.ศ.๒๐๒๕ เป็นต้น

ข้อสรุปของการศึกษาข้างต้นแสดงเหตุผลน่าเชื่อถือ ทั้งนี้ ผู้วิจัยก็เห็นคล้อยตามกับ หม่อมราชวงศ์ศุภวดี เกษมศรี เพราะโคลงยวนพ่ายเป็นวรรณคดีที่มุ่งแสดงพระเกียรติคุณของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในทุกด้าน หากโคลงยวนพ่ายประพันธ์ขึ้นหลัง พ.ศ.๒๐๑๙ จริง ก็ควรที่จะบันทึก เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ไว้ครบถ้วนมากกว่านี้

๑.๑.๓ บุญเดือน ศรีวรรพจน์ ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการกำหนดช่วงเวลา ที่ประพันธ์โคลงยวนพ่าย โดยกล่าวว่าโคลงยวนพ่ายน่าจะประพันธ์ขึ้นระหว่าง พ.ศ.๒๐๑๗-๒๐๒๕ อัน เป็นช่วงเวลาที่น่าตั้งแต่ว่าปีศึกเมืองขึ้นยุติลงจนถึงปีที่ประพันธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์ ทั้งนี้ เพราะบุญเดือน ศรีวรรพจน์ ให้เหตุผลว่าเหตุการณ์ที่มีการบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับหลวง ประเสริฐอักษรนิติ์กับเหตุการณ์ที่บันทึกไว้ในโคลงยวนพ่ายมีความใกล้เคียงกันมาก หากโคลงยวนพ่าย ประพันธ์ขึ้นหลังพ.ศ.๒๐๒๕ ก็น่าจะบันทึกเหตุการณ์ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดฯ ให้ประชุม นักปราชญ์ราชบัณฑิตแปลและแต่งมหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์ในพ.ศ.๒๐๒๕ ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญ มากครั้งหนึ่งในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เหมือนอย่างที่ตั้งบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

ผู้วิจัยมีทรรศนะเห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานของบุญเดือน ศรีวรรพจน์ข้างต้น เพราะ การประพันธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นแสดงออกถึง พระบารมีอันยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นอย่างสูง โคลงยวนพ่ายที่มีเนื้อหาสดุดีสมเด็จพระ บรมไตรโลกนาถในทุก ๆ ด้านไม่น่าจะมองข้ามพระราชกรณียกิจที่สำคัญเช่นนี้ได้

๑.๒ โคลงกำสรวล มีผู้ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๑.๒.๑ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวเพื่อพิสูจน์ว่าโคลงกำสรวลเป็นผลงานการประพันธ์ของศรีปราชญ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นการขัดแย้งกับทรรศนะของหม่อมราชวงศ์สุนทรชาติ สวัสดิกุลที่ระบุว่าโคลงกำสรวลเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์เริ่มต้นการศึกษาโดยการแย้งทรรศนะของหม่อมราชวงศ์สุนทรชาติ สวัสดิกุลที่กล่าวว่าศรีปราชญ์เป็นราชทินนามด้วยการสืบค้นทำเนียบพลเรือนในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ไม่พบราชทินนามดังกล่าว ทำให้ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์เชื่อว่าศรีปราชญ์น่าจะมีเพียงผู้เดียว คือ ศรีปราชญ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งถูกเนรเทศไปยังนครศรีธรรมราช ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา เพราะลอบเป็นชู้กับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระชนิษฐาในสมเด็จพระเพทราชา ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ศรีปราชญ์น่าจะถูกเนรเทศไปพร้อมกับกระบวนเรือสงครามที่สมเด็จพระเพทราชาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรสงครามและพระยาราชบังสันยกไปปราบพระยารามเดโชที่ก่อกบฏในพ.ศ.๒๒๓๕

จากนั้นฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ได้พิสูจน์ว่าโคลงกำสรวลเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลางโดยการพิจารณาความในโคลงกำสรวลแล้วพบว่ากวีได้กล่าวถึงสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ที่สามารถเชื่อมโยงความได้ว่า โคลงกำสรวลประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลาง เช่น การกล่าวถึงสระบัวในโคลงบทที่ ๔^๑ ที่มีการกล่าวไว้ในบันทึกของบาทหลวงเดอซัวซี คำให้การชาวกรุงเก่า และพระราชพงศาวดารบันทึกไว้ว่าขุดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หรือการพรรณนาความงดงามของพระราชมณเฑียรทองในโคลงบทที่ ๖^๒ ซึ่งตรงกับบันทึกของบาทหลวงเดอซัวซี ที่กล่าวว่าปราสาทราชมณเฑียรในอยุธยามีความวิจิตรสวยงามมาก เป็นต้น

^๑ โคลงบทที่ ๔ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

ตระการหน้าวดคแหวัน	วงพระ
บำบวงหญิงชายแตรง	ขึ้นไหว
บุรพาท่านสรรค <u>สระ</u>	สรงไสรด
ดวงดอกไม้ไม้แก้ว	แบ่งบาล

^๒ โคลงบทที่ ๖ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

สนสนวนสอาดตั้ง	ตรีมุข
อร่ามเรืองเสาสโรรม	มาศไล่
เรือนทองเทพแปลงปลุก	ยินยาก
ยยวว่าฟ้ากูไซ้	ช่วยดิน

ฉันทิซย์ กระแสสินธุ์ ยังได้แก้ข้อสงสัยที่หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลที่ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าโคลงกำสรวลสิ้นสุดการเดินทางลงที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกเท่านั้น มิได้เดินทางไปถึงนครศรีธรรมราชอย่างที่ระบุไว้ในตำนานศรีปราชญ์ โดยฉันทิซย์ กระแสสินธุ์ได้อ้างอิงจากบันทึกของมองซิเออร์ เลอเซอวาเรีย เดอโซมองที่เล่าว่าขบวนเรือของคณะทูตต้องรอลมมรสุมก่อน เรือจึงแล่นเข้าสู่ฝั่งได้ หรือแล่นออกสู่ทะเล สอดคล้องกับในโคลงกำสรวลที่กล่าวว่า ขบวนเรือเนรเทศศรีปราชญ์นั้นแล่นออกไปยังเมืองปักซีใต้ในเดือนยี่^๑ เพราะเป็นช่วงลมมรสุมพัดไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้ฉันทิซย์ กระแสสินธุ์เชื่อว่าต้นฉบับโคลงกำสรวลอาจสูญหายจึงทำให้เนื้อความตอนท้ายบางส่วนหายไป เรื่องจึงจบลงที่การกล่าวถึงชายฝั่งทะเลตะวันออกเท่านั้น

ส่วนการตั้งข้อสมมุติฐานว่า ศรีปราชญ์ถูกเนรเทศไปพร้อมกับกองทัพที่สมเด็จพระเพทราชาโปรดฯ ให้ยกไปปราบพระยารามเดโชนั้น เพราะความในโคลงกำสรวลที่กล่าวว่า “สลาตนนตราดหน้าแต่ง พลยทุธ” แสดงให้เห็นว่าเป็นขบวนเรือรบ นอกจากนี้ ฉันทิซย์ กระแสสินธุ์ ยังได้แสดงทรรศนะโต้แย้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเส้นทางการเดินทางที่ปรากฏในโคลงกำสรวลที่ว่า หากโคลงกำสรวลประพันธ์ขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจริงแล้ว เหตุใดขบวนเรือจึงไม่เดินทางผ่านคลองลัดที่ขุดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชา ซึ่งจะย่นระยะทางและเวลาลงได้มาก ฉันทิซย์ กระแสสินธุ์ให้เหตุผลว่า คลองลัดดังกล่าวในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช น่าจะเป็นเพียงคลองขนาดเล็กที่ขบวนกองทัพเรือไม่สามารถแล่นผ่านได้ โดยคลองดังกล่าวเพิ่งจะขุดให้กว้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อใช้เป็นคูสำหรับป้องกันพระนคร นอกจากนี้ในโคลงกำสรวลยังได้กล่าวถึงสถานที่ต่าง ๆ เช่น ตำบลสำโรง ตำบลบางพูด ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาใน ส่วนที่ขุดขึ้นใหม่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และตำบลบางบำหรุซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในส่วนที่ขุดขึ้นใหม่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทำให้ฉันทิซย์ กระแสสินธุ์เชื่อว่า โคลงกำสรวลต้องประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ในทรรศนะของผู้วิจัย แนวทางการศึกษาของฉันทิซย์ กระแสสินธุ์ข้างต้นนับได้ว่ามีความน่าสนใจมากและแสดงให้เห็นว่าฉันทิซย์ กระแสสินธุ์ได้ศึกษาโดยใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เป็นบันทึกของชาวต่างชาติเป็นจำนวนมาก กระนั้น จุดอ่อนสำคัญของการศึกษาของฉันทิซย์ กระแสสินธุ์คือ การมีคำตอบอยู่ในใจแล้วว่าโคลงกำสรวลเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง จึงมิได้ศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสมัยอยุธยาตอนต้นเลยแม้แต่น้อย ทำให้เป็นการตีความความคิดมากเกินไปว่าโคลงกำสรวลประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลาง

^๑ โคลงบทที่ ๘๓ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

เยียมาลิงโลดฟ้า	ฟองพดด
สงสมุทรรคงไคร	อยู่ได้
เยียมাত্রะบดคลี	ลิวลาว แลแม่
เดือนยี่ หนาวชกได้	ฉ่ำชวย

๑.๒.๒ มานิต วัลลิโกดม ได้ศึกษาเส้นทางการเดินทางที่ปรากฏในโคลงกำสรวล โดยพิจารณาควบคู่ไปกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ พบว่าโคลงกำสรวลน่าจะเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เพราะมีสถานที่หลายแห่งที่กวีมิได้กล่าวถึง ทั้งนี้เพราะเป็นสถานที่ที่เกิดขึ้นในสมัยหลัง เช่น ตั้งแต่ในโคลงบทที่ ๑๗-๒๓ กวีได้เดินทางจากตำบลบางกะจะไปถึงตำบลราชคราม กวีกลับมิได้กล่าวถึงวัดชุมพลนิกายารามและพระราชวังบางปะอินที่เพิ่งสร้างในรัชกาลสมเด็จพระปราสาททอง ส่วนตั้งแต่ในโคลงบทที่ ๓๒-๔๓ กวีได้เดินทางจากตำบลเกรียนสวายไปถึงตำบลบางบำหรุ แต่มิได้ใช้เส้นทางคลองลัดถึง ๒ สาย ซึ่งขุดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสายหนึ่งและขุดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสายหนึ่ง และตั้งแต่ในโคลงบทที่ ๔๗-๑๒๗ กวีได้เดินทางจากทุ่งบางเขนไปจนถึงตำบลชนบท แต่กวีก็ได้เดินทางผ่านคลองลัดที่ขุดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาเช่นกัน ทำให้มานิต วัลลิโกดมสรุปว่าโคลงกำสรวลน่าจะประพันธ์ขึ้นก่อนรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช

การศึกษาเส้นทางการเดินทางในโคลงกำสรวลของมานิต วัลลิโกดมข้างต้น นับว่าเป็นการให้คำตอบเกี่ยวกับยุคสมัยที่ประพันธ์โคลงกำสรวลที่น่าเชื่อถือมากในช่วงต้นของการศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติ ทำให้ผู้ศึกษาวรรณคดีในสมัยหลังได้อ้างอิงข้อมูลดังกล่าวอยู่เสมอ กระนั้น ผู้วิจัยขอตั้งข้อสังเกตว่า หากกวีเดินทางโดยเรือขนาดใหญ่หรือเดินทางไปพร้อมกับขบวนเรือจำนวนมาก อาจจะไม่สามารถใช้เส้นทางคลองลัดซึ่งอาจมีความกว้างและลึกไม่มากนักก็ได้

๑.๒.๓ สุนีย์ ศรณรงค์ ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวเป็นหนึ่งในแนวทางการกำหนดยุคสมัยที่ประพันธ์โคลงกำสรวล สุนีย์ ศรณรงค์ได้แสดงทรรศนะโต้แย้งข้อเสนอของฉันทิชัย กระแสสินธุ์ที่เสนอว่าโคลงกำสรวลเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยกล่าวว่าในโคลงกำสรวลไม่ได้กล่าวถึงสิ่งสำคัญต่าง ๆ ที่มีในสมัยอยุธยาตอนกลางตามที่ปรากฏในบันทึกชาวต่างชาติที่เข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น กองเรือสินค้าของชาวต่างชาติที่ตั้งอยู่ที่ตำบลบางกะจะ หมู่บ้านของชาวต่างชาติที่ตั้งเรียงรายอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา พระราชวังบางปะอิน และเมืองบางกอก ตลอดจนการเดินทางที่ไม่ได้ผ่านคลองลัดที่มีในสมัยอยุธยาตอนกลาง ทำให้สุนีย์ ศรณรงค์สรุปในเบื้องต้นว่าโคลงกำสรวลไม่น่าจะเป็นวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลาง

จากนั้น สุนีย์ ศรณรงค์ ได้พิจารณาโคลงกำสรวลอย่างละเอียด ในโคลงบทที่ ๑-๖ กวีได้พรรณนาพระที่นั่งที่พระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นและกล่าวปะปนกับวัดต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง ทำให้สุนีย์ ศรณรงค์ตีความว่ากวีคงต้องการกล่าวเน้นถึงวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดฯ ให้สร้างขึ้นที่บริเวณพระราชวังเดิมของพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งนักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นเมื่อพ.ศ.๒๐๐๖ สุนีย์ ศรณรงค์จึงสันนิษฐานว่าโคลงกำสรวลประพันธ์ขึ้นหลังช่วงเวลาดังกล่าว กอปรกับในโคลงกำสรวลปรากฏการอ้างอิงมหาชาติคำหลวงที่ประพันธ์จบบริบูรณ์ในพ.ศ.๒๐๒๕ ทำให้สุนีย์ ศรณรงค์กำหนดช่วงเวลาการประพันธ์ของโคลงกำสรวลอยู่ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๕-๒๐๓๑ อันเป็นปีสวรรคตของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

เมื่อกำหนดช่วงเวลาที่ยืนยันฐานว่าเป็นระยะเวลาของการประพันธ์โคลงกำสรวลว่า อยู่ระหว่าง พ.ศ.๒๐๒๕-๒๐๓๑ แล้ว สุนีย์ ศรณรงค์จึงได้พิจารณาเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ จากพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ พบว่ามีเหตุการณ์สำคัญที่มีการเดินทางครั้งใหญ่ ๒ ครั้ง คือ สมเด็จพระบรมราชาเจ้าเสด็จไปวังช้างที่ตำบลไทรย้อย ในพ.ศ.๒๐๒๖ และสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จไปตีเมืองทวาย ในพ.ศ.๒๐๓๑ เมื่อสุนีย์ ศรณรงค์ สืบหาเส้นทาง การเดินทางในโคลงกำสรวลแล้วจึงพบว่า การเดินทางเริ่มต้นจากกรุงศรีอยุธยาตามแม่น้ำเจ้าพระยา ไปยังชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกแล้วแล่นตามกระแสลมมรสุมไปยังตำบลคลองวาฬ จังหวัด ประจวบคีรีขันธ์ แล้วจึงเดินทางต่อไปยังตำบลบางยี่ จังหวัดชุมพร ก่อนที่จะจบการเดินทางที่ตำบล ไทรย้อย จังหวัดชุมพร ซึ่งตรงกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพ.ศ.๒๐๒๖ ตามที่บันทึกในพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ สุนีย์ ศรณรงค์จึงสรุปว่าโคลงกำสรวลประพันธ์ขึ้นเมื่อคราวที่สมเด็จพระบรมราชาเจ้าเสด็จไปวังช้างที่ตำบลไทรย้อย จังหวัดชุมพร ในพ.ศ.๒๐๒๖

การใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของสุนีย์ ศรณรงค์ข้างต้นนับว่าเป็นการสานต่อความคิดที่ผู้ศึกษาวรรณคดีรุ่นก่อนตั้ง ข้อสังเกตไว้ แล้วเพิ่มเติมข้อเสนอใหม่ที่ระบุปลายทางของการเดินทางในโคลงกำสรวลสิ้นสุดลงที่ ตำบลไทรย้อย จังหวัดชุมพร ทำให้เป็นข้อสรุปที่มีความแปลกใหม่และช่วยเติมเต็มประวัติวรรณคดี เรื่องโคลงกำสรวลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๑.๒.๔ คมทวน คันธนู ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับ ชีวิตประวัติของศรีปราชญ์ที่ปรากฏในตำนานศรีปราชญ์ของพระยาปรียัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) โดยเปรียบเทียบกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทพระราชพงศาวดาร ทำให้คมทวน คันธนูได้พบ ข้อพิรุธเกี่ยวกับตำนานศรีปราชญ์และโคลงกำสรวลจำนวนมาก ดังนี้

๑. คมทวน คันธนู ไม่เชื่อว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะทรงยอมให้ศรีปราชญ์ ซึ่งตามตำนานกล่าวว่ามีอายุเพียง ๙ ปี หรือ ๑๒ ปี ประพันธ์โคลงที่พระองค์พระราชนิพนธ์ค้างอยู่ได้ เพราะพระองค์ทรงเป็นองค์กวีที่มีความสามารถในการประพันธ์สูง^๑

^๑ ตามตำนานศรีปราชญ์ของพระยาปรียัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) กล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระราชนิพนธ์โคลงไว้ ๒ บาท คือ

อันไคย้าแก้มแม่	หมองหมาย
ยุงเหลือบฤทธิ์นพราย	ลอบกล้า
มิวชนแต่จะกราย	ยังยาก
ใครจักอาจให้ซ้ำ	ชอกเนื้อ เรียมสงวน

ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงพอพระทัยมากและทรงแต่งตั้งให้ศรีปราชญ์เป็นกวีเอก

๒. คมทวน คันธนู ได้ตั้งข้อสังเกตว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองลพบุรี เพื่อป้องกันภัยจากชาวต่างชาติ แต่เมื่อพิจารณาโคลงเปิดเรื่องของโคลงกำสรวลกลับพบว่ากวีได้กล่าวชมความงามของกรุงศรีอยุธยาทั้งที่นั่นจะเป็นเมืองลพบุรี^๑ ทำให้คมทวน คันธนู มีทรรศนะว่าโคลงกำสรวลมีน่าจะประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอย่างที่เคยเข้าใจกัน

๓. คมทวน คันธนู ได้ตั้งข้อสังเกตว่าในตำนานศรีปราชญ์ กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ พระยาแสนเมือง มหาราชเมืองเชียงใหม่ ได้ถามศรีปราชญ์ที่ได้รับพระราชทานทินนามเป็นศรีปราชญ์ตั้งแต่เมื่อใด^๒ ซึ่งขัดกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวว่าพระยาแสนเมืองได้รับราชการในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มาก่อนศรีปราชญ์ พระยาแสนเมืองจึงน่าจะทราบว่าศรีปราชญ์ได้รับพระราชทานทินนามศรีปราชญ์ตั้งแต่เมื่อใด

๔. คมทวน คันธนู ได้ตั้งข้อสังเกตว่าศรีจุฬาลักษณ์ในโคลงกำสรวลน่าจะคือ แจ่ม ซึ่งเป็นท้าวศรีจุฬาลักษณ์ในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นธิดาของแม่กรมเปรม พระมารดาของสมเด็จพระเพทราชา และเป็นพี่สาวของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ในสมเด็จพระเพทราชา หลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวว่าท้าวศรีจุฬาลักษณ์ในสมเด็จพระเพทราชาน่าจะเกิดใน พ.ศ. ๒๑๗๙ ซึ่งมีอายุมากกว่าศรีปราชญ์ ๑๔ ปี ดังนั้นศรีจุฬาลักษณ์ (แจ่ม) จึงน่าที่จะมีอายุมากกว่าศรีปราชญ์เกินกว่า ๑๔ ปีขึ้นไป ทำให้ไม่น่าเชื่อว่าศรีปราชญ์เป็นผู้ประพันธ์โคลงกำสรวลขึ้น อีกทั้งในโคลงกำสรวล กวีได้เรียกแทนตนเองว่าพี่^๓ และยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างกวีกับนางอย่างเปิดเผย ซึ่งขัดกับความในตำนานศรีปราชญ์ที่กล่าวว่าบุคคลทั้งสองลักลอบเป็นชู้กัน

^๑ ราชเปิดเรื่องของโคลงกำสรวล กล่าวว่า

ศรีสิทธิวิวิทบวร นครควรช้ ไกรพรหรงสรรค สวรรคแต่่งแต้ม แยม้พั้นแผ่นพสุธา มหาดิลกภพ
นพรัตนราชธานี บูรีร้อยเมืองมิ่ง แล้วแฮ รามศให้ท้าวตั้ง แต่งเอง ฯ

^๒ โคลงเบ็ดเตล็ดของศรีปราชญ์ กล่าวว่า

พระยาแสนเมือง:	รังสีพระเจ้าฮือ	ปางโต
ศรีปราชญ์:	ฮือเมื่อพระเสด็จไป	ป่าแก้ว
พระยาแสนเมือง:	รังสีปสดไส	ลักหยาด
ศรีปราชญ์:	ดำต่นอกในแผ้ว	ผ่องเนียนพคุณ

^๓ เช่น โคลงบทที่ ๑๖ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

สระเหนาะนิราชน้อง	ลงเรือ
สาวส่งเลวเต็ม	ผ่องเฝ้า
สระเหนาะพี่หลยเหลือ	อกส่ง
สารดั่งข้าส่งเจ้า	ส่งตน

๕. คมทวน คันธนู แสดงทรศนะไม่เชื่อเหตุการณ์ในตำนานศรีปราชญ์ตอนประหารศรีปราชญ์ โดยให้เหตุผลว่าเป็นเหตุการณ์ที่ดูแล้วเกินจริง เพราะตามตำนานกล่าวว่าศรีปราชญ์ถูกมัดมือกับหลักประหาร แล้วใช้เท้าเขียนโคลงบนพื้นทราย ซึ่งยากที่คนปกติทั่วไปจะทำได้

หลังจากการตั้งข้อสังเกตตำนานศรีปราชญ์ ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) แล้ว คมทวน คันธนูยังได้ตั้งข้อสังเกตในโคลงกำสรวลอีกหลายประการ เช่นเส้นทางการเดินทางของศรีปราชญ์ใช้เส้นทางที่อ้อม ทั้งที่มีการขุดคลองลัดในสมัยสมเด็จพระไชยราชา ทำให้เชื่อได้ว่าโคลงกำสรวลน่าจะประพันธ์ขึ้นก่อนการขุดคลองลัด คือ ก่อนสมัยสมเด็จพระไชยราชาขึ้นไป เช่นเดียวกับทรศนะของผู้ที่เคยศึกษามาก่อนหน้านี้

การตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับตำนานศรีปราชญ์โดยการเปรียบเทียบความกับในพระราชพงศาวดารของคมทวน คันธนูข้างต้นนี้ นับได้ว่ามีความน่าสนใจเพราะยังไม่มีผู้ศึกษาวรรณคดีคนใดที่ตั้งข้อสังเกตดังกล่าวไว้ ข้อสรุปของการศึกษาของคมทวน คันธนูดังกล่าวนี้ จึงเป็นประโยชน์ต่อการยืนยันว่าศรีปราชญ์ไม่ได้เป็นกวีผู้ประพันธ์โคลงกำสรวล

๑.๒.๕ ปริญา สุวรรณรงค์ ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการค้นหายุคสมัยที่ประพันธ์โคลงกำสรวลโดยการพิจารณาสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในโคลงกำสรวลกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นว่าในยุคสมัยที่ประพันธ์โคลงกำสรวลนั้นเป็นยุคสมัยใด ซึ่งปริญา สุวรรณรงค์ได้ทำการศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดจนได้รับคำตอบที่น่าสนใจเป็นจำนวนมาก และบางข้อสรุปก็หักล้างความคิดของผู้ศึกษาวรรณคดีที่เคยได้ศึกษามาก่อนหน้านี้ เช่น

ในโคลงบทที่ ๑^๑ กวีกล่าวถึง “อินทรปราสาท” ปริญา สุวรรณรงค์ได้ตีความว่ากวีกำลังพรรณนาถึงพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อพ.ศ.๒๑๗๕ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มิใช่พรรณนาถึงพระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาทตามที่สุนีย์ วรรณรงค์ได้กล่าวไว้โดยปริญา สุวรรณรงค์ให้เหตุผลว่าพระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาทในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นอยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรมมากแล้ว กวีจึงมีหน้าที่จะกล่าวถึง

^๑ โคลงบทที่ ๑ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

อุททยายศยั้งฟ้า	ลงดิน แลฤ
อำนาจบุญพร่งพระ	ก่อเกื้อ
เจดีย์ล่ออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกโสรรม

ในโคลงบทที่ ๒-๔^๑ กวีกล่าวถึงวัดแห่งหนึ่ง ซึ่งปริญา สุวรรณรงค์ได้ตีความว่ากวีกำลังพรรณนาถึงวัดพระศรีสรรเพชญ์ โดยกล่าวถึงวิหาร ศาลา และพระพุทธรูปในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ จึงไปเป็นไม่ได้ที่โคลงกำสรวลจะเป็นพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ตามข้อสันนิษฐานของผู้ศึกษาวรรณคดีบางกลุ่ม

ในโคลงบทที่ ๕^๒ กวีกล่าวถึง “กุฎีอาศรม” และ “ปราสาทปราสาท” ซึ่งปริญา สุวรรณรงค์กล่าวว่า กวีน่าจะกล่าวถึงพระที่นั่งวิหารสมเด็จ และพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ซึ่งพระที่นั่งวิหารสมเด็จสร้างขึ้นเมื่อพ.ศ.๒๑๗๕ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ส่วนพระที่นั่งสุริยามรินทร์สร้างขึ้นเมื่อพ.ศ.๒๒๐๑ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มิใช่พระที่นั่งไพศุขมहाปราสาท และพระที่นั่งไอศวรรยมหาปราสาทตามที่สุนีย์ ศรมรงค์สันนิษฐานไว้ เพราะพระที่นั่งไพศุขมहाปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป กวีจึงไม่น่าที่จะรู้สึก “ภิรมย์” เมื่อพรรณนาถึงวิหารดังกล่าว

ในโคลงบทที่ ๘^๓ กวีกล่าวถึง “ตรีบูร” หรือกำแพงเมืองที่มีลักษณะก่ออิฐถือปูน และมีประตูเมืองและหอที่ตั้งอยู่เรียงราย ซึ่งปริญา สุวรรณรงค์กล่าวว่าการก่อสร้างกำแพงเมืองอยุธยาเริ่มครั้งแรกเมื่อพ.ศ.๒๐๔๒ ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตามที่มีการกล่าวถึงในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

^๑ โคลงบทที่ ๒-๔ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

พรายพรายพระธาตุเจ้า	จयरจนทร แจ่มแฮ
ไตรโลกยเลงคือโคม	คำเข้า
พิหารรยงบรรพ	รุจเรข เรืองแฮ
ทุกแห่งห้องพระเจ้า	นงเงือง
ศาลาเนขสร้าง	แสนเสา โสดแฮ
ธรรมาศจุจใจเมือง	สุฟ้า
พิหารย้อมฉลกกเฉลา	ฉลุแผ่น ใส่นา
พระมาศเลื่อมเลื่อมหล้า	หล่อแสง
ตระการหน้าวดคแหวัน	วงพระ
บ่าบวงหญิงชายแตรง	ขึ้นไหว
บุรพาทำนสรรคสระ	สรงไสรด
ดวงดอกไม้ไม้แก้ว	แบ่งบาล

^๒ โคลงบทที่ ๕ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

กุฎีดูโชติช้อย	อาศร์
เต็มร่ำสวรรคฤพาน	แผ่นผ้า
เรื่อนรัตนพิริยปราง	สุรยปราสาท
แสงยอดแยมแก้วแก้ว	เฉกโฉม

^๓ โคลงบทที่ ๘ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

อุยทธยาไฟโรชได้	ตรีบูร
ทวารรุจริยงหอ	สรหล้าย
อุยทธยาอิงแมนสุร	สุระโลก รงแฮ
ถนตตดุจสวรรคคล้ายคล้าย	แก้ตา

นอกจากนี้ ปรีญญา สุวรรณรงค์ ยังได้ตั้งข้อสังเกตว่า ในโคลงกำสรวลมิได้มีการกล่าวถึงพระที่นั่งหรือพระมหาปราสาทองค์ใหม่ ๆ ที่สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาเลย ทำให้ปรีญญา สุวรรณรงค์เชื่อมั่นว่าโคลงกำสรวลจะต้องประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เมื่อกำหนดยุคสมัยของการประพันธ์โคลงกำสรวลว่าเป็นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว ปรีญญา สุวรรณรงค์จึงสืบค้นเพื่อหาทิวี่ประพันธ์โคลงกำสรวล ในเบื้องต้น ปรีญญา สุวรรณรงค์ปฏิเสธทรรศนะที่กล่าวว่าศรีปราชญ์เป็นทิวี่ประพันธ์โคลงกำสรวล ทั้งนี้ เพราะในโคลงกำสรวลปรากฏการใช้คำราชาศัพท์จำนวนมาก^๑ ทั้งยังปรากฏว่าทิวี่มีอำนาจในการเรียกคนกลุ่มหนึ่งมาสั่งใช้งาน^๒ และยังปรากฏว่าทิวี่ได้รับประทานยา^๓ ซึ่งเป็นเครื่องเสวยของพระเจ้าแผ่นดินหรือพระบรมวงศานุวงศ์อีกด้วย ทำให้สามารถสรุปได้ว่าทิวี่ประพันธ์โคลงกำสรวลน่าจะเจ้านายชั้นสูงในราชสำนักอยุธยา ส่วนนางที่ทิวี่กล่าวถึงนั้นปรากฏชัดว่าเป็นท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งในบันทึกของชาวต่างประเทศหลายคน เช่น บันทึกของบาทหลวงเดอะแบส บันทึกของฟรังซัว อังรี ตูรแปง บันทึกของบาทหลวงเดอซัวซี และจดหมายเหตุลาถูแบร์ ได้บันทึกตรงกันว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้น คือ เหตุการณ์ที่เจ้าฟ้าน้อยลอบเป็นชู้กับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ทำให้บุคคลทั้งสองถูกสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงลงโทษอย่างหนักจนเป็นเหตุให้ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ถึงจบชีวิตลง ดังนั้นปรีญญา สุวรรณรงค์จึงสันนิษฐานว่าทิวี่ประพันธ์โคลงกำสรวลคือเจ้าฟ้าน้อยพระอนุชาในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

^๑ เช่น ในโคลงบทที่ ๖๗ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

รฤกรศ้อยชาบ	พระทนต์
อวายปากปนารส	รจจเร้า
มิลุแล่งตนเปน	สองซีก
ซีกหนึ่งไว้นองหน้า	หนึ่งมา

^๒ เช่น ในโคลงบทที่ ๑๓ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

หน้าเจ้าชู้ช้อยฉาบ	แรมรักษ์
สาวสื่อมาพลางลิม	แล่นให้
บาทศรีจุฬาลักษณ์	เสาวภาค กูเออย
рымрыกฝูงเข้าใกล้	ส่งเทา

^๓ เช่น ในโคลงบทที่ ๑๐๗ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

บได้กล้าเข้าแต่	วนนมา
กลืนแต่ยา ^๓ คูวน	กึ่งซ็อน
รฤกกระลาพิม	พระมาศ กูเออย
ดาลกนหนายเร้าร้อน	ราคคีน

ส่วนเรื่องเวลาที่ประพันธ์โคลงกำสรวลนั้น ปริญญา สุวรรณรงค์สันนิษฐานว่าน่าจะประพันธ์ในครั้งที่เจ้าฟ้าน้อยทรงเป็นแม่ทัพหน่วยกองทัพรือไปปราบกบฏที่เมืองสงขลาใน พ.ศ.๒๒๒๓ ตามที่มีการบันทึกไว้ในเอกสารของชาวต่างประเทศ ทั้งนี้ ปริญญา สุวรรณรงค์ให้เหตุผลว่าขบวนเรือใช้เส้นทางเดินทางลงไปยังหัวเมืองปักษ์ใต้เช่นเดียวกับที่สุนีย์ วรรณรงค์ได้ศึกษาเอาไว้ นอกจากนี้ ปริญญา สุวรรณรงค์ยังได้ระบุว่าโคลงกำสรวลน่าจะประพันธ์ขึ้นเมื่อวันอังคาร เดือนยี่ ปีมอก พ.ศ.๒๒๒๓ โดยการตีความจากโคลง ๓๙ และ ๘๓^๑ อีกด้วย

เมื่อพิจารณาโดยสรุปแล้ว การศึกษาของปริญญา สุวรรณรงค์ข้างต้น ผู้วิจัยมีทรรศนะว่าเป็นการศึกษาที่มีทั้งจุดเด่นและจุดด้อย กล่าวคือ จุดเด่นของการใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีของปริญญา สุวรรณรงค์อยู่ตรงที่ใช้ข้อมูลประกอบจำนวนมากและโดยมากจะเลือกใช้บันทึกของชาวต่างประเทศที่มีมักเขียนเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างตรงไปตรงมา กระนั้น การที่ปริญญา สุวรรณรงค์ตีความสิ่งปลูกสร้างที่ปรากฏในโคลงกำสรวลว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น อาจเป็นการด่วนสรุปเกินไป เพราะก็ไม่ได้ระบุชื่อของสถานที่ไว้อย่างชัดเจน การตีความของปริญญา สุวรรณรงค์จึงอาจเกิดข้อผิดพลาดขึ้นได้

๑.๓ ทวาทศมาส มีผู้ที่ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๑.๓.๑ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการช่วยระบุตัวตนของ “*เยวราช*” ในทวาทศมาส โดยวิเคราะห์ความในโคลงบทที่ ๒๕๘^๒ ประกอบกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ ทำให้ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ได้ข้อสรุปว่า “*เยวราช*” มีตำแหน่งเป็น “*สามนต์*” แห่ง “*ไตรแผ่นดิน*” หมายความว่าพระเยวราชพระองค์ดังกล่าวน่าจะเป็นพระราชโอรสพระองค์ใด

^๑ โคลงบทที่ ๓๙ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

ศรีมาเทศคร้อย	สงสาร
ทุกย่านอกพุ่มไฟ	น่านอง
ศรีมาองครวมัก	ฉมวยใหญ่
แลลบบัไล้ทอง	ท่งขยว

ส่วนโคลงบทที่ ๘๓ ในโคลงกล่าวว่า

เยียมาลิงโลดฟ้า	ฟองฟัด
สงสมุทรรางใคร	อยู่ได้
เยียมাত্রะบัดล	ลิวล่าว แลแม่
<u>เดือนยี่</u> หนาวซักไส้	ฉ่าขวย

^๒ โคลงบทที่ ๒๕๘ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

การกลอนนี้ตั้งอาทิ	กวี หนึ่งนา
<u>เยวราช</u> สามนต์ไทร	แผ่นดินล้า
ขุนพรหมมนตรีศรี	กวีราช
สารประเสริฐภูษา	ช่วยแกล้งเกลากลอน

พระองค์หนึ่งในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่มีตำแหน่งเป็นเจ้าสามนตราครองเมืองสำคัญ ทั้งนี้ ฉันทิชย์ กระจ่างสินธุ์ได้ศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทกฎหมายเทียบบาลในสมัยอยุธยาแล้วพบว่า ตำแหน่งพระยาวราชในสมัยอยุธยานั้น เป็นตำแหน่งของพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจากพระสนม^๑

เมื่อพิจารณาคำอธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฉันทิชย์ กระจ่างสินธุ์จึงได้ข้อมูลว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีพระราชโอรส ๔ พระองค์ พระราชโอรสพระองค์ที่ ๓ ที่ไม่ปรากฏนามน่าจะทรงมีปรีชาสามารถและทรงแตกฉานในการอักษรศาสตร์มาก จนได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระบิดาให้ไปเป็นผู้นิมนต์พระสงฆ์จากลังกาทวีปมายังกรุงศรีอยุธยา ดังที่ปรากฏความไว้ในตอนหนึ่งในโคลงยวนพ่ายว่า “ปางบุตรท่านเทวาลัง- กาทวีป เขิญช่วยสงฆ์ผู้แผ้ว เกลศไกล” ฉันทิชย์ กระจ่างสินธุ์ จึงสรุปว่ากวีผู้ประพันธ์เรื่องทวาทศมาส คือ พระยาวราช ผู้ซึ่งทรงเป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๓ ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

นอกจากนี้ ฉันทิชย์ กระจ่างสินธุ์ยังได้ศึกษาวิเคราะห์จุดมุ่งหมายในการประพันธ์ทวาทศมาส โดยฉันทิชย์ กระจ่างสินธุ์ เชื่อว่ากวีนั้นน่าจะประพันธ์ขึ้นเพื่อถวายสมเด็จพระยุพราชซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ โดยอาศัยการตีความจากโคลงบทที่ ๔ และ ๕ ในเรื่องทวาทศมาส^๒ ทำให้ฉันทิชย์ กระจ่างสินธุ์เชื่อว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ให้เป็นกษัตริย์ผู้ครองกรุงศรีอยุธยาขณะที่ทรงเสวยราชสมบัติ ณ เมืองพิษณุโลก ตามความในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉันทิชย์ กระจ่างสินธุ์จึงสันนิษฐานว่าพระยาวราชน่าจะประพันธ์ทวาทศมาสขึ้นเพื่อถวายสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ขณะยังทรงเป็นพระยุพราชครองกรุงศรีอยุธยา

^๑ ความในกำหนดพระราชกฤษฎีกาไอยการ กล่าววว่า

“ฝ่ายพระราชกุมารเกิดด้วยพระอัครมเหสี คือ สมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า อันเกิดด้วยแม่หยั่วเมือง เป็นพระมหาอุปราช เกิดด้วยลูกหลวง กินเมืองเอก เกิดด้วยหลานหลวง กินเมืองโท เกิดด้วยพระสนมเป็นพระยาวราช”

^๒ โคลงบทที่ ๔ และ ๕ ในทวาทศมาส กล่าววว่า

จักรพาพภูวนาลเกล้า	กรุงกษัตริ
ผายผ่านภูตธาร	แผ่นแผ้ว
ภูวโนยวนานัต	กมฺุทมาศ
โอนมกุฎเกล้าแก้ว	เก็อบเศียร
รังสฤษฏีรังเรขไท้	ทรงยศ
ธรรมวิบูลพิงเพียร	แผ่นหล้า
เสวยสวรยศสุไสหศ	เลื่องโลก
บลบับวงสรวงหม้า	ใหม่ศรี

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีทรรศนะว่าฉันทิซย์ กระแสสินธุ์อาจจะด่วนสรุปความมากจนเกินไป เพราะเนื้อความในโคลงบทข้างต้นก็มีได้กล่าวไว้ชัดเจนมากนัก อีกทั้ง ผู้วิจัยมีทรรศนะว่าโดยปกติแล้วไม่เคยมีธรรมเนียมการประพันธ์วรรณคดีนิราศถวายพระมหากษัตริย์มากนัก โดยมากแล้วกวีมักประพันธ์นิราศขึ้นเพื่อมอบให้แก่นาง ดังที่ปรากฏในโคลงกำสรวล หรือประพันธ์ขึ้นเพื่อแสดงความสามารถในเชิงวรรณศิลป์ของกวีเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ ฉันทิซย์ กระแสสินธุ์ ยังสันนิษฐานว่าทวาทศมาสน่าจะประพันธ์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๐๙ โดยการเชื่อมโยงกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวว่าพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง กลับมาจากการไปนิมนต์พระสงฆ์จากลังกาที่ปีมาร่วมพระราชพิธีทรงพระผนวชใน พ.ศ. ๒๐๐๘ หรือมีเช่นนั้นก็อาจประพันธ์ขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๐๐๖-๒๐๓๑ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระยุพราช หรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชได้ครองกรุงศรีอยุธยา สำหรับการที่ฉันทิซย์ กระแสสินธุ์ระบุว่าทวาทศมาสประพันธ์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๐๙ นั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่ากวีอาจไม่จำเป็นต้องประพันธ์ทวาทศมาสในช่วงเวลาดังกล่าวก็ได้ เพราะมิได้มีเนื้อความหรือบริบทใดที่กล่าวถึงไว้

๑.๓.๒ สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการระบุช่วงเวลาทีประพันธ์เรื่องทวาทศมาสขึ้น โดยได้สันนิษฐานว่าน่าจะประพันธ์ขึ้นเมื่อท้าวศรีจุฬาลักษณ์ได้จากกวีเสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลกเพื่อร่วมผนวชพระราชโอรส ซึ่งในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ได้กล่าวว่าในจุลศักราช ๘๔๖ (พ.ศ. ๒๐๒๗) สมเด็จพระเชษฐาธิราชและพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชาทรงพระผนวช ทวาทศมาสคงจะประพันธ์หลังจากนั้นไปจนถึงปีที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ได้ครองราชสมบัติสืบต่อจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน พ.ศ. ๒๐๓๑

จากการศึกษาประวัติวรรณคดีทวาทศมาสของสุจิตต์ วงษ์เทศ ข้างต้น ทำให้เห็นว่าสุจิตต์ วงษ์เทศ ได้ละเอียดประเด็นตำแหน่ง “เยวราช” ที่ฉันทิซย์ กระแสสินธุ์ ตั้งข้อสังเกตไว้ โดยมีทรรศนะว่าตำแหน่ง “เยวราช” และ “ยุพราช” ไม่มีความแตกต่างกัน แต่ก็มีได้แสดงเหตุผลที่ชัดเจนนัก เช่นเดียวกับการสรุปว่าทวาทศมาสประพันธ์ขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๐๒๗-๒๐๓๑ ก็ยังขาดการให้เหตุผลที่มีน้ำหนักเพียงพอ ตลอดจนการสรุปว่ากวีผู้ประพันธ์ทวาทศมาสเป็นบุคคลเดียวกับที่ประพันธ์โคลงกำสรวลโดยการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีทั้งสองเรื่องนั้น สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้นำมาแสดงเพียงไม่กี่บท ทำให้ข้อสรุปขาดเหตุผลอันน่าเชื่อถือ

๑.๓.๓ ปริญา สุวรรณรงค์ ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการศึกษาประวัติวรรณคดีเรื่องทวาทศมาสไว้อย่างละเอียด โดยปริญา สุวรรณรงค์เชื่อว่า “เยวราช” ในทวาทศมาสคือ เจ้าฟ้าน้อย พระอนุชาในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทั้งนี้ ปริญา สุวรรณรงค์ได้ศึกษาเอกสารบันทึกของชาวต่างประเทศ เช่น บันทึกของบาทหลวงเดอซัวซี บันทึกของนิโคลัส แชรแวส และบันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแบส เป็นต้น ทำให้ได้รับคำตอบว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงมีพระอนุชา ๓ พระองค์ คือ เจ้าฟ้าไม่ปรากฏพระนาม ผนวชอยู่ ณ วัดใกล้กับพระบรมมหาราชวัง เจ้าฟ้าอภัยทศ และเจ้าฟ้าน้อย ซึ่งต่อมาภายหลังเจ้าฟ้าน้อยได้รับการสถาปนา

ขึ้นเป็น “พระมหาอุปราชศรีนุราช” หรือ “เยอวราช” และในบันทึกของชาวต่างชาติได้ระบุถึงเหตุการณ์ที่เจ้าฟ้าน้อยลอบเป็นชู้กับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ทำให้ถูกสมเด็จพระนารายณ์มหาราชลงโทษทั้ง ๒ พระองค์ ทำให้ปริญญญา สุวรรณรงค์ เชื่อว่าตรงกับเหตุการณ์ในโคลงกำสรวลและทวาทศมาส

นอกจากการใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์เพื่อสืบค้นกวีผู้ประพันธ์เรื่องทวาทศมาสแล้ว ปริญญญา สุวรรณรงค์ยังใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์ในการกำหนดยุคสมัยของการประพันธ์ทวาทศมาสขึ้นอีกด้วย และทำให้ได้ข้อสรุปว่าทวาทศมาสเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง เพราะในทวาทศมาสปรากฏนามของสิ่งปลูกสร้างที่สร้างขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาเป็นต้นมาตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ เช่น ในโคลงบทที่ ๑๖๕^๑ มีการกล่าวถึง “ตรีมุข” ซึ่งปริญญญา สุวรรณรงค์ตีความว่ากวีหมายถึงตรีมุขของพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาทที่สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และในโคลงบทที่ ๑๖๖^๒ มีการกล่าวถึง พระที่นั่งสุริยามรินทร์ที่สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและวังจันทร์ที่สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา เป็นต้น ตลอดจนในทวาทศมาสก็ได้มีการกล่าวถึงสิ่งปลูกสร้างที่สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาเป็นต้นไปเลย ทำให้ปริญญญา สุวรรณรงค์เชื่อมั่นว่าทวาทศมาสประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอย่างแน่นอน อย่างไรก็ตาม ในทรรศนะของผู้วิจัย แม้ว่ากวีมิได้กล่าวถึงสิ่งปลูกสร้างที่ชัดเจนนัก แต่ผู้ศึกษาก็สามารถสืบค้นและให้รายละเอียดข้อมูลที่เพียงพอให้เกิดความรู้สึกคล้อยตามได้ดี

ปริญญญา สุวรรณรงค์ยังได้สันนิษฐานเวลาที่กวีประพันธ์ทวาทศมาสขึ้น โดยเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ที่มีการบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงลงโทษเจ้าฟ้าน้อยและท้าวศรีจุฬาลักษณ์ที่ลอบเป็นชู้กันในเดือน ๑๐ พ.ศ.๒๒๒๖ เป็นเหตุให้เจ้าฟ้าน้อยทรงถูกลงโทษและกักบริเวณอยู่ ณ วังจันทร์พิมาน ส่วนท้าวศรีจุฬาลักษณ์ถูกตัดสินให้ต้องโทษประหารชีวิต ทำให้ปริญญญา สุวรรณรงค์สันนิษฐานว่าเจ้าฟ้าน้อยน่าจะประพันธ์ทวาทศมาสขึ้นหลังจาก

^๑ โคลงบทที่ ๑๖๕ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

ถนิมเมืองแมนเขกสร้อง	เกษมสุข
ล้ำเลิศกรุงโกสีย์	หยาดเกล้า
โชลนทวารตรวจตรีมุข	ไรเรข
ธารข้านันครุทหน้า	เฉิดโฉม

^๒ โคลงบทที่ ๑๖๖ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

สุริยแสงไฟโรจนเหลือ้ม	จรูญจรัส
จันทร์พิมานเพียงโทยม	ก่อแก้ว
พรายพรรณจำรูญรัตน์	มุขมาศ
เรียมเยียดคิดแล้วแคล้ว	คลังสมร

ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ถูกประหารชีวิตครบ ๑ ปี โดยการตีความเนื้อหาในโคลงบทที่ ๙๘^๑ ที่มีใจความสรุปว่ากวีต้องเป็นทุกข์ก็เพราะอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทำให้ความรักของกวีต้องสูญสลายไป แม้วันเวลาจะล่วงเลยไปครบหนึ่งปีแล้วแต่ความทุกข์ในใจของกวีก็ยังมีได้จางหายไป ขอให้เดือนสิบช่วยชำระล้างความทุกข์โศกให้หายไปด้วยเถิด ปรีญญา สุวรรณรงค์จึงมีความเห็นว่าทวาทศมาส ประพันธ์ขึ้นเมื่อเดือน ๑๐ พ.ศ.๒๒๒๗ และเหตุผลที่เจ้าฟ้าน้อยพระราชนิพนธ์ทวาทศมาสในทำนองนิราศเดือนก็เพราะว่าพระองค์ทรงถูกกักบริเวณนั่นเอง ข้อสรุปของปรีญญา สุวรรณรงค์ดังกล่าว จึงนับได้ว่ามีความน่าสนใจมาก

๑.๔ ลิลิตพระลอ มีผู้ที่ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๑.๔.๑ หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการสันนิษฐานยุคสมัยที่ประพันธ์ลิลิตพระลอ โดยหม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล ได้ค้นหาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับรายต้นเรื่องของลิลิตพระลอที่มีความว่า “ฝ่ายข้างยวนแพ้ย่าย ฝ่ายข้างลาวประไลย ฝ่ายข้างไทยไชเยศ” ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาสามารถรับชนะฝ่ายล้านนา เชียงใหม่ หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล จึงพบว่าในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็เป็นสมัยหนึ่งที่อยุธยาสามารถรับชนะเชียงใหม่ได้ในสงครามเมืองเชียงขึ้น พ.ศ.๒๐๑๗ แม้ว่าในพระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ จะมีได้บันทึกถึงชัยชนะของฝ่ายอยุธยามากนัก แต่เหตุการณ์ดังกล่าวก็มีการบันทึกไว้ในโคลงยวนพ่ายที่แสดงให้เห็นได้ฝ่ายอยุธยาได้รับชนะอย่างเด็ดขาด^๒ ลิลิตพระลอจึงอาจเป็นวรรณคดีที่ประพันธ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในการมีชัยชนะเหนือล้านนาในครั้งนั้นก็ได้ หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล ตั้งข้อสังเกตว่าลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อ “ถวายบำเรอท้าวไท้ ธิราชผู้มีบุญ” ในทำนองเดียวกับที่โคลงยวนพ่ายประพันธ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติในด้านพงศาวดารกับมหาชาติคำหลวงที่เฉลิมพระเกียรติในด้านพระศาสนาก็เป็นได้ ในการนี้ หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล เชื่อว่าลิลิตพระลอน่าจะประพันธ์ขึ้นภายหลังรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเช่นเดียวกับโคลงยวนพ่ายที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสันนิษฐานว่าประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

^๑ โคลงบทที่ ๙๘ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

ข้าจือคือเดชแห่ง	หริรงค์
รักษ์เลงอาไลย	มีดม้วย
บำบวงสุดาวงษ์	หริราช
นานขวนเดือนสิบสร้อย	โสศหาย

^๒ ในโคลงบทที่ ๒๕๕ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

ร้อยท้าวรวมริบเข้า	มาทูล ท่านนา
ถวายประทุมทองเป็น	ปิ่นเกล้า
สมภารพ้อพองสุรย	โสภิต
มอญแลยวนพ่ายเข้า	ช่ายบร

หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลได้กล่าวต่อไปอีกว่า ในช่วงท้ายของลิลิตพระลอ เมื่อพระลอ พระเพื่อน และพระแพงสิ้นชีวิตลงแล้ว ท้าวพิไชยพิฆณกร เจ้าเมืองสรองได้จัดงานพระศพ ให้แก่สามกษัตริย์และสี่พี่เลี้ยงแล้วได้ทำการสร้างสถูป ๓ องค์ขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิ โดยสถูปตรงกลางบรรจุ อัฐิของสามกษัตริย์ ส่วนสถูปโดยรอบบรรจุอัฐิของพี่เลี้ยง ซึ่งลักษณะของสถูปตามที่ปรากฏในลิลิต พระลอนี้ได้มีความสอดคล้องกับการสร้างสถูปในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ตามที่ปรากฏ ในพระราชพงศาวดาร ซึ่งเป็นการสร้างสถูปเพื่อบรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ นอกจากนี้ ความตอนหนึ่งในลิลิตพระลอก็ได้มีการกล่าวถึง “พระสร้อยสรเพชญ์”^๑ ซึ่งก็สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่กล่าวถึงในพระราชพงศาวดารว่า ในรัชกาล สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้ทรงหล่อพระศรีสรเพชญ์ขนาดใหญ่และสวยงามยิ่ง

หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล ยังได้แสดงทรรศนะขัดแย้งกับการที่มีผู้ศึกษา วรรณคดีกลุ่มหนึ่งกล่าวว่าลิลิตพระลอบุเป็นพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยตีความ จากโคลงตอนท้ายเรื่องทีกล่าวว่า “จบเสรีจมหาราชเจ้า นิพนธ์” และตีความว่า “เยวราชเจ้า บรรจง” นั้นหมายถึงเจ้าฟ้าอภัยทศ พระอนุชาในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะเมื่อศึกษาจาก เอกสารทางประวัติศาสตร์แล้ว หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล พบว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเจ้าฟ้าอภัยทศนั้นไม่ทรงลงรอยกันนัก เพราะสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงระแวงว่าเจ้าฟ้า อภัยทศคิดก่อการกบฏ ทำให้ไม่น่าที่ทั้งสองพระองค์จะร่วมประพันธ์วรรณคดีกันได้

ในการนี้ หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลจึงได้ตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับ “มหาราช” และ “เยวราช” ในลิลิตพระลอโดยเทียบเคียงกับประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยาตอนต้น โดยหาก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็น “มหาราช” และสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เป็น “เยวราช” ก็ไม่น่าจะถูกต้อง เพราะทั้งสองพระองค์มีพระชนมายุห่างกันมากจึงไม่น่าจะทรงพระนิพนธ์วรรณคดี ร่วมกันได้ แต่หากให้สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เป็น “มหาราช” และให้สมเด็จพระบรมหน่อพุทธางกูร เป็น “เยวราช” ก็จะเหมาะสมกว่า เพราะสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีเชื้อสายวงศ์พระร่วงสุโขทัย จึงย่อมจะเข้าใจวัฒนธรรมทางภาคเหนือเป็นอย่างดีและนำมาถ่ายทอดอยู่ในลิลิตพระลอ

หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลจึงได้สรุปว่าลิลิตพระลอไม่ได้เป็นวรรณคดีใน รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอย่างแน่นอน โดยเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นพระราช นิพนธ์ในสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และมีสมเด็จพระบรมหน่อพุทธางกูรเป็นผู้บรรจงคัดถวาย

^๑ ในลิลิตพระลอกกล่าวว่า

ในพระศนะของผู้วิจัย การศึกษาของหม่อมราชวงศ์สุนชาติ สวัสดิกุลข้างต้นให้คำตอบที่กระจ่างชัดยิ่งต่อการศึกษาระวัตติวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ เพราะได้ทำการศึกษาอย่างละเอียดและมีการให้ข้อสนับสนุนที่มีเหตุมีผล จึงนับได้ว่าเป็นการศึกษาที่ยังประโยชน์ยิ่งของการศึกษาวรรณคดีไทย

๑.๔.๒ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ได้ศึกษาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ที่อยู่ยงคงถาวรกับเชียงใหม่และได้รับชัยชนะตามที่ปรากฏในรายเปิดเรื่องลิลิตพระลอที่กล่าวว่า “ฝ่ายข้างยวนแพ่ฝ่าย” แล้วพบว่าฝ่ายกรุงศรีอยุธยาสามารถพิชิตเมืองเชียงใหม่หลายครั้ง เช่น

๑) ในรัชกาลสมเด็จพระรามาเมศวรที่ปรากฏตามพระราชพงศาวดารว่าได้รับชัยชนะอย่างสมบูรณ์ และมีการเทศน์ชาวเชียงใหม่มาอยู่ยังอยุธยาเป็นจำนวนมาก

๒) ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ปรากฏตามพระราชพงศาวดารบางฉบับว่าได้รับชัยชนะ แต่บางฉบับก็ว่าไม่ได้รับชัยชนะ แต่หลังจากศึกสงครามดังกล่าว สมเด็จพระบรมราชาธิราชก็เสด็จสวรรคต

๓) ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ปรากฏตามพระราชพงศาวดารว่าอยุธยาไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้ และพระอินทราชาถูกลอบยิงที่บริเวณพระพักตร์จนสิ้นพระชนม์

๔) ในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราชที่ปรากฏตามพระราชพงศาวดารว่า ได้รับชัยชนะโดยพระมหาเทวีจรัสประภายอมอ่อนน้อม แต่หลังจากศึกดังกล่าวสมเด็จพระไชยราชาธิราชก็เสด็จสวรรคต

๕) ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชซึ่งในพระราชพงศาวดารหลายฉบับต่างยืนยันตรงกันว่า ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาได้รับชัยชนะอย่างงดงามและสร้างความหวั่นเกรงให้แก่อาณาจักรทั้งปวงในสมัยนั้น

จากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการทำสงครามระหว่างอยุธยาและเชียงใหม่ข้างต้น ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ เห็นว่าเหตุการณ์สงครามในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตรงกับเนื้อหาในตอนเปิดเรื่องลิลิตพระลอมากที่สุด ทั้งนี้ นอกจาก “ฝ่ายยวนแพ่ฝ่าย” อย่างราบคาบแล้ว สมเด็จพระนารายณ์มหาราชยังทรง “คืบยังประเทศพิศาล สำราญราชสัมฤทธิ์ ทิพิธราชสมบัติ” จน “ทุกประเทศชมค้อยค้อย กล่าวอ้างเอนยอ” เพราะสงครามในรัชกาลอื่น ฝ่ายอยุธยาได้รับชนะอย่างยิ่งใหญ่นักเมื่อเทียบกับในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อนึ่ง แม้สงครามในรัชกาลสมเด็จพระรามาเมศวรจะถูกบันทึกว่าฝ่ายอยุธยาได้รับชัยชนะอย่างยิ่งใหญ่ กระนั้น เหตุการณ์ดังกล่าวไม่สัมพันธ์กับความที่กล่าวว่า “ทุกประเทศชมค้อยค้อย” เพราะในรัชกาลดังกล่าวยังมีชาวต่างประเทศเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาไม่มากนัก

นอกจากนี้ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ยังไม่เชื่อว่าลิลิตพระลอประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ตามที่หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล กล่าวไว้ เพราะในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ฝ่ายอยุธยาไม่สามารถรบชนะเชียงใหม่ได้อย่างสมบูรณ์ ซ้ำยังต้องเสียพระอินทราชาในศึกดังกล่าว จึงไม่น่าจะมีความรู้สึก “สำราญราชสัมฤทธิ์” ได้ ในขณะเดียวกัน ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็ได้มีการบันทึกว่าในรัชกาลดังกล่าวฝ่ายอยุธยาจะพิชิตเมืองเชียงใหม่แต่อย่างใด นอกจากนี้ ในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ข้างต้นก็ยังมีชาวต่างประเทศค่อนข้างน้อย โดยจะมีเพียงชาวโปรตุเกสเพียงไม่กี่ร้อยคนเท่านั้น จึงไม่เข้ากับ ความที่กล่าวว่า “ทุกประเทศชมค้อยค้อย”

ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ จึงได้สรุปว่า ลิลิตพระลอน่าจะประพันธ์ในสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเพราะมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ใกล้เคียงกับร้ายและโคลงเปิดเรื่องลิลิตพระลอมากที่สุด และมีจุดประสงค์ในการประพันธ์เพื่อ “ถวายท้าวไท้ ธิราชผู้มีบุญ” หรือถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั่นเอง ทั้งนี้ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ สันนิษฐานว่าลิลิตพระลอน่าจะประพันธ์ขึ้นหลัง พ.ศ.๒๒๐๕ อันเป็นปีที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงชนะศึกเมืองเชียงใหม่ และคงไม่เกิน พ.ศ.๒๒๓๐ อันเป็นปีที่พระมหาราชครูถึงแก่อนิจกรรม

๑.๔.๓ นิยะดา เหล่าสุนทร ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการกำหนดยุคสมัยที่ประพันธ์ลิลิตพระลอ โดยนิยะดา เหล่าสุนทรได้ตั้งข้อสังเกต ๓ ประการที่ได้มาจากวิเคราะห์ความในลิลิตพระลอ ดังนี้

ข้อสังเกตแรก นิยะดา เหล่าสุนทร ได้ตีความร้ายเปิดเรื่องของลิลิตพระลอที่กล่าวว่า “ฝ่ายข้างยวนแพ่พ่าย ฝ่ายข้างลาวประไลย ฝ่ายข้างไทยไชเยศ” ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงว่าลิลิตพระลอน่าจะประพันธ์ขึ้นในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาสามารถรบชนะเมืองเชียงใหม่ (ยวน) ได้ และจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏว่ากษัตริย์อยุธยาที่สามารถนำกองทัพพิชิตเมืองเชียงใหม่มีอยู่ทั้งสิ้น ๕ พระองค์ คือ สมเด็จพระรามาเมศวร สมเด็จพระไชยราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถ และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่นิยะดา เหล่าสุนทร ก็ได้ตัดสมัยของสมเด็จพระรามาเมศวรออก โดนให้เหตุผลว่าในช่วงเวลาดังกล่าวกรุงศรีอยุธยายังไม่น่าที่จะขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ เพราะสุโขทัยยังมีได้เป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาโดยสมบูรณ์

ข้อสังเกตที่สอง นิยะดา เหล่าสุนทร ได้พิจารณาการเรียกชื่อเมืองหลวงว่า “อโยธยา” ในเรื่องลิลิตพระลอ^๑ ซึ่งเป็นคำที่ปรากฏร่วมกับวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น โคลงยวนพ่าย จารึกหลักที่ ๑๑ (วัดเขากบ) และจารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก ในขณะที่ในสมัยหลัง กวีจะเรียกเมืองหลวงแห่งนี้ว่า “อยุธยา” ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ทำให้นิยะดา เหล่าสุนทร สันนิษฐานว่าลิลิตพระลอน่าจะประพันธ์ขึ้นก่อนการเสียกรุง จึงเหลือเพียงสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราชเพียงพระองค์เดียว

ข้อสังเกตสุดท้าย นิยะดา เหล่าสุนทร กล่าวว่าในลิลิตพระลอได้กล่าวถึง “ปืนไฟ” ที่มีเสียงอัน “กึกก้อง สะเทือนท้องปสุธา”^๒ ซึ่งน่าจะหมายถึงปืนของชาวโปรตุเกสที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.๒๐๕๙ ทำให้เชื่อได้ว่าในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช ได้มีการใช้ปืนไฟของชาติตะวันตกแล้ว

จากข้อสังเกตสามประการข้างต้นทำให้นิยะดา เหล่าสุนทรข้างต้น สรุปว่า ลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีที่น่าจะประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช

จากการศึกษาของนิยะดา เหล่าสุนทรข้างต้น ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นบางเรื่องก็เรียกชื่อเมืองหลวงว่า “อยุธยา” เช่นที่ปรากฏในโคลงกำสรวล^๓ และทวาทศมาส^๔ อย่างไรก็ตามข้อสังเกตอื่น ๆ ที่นิยะดา เหล่าสุนทรตั้งประเด็นไว้ก็นับได้ว่าน่าสนใจเป็นอย่างมาก

^๑ เช่นที่กล่าวว่า

บุญเจ้าจอมโลกเลี้ยง	โลกา
ระเร่ยเกษมสุขพูล	ไข่น้อย
แสนสนุกศรีอยุธยา	ฤจำ ถึงเลย
ทุกประเทศชมค้อยค้อย	กล่าวอ้างเย็นยอ

^๒ เช่นที่กล่าวว่า

เกล้าแลเกล้าชิงช้า กล้าแลกล้าชิงชั้น รุมกันพุ่งกันแทง เข้าต่อแย้งต่อยุทธ์ ไห้อึงอุจเอาชัย

เสียงปืนไฟกึกก้อง สะเทือนท้องปสุธา หน้าไม้ดาป็นดาษ อนุสาตราเพลง

^๓ เช่น ในโคลงบทที่ ๗ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

อยุธยาศโยกฟ้า	ฟากดิน
ผาดดินพิภพดยว	ดอกฟ้า
แสนโกฏบยลนิน	หยากเหือ
ไตรรัตนเรื่องรุ่งหล้า	หลากสวรรค

^๔ เช่น ในโคลงบทที่ ๒๕๙ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

อยุธยาศโยกฟ้า	ธรมณี
เกษมบุรีภูธร	ปิ่นเกล้า
ทวาทศสิบสองมี	สังเวช
สังวาสเกษมสุขเท้า	ท้าวหล้าเสวยรมย์

๑.๔.๓ ภาษิต จิตรภาษา ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการสืบค้นยุคสมัยที่ประพันธ์เรื่อง ลิลิตพระลอ โดยการตีความร้ายเปิดเรื่องในลิลิตพระลอที่กล่าวว่า “ฝ่ายข้างยวนแพ้วฝ่าย ฝ่ายข้างลาว ประไลย ฝ่ายข้างไทยไชเยศร” โดยภาษิต จิตรภาษาได้สืบค้นเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารแล้ว พบว่าในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีได้มีการยกกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ (ยวน) ได้สำเร็จและได้กวาดต้อนผู้คนลงมายังกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก ลิลิตพระลอจึงอาจมีการประพันธ์ขึ้นในยุคสมัยดังกล่าวนี้ก็เป็นได้

ในทรรศนะของผู้วิจัยเห็นว่าการให้เหตุผลของภาษิต จิตรภาษาข้างต้นยังไม่ น่าเชื่อถือมากนัก เพราะตามประวัติศาสตร์แล้วกรุงศรีอยุธยาได้นำกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่สำเร็จ หลายครั้ง มิใช่เพียงในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีเพียงรัชกาลเดียว

๑.๔.๔ ปริญา สุวรรณรงค์ ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการสืบค้นหากวีผู้ประพันธ์ เรื่องลิลิตพระลอ โดยการศึกษาประวัติศาสตร์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจากเอกสารทาง ประวัติศาสตร์ ทำให้ปริญา สุวรรณรงค์พบว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงมีพระอนุชา ๓ พระองค์ คือ พระอินทราชา เจ้าฟ้าอภัยทศ และเจ้าฟ้าน้อย พระอินทราชา แม้จะปรากฏการ กล่าวถึงในเอกสารของชาวต่างประเทศ แต่ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ของไทยระบุตรงกันว่าทรง ออกผนวชตั้งแต่ต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื่องจากเกิดกบฏพระไทรภูวนาทิตย์ แม้ว่า พระอินทราชาจะมีได้มีส่วนร่วมกับการก่อกบฏ แต่เนื่องจากเกรงราชภัยในอนาคต จึงออกผนวชและ จำพรรษาอยู่ ณ วัดวรโพธิ์ (วัดระฆัง) ส่วนเจ้าฟ้าอภัยทศ เอกสารของชาวต่างประเทศต่างระบุว่าทรง มีสมประกอบ เป็นนอญและมีพระสติคัมดีคุ้มร้าย และเจ้าฟ้าน้อย ซึ่งมีพระชนมายุน้อยกว่าสมเด็จพระ นารายณ์มหาราชมาก จนพระราชพงศาวดารบางฉบับเข้าใจผิดว่าเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระ นารายณ์มหาราช

จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ข้างต้น เมื่อปริญา สุวรรณรงค์ได้ใช้แนวทาง การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่นแล้ว ทำให้ปริญา สุวรรณรงค์สรุปว่า “มหาราช” ผู้ซึ่งเป็นผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอนั้นน่าจะเป็นพระอินทราชา เพราะเป็นพระบรมวงศานุ วงศ์ที่ออกผนวชตรงตามที่ปริญา สุวรรณรงค์วิเคราะห์ไว้ ส่วน “เยวราช” ผู้บรรจงลิลิตพระลอนั้น น่าจะเป็นเจ้าฟ้าน้อยมากกว่าเจ้าฟ้าอภัยทศ ซึ่งมีความสมเหตุสมผลมากกว่า

ส่วนเวลาที่ประพันธ์ลิลิตพระลอนั้น ปริญา สุวรรณรงค์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น ประพันธ์ขึ้นหลังจากเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จใน พ.ศ.๒๒๐๕ ตามที่ปรากฏในร้ายเปิดเรื่องลิลิตพระลอที่ว่า “ฝ่ายข้างยวนแพ้วฝ่าย ฝ่ายข้างลาวประไลย ฝ่ายข้างไทยไชเยศร”

ในพระศนะของผู้วิจัย การศึกษาของปริญญา สุวรรณรงค์ข้างต้นนี้ ยังมีข้อบกพร่องที่ผู้ศึกษาเลือกศึกษาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งผู้ศึกษาได้กำหนดไว้แล้วว่าเป็นยุคสมัยที่ประพันธ์ลิลิตพระลอขึ้น โดยมีได้ศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยอื่นประกอบเลย อีกทั้งการสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอโดยใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่นของปริญญา สุวรรณรงค์ ก็มีจุดอ่อนเป็นจำนวนมาก ดังจะได้กล่าวต่อไป

๑.๕ สมุทรโฆษคำฉันท์ มีผู้ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๑.๕.๑ สุมาลี กียะกุล ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการสันนิษฐานยุคสมัยของการประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ ในขั้นแรก สุมาลี กียะกุลได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับข้อมูลที่ใช้ในการเขียนประวัติวรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ สุมาลี กียะกุล ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความในสมุทรโฆษคำฉันท์ในส่วนที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า “แรกเรื่องมหาราชภิปราย ไปจบจนนารายณ์ นเรนทรสืบสรรสาร” ว่า “มหาราช” ที่กล่าวถึงอาจมิได้หมายถึงพระมหาราชครูในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ได้ เช่นเดียวกับความว่า “นารายณ์นเรนทรสืบสรรสาร” ก็อาจจะแปลความได้ว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเป็นผู้เก็บรักษาและทรงเลือกรวบรวมเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์มาเขียนขึ้นไว้เป็นหนังสือฉบับหลวงก็เป็นได้

ต่อมา สุมาลี กียะกุล ยังได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการให้เหตุผลของการประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตามประวัติวรรณคดีที่ว่า ประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้สำหรับเล่นหนังในงานพิธีเบญจาทิศของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ไม่มีความตอนใดในเรื่องที่ระบุอย่างชัดเจน โดยในสมุทรโฆษคำฉันท์กล่าวไว้เพียงว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ประพันธ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินและเป็นแบบแผนของการแสดงมหรสพเท่านั้น ดังนั้น เหตุผลที่เคยเชื่อกันมาว่าสมุทรโฆษคำฉันท์เป็นผลงานการประพันธ์ของพระมหาราชครู โดยประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้ในการเฉลิมฉลองในงานพิธีเบญจาทิศของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงเลื่อนลอย เพราะเกิดจากการผูกโยงเรื่องราวในตำนานศรีปราชญ์ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์)

นอกจากนี้ จะมีผู้เชื่อมโยงว่าสมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีเป็นวรรณคดีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื่องจากตามประวัติวรรณคดีระบุเป็นยุคทองของวรรณคดี และความตอนหนึ่งในเรื่องก็ได้มีการกล่าวไว้ว่า “พระบาทกรุงไถ้ธรมี รามาธิดี ประเสริฐเดโชไชย” ซึ่งรามาคิดดีในที่นี้ถูกตีความว่าหมายถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะทรงมีอีกพระนามหนึ่งว่า “สมเด็จพระนารายณ์มหาราช” กอปรกับเหตุการณ์ในเรื่อง กวีได้บรรยายเรื่องข้างอย่างละเอียด ซึ่งทำให้มีผู้ตีความว่า กวีต้องการใช้เป็นเครื่องมือเพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะทรงมีความชำนาญในคหศาสตร์เป็นอย่างมาก

สุมาลี กียะกุลไม่เห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานต้น เพราะในความเป็นจริงแล้ว รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมิใช่ยุคทองของวรรณคดีไทย เพราะวรรณคดีหลายเรื่องในช่วงรัชกาลดังกล่าวยังคงมีปัญหาเชิงประวัติที่ยังพิสูจน์ไม่ได้ว่าประพันธ์ขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อีกทั้งหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างระบุตรงกันว่าในรัชสมัยดังกล่าวบ้านเมืองไม่สงบสุขเรียบร้อยมากนัก มีความขัดแย้งต่าง ๆ ขึ้นทั้งภายในและภายนอก เช่น กบฏพระไทรภูวนาทิตย์วงศ์ ศึกเมืองเชียงใหม่ และศึกกับพม่า ทำให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไม่น่าที่จะทรงมีเวลาพระราชนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ได้

สุมาลี กียะกุลได้แสดงทรรศนะว่า “รามาริบัติ” ที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ อาจจะมีได้หมายความถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาที่ทรงพระนาม “รามาริบัติ” ยังมีอีก ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระรามาริบัติที่ ๑ (พระเจ้าอยู่ทอง) และสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวว่า สมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ ก็ทรงมีพระปรีชาสามารถไม่ด้อยไปกว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตามที่มีการกล่าวถึงในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ทั้งเรื่องพระปรีชาสามารถในการสงคราม การทำนุบำรุงพระศาสนา และความสามารถในเรื่องคชศาสตร์ ดังนั้น สุมาลี กียะกุล จึงตั้งข้อสังเกตว่า “รามาริบัติ” ที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ อาจจะมีหมายถึงสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ ก็เป็นไปได้

สุมาลี กียะกุล ยังพบว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ได้กล่าวถึงมหรสพและพิธีต่าง ๆ ที่เมื่อพิจารณาภูมิณฑลเทียรบาลในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและบันทึกของชาวต่างประเทศที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็จะพบความแตกต่างหลายประการ เช่น การเล่นแข่งเกวียน ที่ในสมุทรโฆษคำฉันท์กล่าวว่าเป็นการให้วัววิ่งแข่งไปในทิศทางเดียวกัน^๑ แต่ในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ได้บันทึกว่าเป็นการให้วัววิ่งสวนทางกัน เป็นต้น สุมาลี กียะกุล ยังพบว่าความบางตอนในสมุทรโฆษคำฉันท์ยังมีความคล้ายคลึงกับภูมิณฑลเทียรบาลที่ตราขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกด้วย^๒ สุมาลี กียะกุลจึงสันนิษฐานว่าสมุทรโฆษคำฉันท์น่าจะประพันธ์ในเวลาใกล้เคียงกับภูมิณฑลเทียรบาลดังกล่าว

^๑ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ กล่าวว่า

จิ้งวางเกวียนกลางแปลง	ชวานาเรียงแรง
ก็แล่นเข้าเคียงเรียงรัน	
เสียงกะดิงพวนเสียงพัดกัน	ตีนวัวคือกั้งหัน
แล่นลนตลบไป	

^๒ ในภูมิณฑลเทียรบาล ข้อที่ ๔๓ กล่าวว่า

อนึ่งเสด็จวังข้าง ให้ตั้งเขื่อนตั้งค่ายพราง แลข้างอยู่ใน
เล่าใช้ ให้ตั้งอาษา คงว่าห้ามปี่ขลุ่ยทับโทนฆ้องกลองเขลา
เบาะเถียงกัน ตีดาเข้าคนบ่าวไพร่ แลโห่ร้องนี่นั่น

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ กล่าวว่า

ดลใกล้เดิมชวักราชา	ให้ห้ามเสนา
ประหยัดซึ่งศัพท์สำเนียง	
อย่างนั้นคำอำเสียง	อย่าสฤษดิ์ถือเถียง
พิโรธใจไฟพุน	

ในทรรศนะของผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาของสุมาลี กิยะกุล มีความสำคัญมากในฐานะที่ผู้ศึกษาได้พยายามค้นคว้าและตั้งคำถามเกี่ยวกับประวัติศาสตร์คติเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ จนสามารถพิสูจน์ให้เห็นอย่างประจักษ์ชัดว่าสมุทรโฆษคำฉันท์อาจมิใช่วรรณคดีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่กลับเป็นวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้นที่ประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๑.๕.๒ ศุภกิจ นิมมานนรเทพ ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการสันนิษฐานกวีผู้ประพันธ์เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ โดยตีความว่า “มหาราช” ผู้ประพันธ์เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์นั้นน่าจะเป็นพญาแสนหลวง มหาราชเจ้าเชียงใหม่ เพราะตามเอกสารทางประวัติศาสตร์กล่าวตรงกันว่าหลังจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงนำกองทัพพิชิตเมืองเชียงใหม่ได้ในพ.ศ.๒๒๐๔ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงได้กวาดต้อนผู้คนชาวเชียงใหม่มาเป็นจำนวนมาก รวมทั้งพญาแสนหลวง มหาราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ด้วย และตามเอกสารทางประวัติศาสตร์ยังระบุว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงได้พระธิดาของพญาแสนหลวงองค์หนึ่งเป็นบาทบริจาริกา แล้วมีพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง แต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชกลับยกนางให้แก่สมเด็จพระเพทราชา ดังนั้นเมื่อพญาแสนหลวงถึงแก่พิราลัยขณะประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์อยู่นั้น ด้วยความสำนึกในความผิดที่พระองค์ทรงล่วงเกินพระธิดาของพญาแสนหลวง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงพระราชนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์สืบต่อจากพญาแสนหลวง

จะเห็นได้ว่า การศึกษาของศุภกิจ นิมมานนรเทพข้างต้นเป็นการตั้งข้อสันนิษฐานบนหลักฐานทางประวัติศาสตร์บอกเล่าที่ไม่มีที่น่าเชื่อถือเพียงพอ จึงเป็นการแสดงทรรศนะตามกรอบความคิดของตนเองมากเกินไป

เมื่อพิจารณาโดยสรุปแล้วจะเห็นได้ว่าผู้ศึกษาวรรณคดีได้เลือกใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์เพื่อศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติ ๒ กลุ่ม คือ

๑) *เอกสารประวัติศาสตร์ของไทย* เช่น พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ทำเนียบพลเรือนในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คำให้การชาวกรุงเก่า ตำนานศรีปราชญ์ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) จารึกหลักที่ ๑๑ (วัดเขากบ) และจารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก เป็นต้น โดยพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ผู้ศึกษาวรรณคดีนิยมเลือกใช้มากที่สุด เพราะเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีเนื้อหากล่าวถึงประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนต้น โดยผู้ศึกษาวรรณคดีนิยมเชื่อมโยงความที่ปรากฏในวรรณคดีกับเหตุการณ์ที่ได้บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร ส่วนหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ผู้ศึกษาวรรณคดีได้ตั้งข้อสังเกตถึงความน่าเชื่อถือมากที่สุด คือ ตำนานศรีปราชญ์ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) เพราะมีผู้ศึกษาวรรณคดีที่ทั้งเห็นพ้องและเห็นต่างกับตำนานเรื่องดังกล่าว ทำให้มีทรรศนะเกี่ยวกับประวัติวรรณคดีที่แตกต่างกันออกไป

๒) *บันทึกชาวต่างชาติ* เช่น บันทึกของบาทหลวงเดอซัวซี บันทึกของมองสิเออร์ เลอเซอวา เรีย เดอโซ บันทึกของนิโคลาส แซร์แวงส และบันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแอส เป็นต้น เอกสารกลุ่มนี้แม้จะมีลักษณะสำคัญที่บันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างตรงไปตรงมา แต่ก็มิได้ให้รายละเอียดในบางเรื่อง เช่น ชื่อของสถานที่ ทำให้ผู้ศึกษาวรรณคดีบางส่วนอาศัยการบรรยายสถานที่ที่ชาวต่างชาติบันทึกไว้เชื่อมโยงกับสถานที่ที่ปรากฏในวรรณคดี แต่อาจเกิดข้อผิดพลาดได้ เพราะเป็นการตีความของผู้ศึกษาวรรณคดีเอง

๒. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่น

๒.๑ *โคลงยวนพ่าย* มีผู้ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่นไม่มากนัก เช่น สุจิตต์ วงษ์เทศ ที่ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการสืบค้นกวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่าย สุจิตต์ วงษ์เทศมีทรรศนะว่ากวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่ายน่าจะเป็นบุคคลเดียวกันกับกวีผู้ประพันธ์โคลงกำสรวล คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทั้งนี้สุจิตต์ วงษ์เทศได้ตั้งข้อสังเกตว่าลักษณะลีลาการประพันธ์ในโคลงยวนพ่ายและโคลงกำสรวลมีลักษณะใกล้เคียงกัน เช่น การใช้โคลงหนึ่งบทในการบรรยายเหตุการณ์ ๒ เหตุการณ์^๑

นอกจากนี้ สุจิตต์ วงษ์เทศ ยังแสดงให้เห็นว่าลักษณะการสรรเสริญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในโคลงยวนพ่าย ยังแสดงออกถึงความรอบรู้ของกวีทั้งศาสนาพุทธและฮินดู มีความเชี่ยวชาญในคัมภีร์ปุราณะ รามายณะ มหาภารตะ และคัมภีร์โบราณอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งปรากฏให้เห็นในทวาทศมาสเช่นกัน ทำให้สุจิตต์ วงษ์เทศเชื่อมั่นว่า กวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่ายเป็นผู้เดียวกับกวีที่ประพันธ์โคลงกำสรวลและทวาทศมาส คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

ในทรรศนะของผู้วิจัย ลีลาการประพันธ์ในลักษณะดังกล่าวอาจจะเป็นความนิยมในยุคสมัยที่ประพันธ์วรรณคดีนั้นขึ้นก็เป็นได้ ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นผลงานของกวีผู้เดียวกัน และหากว่าเป็นไปตามที่สุจิตต์ วงษ์เทศสันนิษฐานว่า กวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่ายเป็นผู้เดียวกับกวีผู้ประพันธ์ทวาทศมาสแล้ว ก็น่าที่จะพิสูจน์ข้อสังเกตของตนโดยยกตัวอย่างโคลงในทวาทศมาสที่มีลีลาการประพันธ์ในลักษณะเดียวกับที่ปรากฏในโคลงยวนพ่ายและโคลงกำสรวล

^๑ เช่น โคลงบทที่ ๑๑ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

สายาบวบ่าวเกลี้ย	จักมา
สาวส่งอย่าม้วน	สู่น้อง
สายากรรแสงคลา	สองคู่ กนหนา
สาวบ่าวอยู่ในห้อง	รยกคันทาคิน

โคลงบทที่ ๒๖ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

แกลงปางปราโมทย์เชื้อ	เชอญสงฆ์
สัสโมสรสบ	เทศให้
แกลงปางเมื่อลาลง	ชยนาท นั้นฤ
พระยุทธิษฐิรได้	อย่างยาว

๒.๒ โคลงกำสรวล มีผู้ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่นจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๒.๒.๑ หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล ได้ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่นในการศึกษาวรรณคดีที่เชื่อกันว่าศรีปราชญ์เป็นผู้ประพันธ์ ซึ่งทำให้ข้อสรุปว่าภาษาในโคลงกำสรวลมีความเก่าแก่กว่านิรุทธคำฉันท์ถึง ๒๐๐ ปี โดยสามารถเทียบเคียงภาษาที่ใช้ในโคลงกำสรวลกับวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้น ไม่ว่าจะเป็นโคลงยวนพ่าย ลิลิตพระลอหรือมหาชาติคำหลวง อีกทั้งยังได้ตั้งข้อสังเกตว่าในจินตามณีพระมหาราชครูได้จัดให้โคลงกำสรวลเป็นหนึ่งใน “คำบุราณ” ซึ่งเป็นตัวอย่างของคำประพันธ์ที่ดี^๑ หากโคลงกำสรวลเป็นผลงานการประพันธ์ของศรีปราชญ์จริง พระมหาราชครูในตำนานศรีปราชญ์ที่กล่าวว่าเป็นบิดาของศรีปราชญ์นั้นก็ไม่น่าจะยกย่องผลงานการประพันธ์ของบุตรชายมากจนถึงเพียงนั้น หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลจึงสรุปว่าศรีปราชญ์อาจจะเป็นเพียงราชทินนามทำให้มีศรีปราชญ์หลายคน โดยศรีปราชญ์ผู้ประพันธ์โคลงกำสรวลจะต้องเป็นคนละคนกับศรีปราชญ์ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอย่างแน่นอน

ในทรรศนะของผู้วิจัย การศึกษาของหม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลข้างต้นหากมีการเปรียบเทียบให้เห็นว่าภาษาในโคลงกำสรวลมีลักษณะใกล้เคียงกับภาษาที่ใช้ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นอย่างไร ก็จะได้ข้อสรุปที่ชัดเจนขึ้น กระนั้น การตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับประเด็นการกล่าวถึงโคลงกำสรวลในจินตามณี นับว่าเป็นข้อมูลที่ชัดเจนว่าโคลงกำสรวลน่าจะต้องประพันธ์ขึ้นก่อนจินตามณี

๒.๒.๒ ศักดิ์ศรี แยมันัดดา ได้เปรียบเทียบโคลงกำสรวลกับทวาทศมาสเพื่อพิสูจน์ว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องน่าประพันธ์ขึ้นโดยกวีคนเดียวกัน เพราะวรรณคดีทั้งสองมีลักษณะใกล้เคียงกันมากทั้งในส่วนของการใช้คำและฐานะของกวีที่ปรากฏในเรื่อง

^๑ ในจินตามณีกล่าวว่

ฉิจะเอากลอนห้าใส่ ให้เอาด้วยกันทั้งสี่บท อย่าได้ลดโคลงต้นคืออุปาทวาทศ คำสารสมุทร
สมุโฆษ พระนนทกษัตริย์สัจวาส ศรีอุมากริการย พระยศราชาพิลาป อย่าได้เอาคำบุราณนั้นมาใส่ ผิดดูเยี่ยง
ให้ดูเยี่ยงแต่กลบท

ในส่วนของการใช้คำนี้ ศักดิ์ศรี แย้มนิตดาพบว่าในโคลงกำสรวลและทวาทศมาสใช้คำเหมือนกันจำนวนมาก เช่น คำว่า “ดวงเดียว”^๑ “อกฟ้า”^๒ “ขำจ้อ”^๓ “อาภาอาภาฯ” (ซึ่งในโคลงกำสรวลเขียนเพี้ยนเป็นอ้าท้าวอาทาศ)^๔ และ “ขวัญบินป่า”^๕ เป็นต้น

ส่วนฐานะของกวีที่ปรากฏในเรื่องนั้น ทั้งทวาทศมาสและโคลงกำสรวลต่างให้ภาพว่ากวีเป็นผู้ที่มีฐานะอันสูงส่ง ทั้งการใช้คำราชาศัพท์^๖ การร่วมเสวย “ถนำทีก” หรือน้ำยาแก้ร้อนใน ซึ่งเป็นเครื่องเสวยของชนชั้นสูง^๗ และการใช้น้ำหอมกลิ่นจันทน์มาลูบไล้ตัวเพื่อคลายร้อน ซึ่งเป็น

^๑ เช่น โคลงบทที่ ๖ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

ดวงเดียวอุโยคพัน พรรณนา
สงวนมิ่งมาลัยจาวจี แกล่กล้า
อาลิ่งคั้งอรสา รสเรข
ฤท่อนเองค้ำ กังยาม

^๒ เช่น โคลงบทที่ ๑๒๖ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

กรรตีกแซมมาศฝ้าย ไตรจรัส
สวะเมฆอัมพรโพยม ผ่องแผ้ว
อกฟ้าจำรูญจรัส เจียรเมฆ
อกราคฤแล้ว ผ่าวผา

^๓ เช่น โคลงบทที่ ๒๒๒ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

พระนุชเพ็ญภาคไฉ่ เกาพิศตร์
มาละฤไทยเป็น ปันคว้าง
นิกในตลาลักษณ์ สุทธิโคคย์
แสนกำเดาให้ช้าง **ขำจ้อ**

^๔ เช่น โคลงบทที่ ๒๑๕ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

อาภาอาภาฯเพี้ยง เพ็ญพิศตร์
อกกำกรมทรวงถอน ถอดไฉ่
ดวงศรีจุฬาลักษณ์ เฉลิมโลก ภูเอย
เดือนใหม่มามาได้ โศกสมร

^๕ เช่น โคลงบทที่ ๑๕๒ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

ลมพัดเมยอ่าวด้วย ลมเฮย
ลมแล่นรับ**ขวัญบิน** **ป่า**ไฉ่
เรียมร่ำร่ำยังเลย ลาญสวาติ
สารสั่งว่าวานให้ แม่มา

^๖ เช่น โคลงบทที่ ๖๗ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

รฤกรศช้อยซาบ
อววยปากไปนารศ
มิลูแล่งตนเปน
ซึกหนึ่งไฉ่้องหน้า

^๗ เช่น โคลงบทที่ ๑๗ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

วันกรมลาศเกี้ยว กรรตีก
สองซิดขงชโหเห ห่มน้ำ
วันเรียมร่วมถนำทีก นพินิต
สุขบันทมรสกล้า แก่กาม

โคลงบทที่ ๑๕๕ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

ดวงดยววมมาศแพ้ พิมทอง พี่เออย
รยมหลับไหลหา คำเคี้ย
ดวงดยวแม่มองหน หาพี่ พูนแม่
ใครช่วยชูเกล้าเกลี้ย กล่อมถง

โคลงบทที่ ๑๑๒ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

พนนภูกน้ำป่าสาด พกเพญ มาแม่
เรือกระแครงดับไต ชาดขัว
สัดจงกำเบญบก พกพิง แล้วแฮ
อกที่**อกฟ้า**ข้า ช่วยตรอมรมตรอม

โคลงบทที่ ๑๘ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

จากมาให้ส่งโกฏู เกาะรยน
รยมร่ำทัวเกาะหอม ช่วยอ้าง
จากมามีตดาวยน วองว่อง
วองว่องโหยให้ช้าง ขำจ้อ

โคลงบทที่ ๑๒๐ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

อ้าท้าวอ้าทาศแก้ม เปรมปราง
ศรีกระโตเขยช ช่างย้า
อ้าวรละไมยนาง นวลมารถ ภูเออย
ยยาวอดนิกเนื้อข้า พิถนอม

โคลงบทที่ ๔๕ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

รยมมาบสว่างไฉ่ **ขวนบิน** ป่าแฮ
กระอิดอกเซนเซน ช่วยหน้า
ลุงจรัสยิน จรหล่า แล้วแฮ
อัจจรัสรักษเจ้า จำงาย

พระทนต์

รองเจ้า
สองซึก
หนึ่งมา

โคลงบทที่ ๗๗ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

รฤกแก้วกินสี่ นางสอง ไฉ่แม่
อร้อยสรทีกถนำ ปากป้อน
जनนทนจรงออกธารทา ยงรุ่ง
บยายยวเนื้อร้อน เร่งวี

กิจกรรมของชนชั้นสูง ศักดิ์ศรี แยมันดดาจึงสรุปว่ากวีผู้ประพันธ์โคลงกำสรวลนั้นคงไม่ใช่คนธรรมดาอย่างศรีปราชญ์แน่นอน แต่น่าจะเป็นเจ้านายชั้นสูงในราชสำนักอยุธยาและน่าจะเป็นคนเดียวกับกวีผู้ประพันธ์ทวาทศมาสอีกด้วย

ในทรรศนะของผู้วิจัย การศึกษาของศักดิ์ศรี แยมันดดาสามารถทำให้เห็นได้ว่าโคลงกำสรวลและทวาทศมาสเป็นวรรณคดีที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน โดยกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ อาจจะเป็นบุคคลเดียวกันก็ได้ หรืออาจเป็นวรรณคดีร่วมสมัยกัน จึงอาจสรุปได้ว่าโคลงกำสรวลไม่ได้เป็นผลงานของศรีปราชญ์และไม่ได้เป็นวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนกลางอย่างแน่นอน

๒.๒.๓ สุนีย์ ศรณรงค์ ได้เปรียบเทียบโคลงกำสรวลกับวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น และวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลางอย่างละเอียด เพื่อพิสูจน์ว่าโคลงกำสรวลมีความใกล้เคียงกับวรรณคดีในสมัยไหนมากกว่ากัน โดยพิจารณาทั้งในส่วนของลักษณะคำประพันธ์และถ้อยคำภาษาดังนี้

ในส่วนของลักษณะคำประพันธ์ สุนีย์ ศรณรงค์ได้สรุปผลว่าลักษณะของโคลงในโคลงกำสรวลเป็นโคลงที่พัฒนาจากโคลงต้นในโคลงยวนพ่ายโดยมีลักษณะใกล้เคียงกับโคลงสี่สุภาพในลิลิตพระลอ เพราะมีลักษณะคำประพันธ์ที่กำกึ่งระหว่างโคลงต้นและโคลงสี่สุภาพ คือ คำที่ ๔ และ ๕ ในวรรคต้นของบาทที่ ๔ เป็นคำโทคู่เหมือนโคลงต้น แต่วรรคหลังมีการวางตำแหน่งคำโทเหมือนอย่างโคลงสี่สุภาพ^๑ แสดงให้เห็นว่าโคลงกำสรวลประพันธ์ขึ้นระหว่างโคลงยวนพ่ายและลิลิตพระลอ และมีลักษณะใกล้เคียงกับทวาทศมาส

ในส่วนของถ้อยคำภาษา สุนีย์ ศรณรงค์ได้เปรียบเทียบการใช้ถ้อยคำในโคลงกำสรวลกับวรรณคดีในสมัยอยุธยาเรื่องต่าง ๆ ทั้งวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตพระลอ มหาชาติคำหลวง โคลงยวนพ่าย ทวาทศมาส และนิราศหริภุญไชย วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง ได้แก่ อนิรุทธคำฉันท์ กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โคลงนิราศนครสวรรค์ และโคลงเบ็ดเตล็ดของศรีปราชญ์ รวมถึงวรรณคดีสมัยสุโขทัยอย่างเรื่องไตรภูมิพระร่วง ทำให้สุนีย์ ศรณรงค์ได้ข้อสรุปว่าในโคลงกำสรวลใช้คำศัพท์ซ้ำกับคำที่ปรากฏในลิลิตพระลอมากที่สุดถึง ๔๕ คำ รองลงไป คือ ทวาทศมาส ๓๕ คำ มหาชาติคำหลวง ๒๙ คำ ในขณะที่ใช้คำศัพท์ซ้ำกับคำที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลางน้อยมาก เช่น พบการใช้คำศัพท์ซ้ำกับโคลงนิราศนครสวรรค์ ๙ คำ โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ๖ คำ และกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ ๔ คำ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม

^๑ เช่น ในโคลงบทที่ ๖๕ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

ขอมเพรงบงเหตุเด่น	ตดคหวาย
หวายเท่าแทงตนขอม	ตอกต้อง
ขอมถือทอดตนตาย	คดาว
หัยมว่าเพรงโตพร้อง	<u>ที่นั่น</u> หวายยง

แม้ในไตรภูมิพระร่วงและลิลิตโองการแข่งน้ำจะปรากฏคำศัพท์ซ้ำกับโคลงกำสรวลไม่มากนัก สุนีย์ วรรณรงค์ก็ได้ให้เหตุผลว่าเพราะวรรณคดีทั้งสองเรื่องดังกล่าวเป็นวรรณคดีคนละประเภทกับโคลงกำสรวล

นอกจากนี้ สุนีย์ วรรณรงค์ยังพบว่าในโคลงบทที่ ๗๒^๑ ในโคลงกำสรวลปรากฏการกล่าวถึง “คำหลวง” ซึ่งน่าจะหมายถึงมหาชาติคำหลวงที่ประพันธ์จบบริบูรณ์ในพ.ศ.๒๐๒๕ อีกด้วย ทำให้สุนีย์ วรรณรงค์เชื่อว่าโคลงกำสรวลน่าจะประพันธ์ขึ้นหลัง พ.ศ.๒๐๒๕

จะเห็นได้ว่า สุนีย์ วรรณรงค์ ได้ใช้ศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบโคลงกำสรวลกับวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในสมัยอยุธยาโดยละเอียดเพื่อพิสูจน์ว่าโคลงกำสรวลเป็นวรรณคดีร่วมสมัยกับวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นมากกว่าวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง ทั้งในส่วนของลักษณะคำประพันธ์และการใช้ถ้อยคำสำนวน ทำให้ข้อสรุปของสุนีย์ วรรณรงค์ดังกล่าวนี้มีน้ำหนักน่าเชื่อถือมาก

๒.๒.๔ คมทวน คันธนู ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการกำหนดยุคสมัยที่ประพันธ์โคลงกำสรวล โดยคมทวน คันธนูได้กล่าวไว้ในหนังสือจินตตามณี ของพระโหราธิบดี ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้กล่าวถึงโคลงกำสรวล แต่จากตำนานศรีปราชญ์กล่าวว่าโคลงกำสรวลประพันธ์ขึ้นหลังจากการที่ศรีปราชญ์ถูกเนรเทศ ซึ่งเป็นเวลาที่จินตตามณีประพันธ์จบบริบูรณ์แล้ว ทำให้คมทวน คันธนูสันนิษฐานว่าโคลงกำสรวลน่าจะมีใช้ผลงานการประพันธ์ของศรีปราชญ์ หากแต่เป็นงานประพันธ์โบราณที่พระโหราธิบดีเห็นว่าเป็นผลงานการประพันธ์ที่ทรงคุณค่าจึงได้นำมากล่าวถึงในหนังสือจินตตามณีของตน

เมื่อพิจารณาภาษาและรูปแบบคำประพันธ์ คมทวน คันธนู พบว่าภาษาในโคลงกำสรวลเก่าแก่เทียบได้กับโองการแข่งน้ำในสมัยอยุธยาตอนต้น และมีรูปแบบคำประพันธ์ที่น่าจะพัฒนามาจากโคลงท้าวสูงของลาว เพราะลักษณะโคลงในท้าวสูงนั้นมีรูปลักษณะของโคลงต้นบาท กุญชรผสมกับโคลงลาว คือคำสุดท้ายของบาทที่ ๓ จะส่งสัมผัสกับคำใดคำหนึ่งของแถวแรกในบทถัดไป ซึ่งเป็นลักษณะของโคลงโบราณที่ยังไม่มีการกำหนดฉันทลักษณ์ตายตัวตามแบบโคลงต้น

^๑ โคลงบทที่ ๗๒ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่

ปารนี้้อรเข้าแม่	เกลองงค์ อยู่ฤ
ต่งกรตจนจตุรงคมยง	ม่ายม่า
ฤวางสกาลง	ทายบาท
ฤกล่าวคำหลวงอ้า	อ่อนแกลั้งเกลอนนท

แต่จะมีสร้อยคำอยู่ข้างหน้าวรรคใดวรรคหนึ่งก็ได้เหมือนอย่างโคลงลาว^๑ ซึ่งคมทวน คันธนูได้สันนิษฐานว่าโคลงแบบเรื่องท้าวฮุ่งได้พัฒนาไปเป็นโคลงห้าอย่างที่ปรากฏในโองการแข่งน้ำและโคลงกำสรวลในเวลาต่อมา ทำให้คมทวน คันธนู สรุปว่าโคลงกำสรวลน่าจะประพันธ์ขึ้นหลังโองการแข่งน้ำและน่าจะก่อนหรือใกล้เคียงกับโคลงยวนพ่าย เพราะโคลงในยวนพ่ายเริ่มมีรูปแบบของโคลงต้นบาท กุญชรที่รัดกุมมากขึ้น ทั้งยังปรากฏคำบาลีและสันสกฤตมากกว่าที่ปรากฏในโคลงกำสรวล

ในทรรศนะของผู้วิจัย การศึกษาของคมทวน คันธนูข้างต้นเป็นการศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติโดยพิจารณารูปแบบฉันทลักษณ์ของโคลง ซึ่งไม่มีผู้ศึกษาวรรณคดีศึกษากันมากนัก และผู้ศึกษาก็ได้อธิบายให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ของโคลงไทยและโคลงลาวอย่างชัดเจน ทำให้ข้อสรุปที่ได้มีความน่าเชื่อถือ

๒.๒.๕ ปริญา สุวรรณรงค์ ได้เปรียบเทียบโคลงกำสรวลและนิราศหริภุญไชย และโคลงมั่งทรารบเชียงใหม่ ซึ่งปริญา สุวรรณรงค์มองว่าเป็นวรรณคดีร่วมสมัยกัน ทั้งยังมองว่านิราศหริภุญไชยและโคลงมั่งทรารบเชียงใหม่ได้ส่งอิทธิพลทางการประพันธ์มายังโคลงกำสรวลหลายประการ ดังนี้

๑) แบบของฉันทลักษณ์ ปริญา สุวรรณรงค์กล่าวว่าทวาทศมาสได้นำเอากลโคลงแบบบัวเก็บบาทจากนิราศหริภุญไชยมาใช้ในโคลงกำสรวลหลายตอน^๒ ทั้งยังปรากฏการเล่นคำซ้ำในลักษณะใกล้เคียงกัน^๓ อีกด้วย

^๑ ตัวอย่างโคลงในเรื่องท้าวฮุ่ง เช่น

ฮ่วนฮ่วนฟ้า	หัวบี้
ลมพานใบ	กิ่ง <u>ค้อม</u>
จัก <u>หนี</u> ลอย	ใจ <u>ฮ่อ</u>
ใจ <u>ฮ่วม</u> <u>ฮ่อม</u>	ระวัง <u>แหวน</u>
หน้า <u>ล้าน</u> พู่	พายหลัง
<u>แสน</u> นางปะ	ไปไว้
คำฮายัง	ตั้งเก่า
จอมไ้หย่า	สนเท

^๒ เช่น โคลงบทที่ ๑๗๘ ในนิราศหริภุญไชย กล่าวว่า

จากเจียนเนื้อเกลี้ยงกลิ้ง องค์กรอ่อน
องค์กรอ่อนรามรสสมร พรากขวัน
พรากขวันเดือดแฉม อกม่อน เมมาเอ
อกม่อนเมมาบั้น บินบ้ำในทรวง

^๓ เช่น โคลงบทที่ ๒๒ ในนิราศหริภุญไชย กล่าวว่า

จากเจียนฉ้อฟ้าโลก ลงดิน แดฎ
มุขมาศนาสายิน ยิ่งแถม
ยามยลที่ขุนถวิล ถวายอำ รุงเอ
ไซโษฐ์อินทร์ฟ้าแยม ฟ้าแยมยังทรวง

โคลงบทที่ ๑๗ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

สระเหนาะน้ำควงควัง คิวแด
สดอกแคโยหล เพื่อให้
บางกระจะแล ลิวิโลด
ลิวิโลดขวนข้องไ้ ชาวตรอม

โคลงบทที่ ๑๖ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

สระเหนาะนิราชน้อง ลงเรือ
สาวส่งเลวแถม ฝงเฝ้า
สระเหนาะที่หลยเหลือ ออกส่ง
สารดั่งข้าส่งเจ้า ส่งตน

๒) การใช้ถ้อยคำและสำนวน ปรีญา สุวรรณรงค์พบว่า ในโคลงกำสรวลใช้คำที่ เหมือนกับนิราศทริภุญไชยและโคลงมั่งทรงารบเชิงใหม่หลายคำ เช่น เจียรจาก (จากลา) ผ้าย (ไป) ไน่ (ติดอยู่) และแวน (กระจก) เป็นต้น

๓) การอ้างอิงวรรณกรรมโบราณ ปรีญา สุวรรณรงค์พบว่าในทวาทศมาสมีการ อ้างอิงถึงวรรณกรรมโบราณเช่นเดียวกับนิราศทริภุญไชย เช่น การอ้างอิงรามเกียรติ์^๑ เป็นต้น

๒.๓ ทวาทศมาส มีผู้ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์ และโบราณคดีจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๒.๓.๑ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ได้สันนิษฐานช่วงเวลาของการประพันธ์ทวาทศมาสว่า ไม่น่าที่จะประพันธ์ขึ้นก่อน พ.ศ.๒๐๐๐ เพราะในทวาทศมาสได้มีการอ้างอิงตัวละคร และเหตุการณ์ ในปัญญาสชาดก ซึ่งรจนาขึ้นในประมาณ พ.ศ.๒๐๐๐ ดังความในโคลงบทที่ ๒๓-๒๖^๒ ซึ่งกวีได้ เปรียบเทียบความรู้สึกของตนที่ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รักมากับตัวละครในปัญญาสชาดก ๔ คู่ คือ พระสมุทโรฆกับนางพินทุมดีจากสมุทโรฆชาดก พระสุธนกับนางนโนห์ราจากสุธนชาดก ท้าวปราจิตต์กับนางอรพิมพ์จากปาจิตตกุมารชาดก และพระสุธนูกับนางจिरประภาจากสุธนูชาดก

^๑ เช่น โคลงบทที่ ๑๓๗ ในนิราศทริภุญไชย กล่าวว่า

รามาริราชร้าง	รสสีดา เดียวแม่
พระก็เอนางพะงา	แม่ผ้าย
ยังลุ่มาบุญตรา	อุเจต เดียวแม่
เล็กส่วนยังได้ส้าย	เพื่อผู้หนุมาน

โคลงบทที่ ๑๐๒ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

รามาริราชใช้	พานร
โถกนสมุทรวายาม	ย่านฟ้า
จงถนนเปล่งศิลปศร	ผลาญราฟ
ใครอาจมาขวางฆ่า	กายกรอง

^๒ โคลงบทที่ ๒๓-๒๖ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

สมุทโรฆ เรศร้าง	แรมพิน-
ทุมดี ดาดผืน	ไผ่เต้า
ปางเจ็บข้างจ้อถวิล	ลิ่วโลด
ยังพร้าน่าน้องเหน้า	ร่วมเรียง
พระศรีเสาวเลขสร้อย	สุธน
จาก มโนห์รา เคียง	คติน้อง
ยังเสด็จสู่ไพโรสณฑ์	สังวาส
สังเวชนางคณชคล้อง	เคลื่อนองค์
ปราจิตต์ เจียรหน้าหน่อ	อรพิมพ์
พระพิราไลยปลง	ชีพแล้ว
คีนสมสุดาจิน	รสร่วม กันนา
กรรมแบ่งกรรมแก้วแก้ว	ช่วยกรรม
ปางศิลปบรมศรัท้าว	สุธนู
จากสมเด็จจัญจันท์	แจ่มเหน้า
เจียร รับประกาศู	เตราสวาติ
ยังพร้าน่าน้องเข้า	คอบสมร

โดยแฝงแนวคิดที่ทุกคู่แม่มีเหตุจำต้องพลัดพรากจากกัน แต่ก็ยังได้กลับมาครองคู่ในที่สุด ต่างจากกวีที่ยังไม่ทราบชะตากรรมว่าจะได้พบกับนางอันเป็นที่รักเมื่อใด

๒.๓.๒ สัจจิตต์ วงษ์เทศ ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการสืบค้นกวีผู้ประพันธ์ทวาทศมาส โดยสัจจิตต์ วงษ์เทศมีทรรศนะว่ากวีผู้ประพันธ์ทวาทศมาสน่าจะเป็นบุคคลเดียวกันกับกวีผู้ประพันธ์โคลงกำสรวล ซึ่งสัจจิตต์ วงษ์เทศ กล่าวว่าคือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทั้งนี้สัจจิตต์ วงษ์เทศได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการใช้ภาษาในวรรณคดีที่มีลักษณะใกล้เคียงกันระหว่างทวาทศมาสและโคลงกำสรวล^๑ นอกจากนี้ สัจจิตต์ วงษ์เทศ ยังแสดงให้เห็นว่าโคลงในทวาทศมาสบางบทแสดงออกถึงความมีอำนาจของกวี เช่น การมีอำนาจในการริบราชบาตร^๒ และคร่ำครวญถึงนางที่มีฐานะอันสูงส่งกล่าวคือเป็นท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งเป็นตำแหน่งพระมเหสีเอกของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ดังนั้น สัจจิตต์ วงษ์เทศ จึงสรุปว่ากวีผู้ประพันธ์ทวาทศมาสน่าจะเป็นผู้ที่มีฐานะอันสูงส่ง คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ในขณะที่ทรงดำรงพระอิสริยยศยศเป็นพระยุพราช ครองกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้การคร่ำครวญถึงศรีจุฬาลักษณ์ดังกล่าวยังปรากฏในโคลงกำสรวลอีกด้วย

๒.๓.๓ ปริญญา สุวรรณรงค์ ได้เปรียบเทียบทวาทศมาสและนิราศหรือภูเขาและโคลงมังทรารบเชียงใหม่ ซึ่งปริญญา สุวรรณรงค์มองว่าเป็นวรรณคดีร่วมสมัยกัน ทั้งยังมองว่านิราศหรือภูเขาและโคลงมังทรารบเชียงใหม่ได้ส่งอิทธิพลทางการประพันธ์มายังทวาทศมาสหลายประการ ดังนี้

^๑ เช่น โคลงบทที่ ๒๑ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า		โคลงบทที่ ๑๕๕ ในทวาทศมาส กล่าวว่า	
จากมามาเกลไถ่	บางชดาน	ปางทวิขเริ่มแรกตั้ง	แขวนชดาน
ชดานราบคือชดานคือ	ดอกไม้	ชดานตั้งดวงคือ	ดอกไม้
มาเกาะกำแยลาญ	ลุงสวาสติ ภูเอย	กรรแสงกรแสงสาร	สายโยค
ถนัดกำแย้าใส่	พี่ค้าย	โอ้อกเรียมคิดได้	เร่งถวิล
^๒ โคลงบทที่ ๗๖ ในทวาทศมาส กล่าวว่า			
	เพรงเรารอยพรากเนื้อ	นกลไค คู่ฤ	
	ริบราชเอาเขาซัง	คั้งไว้	
	มาทันปลิดสายใจ	เจียรจาก เรียมนา	
	มานิรารสให้	हांไกล	

๑) แบบของฉันทลักษณ์ ปริญา สุวรรณรงค์กล่าวว่าทวาทศมาสได้นำเอากลโคลงแบบบัวเห็บบาทจากนิราศทริภุญไชยมาใช้ในทวาทศมาสหลายตอน^๑ ทั้งปรากฏการเล่นคำซ้ำในลักษณะใกล้เคียงกัน^๒ นอกจากนี้ ปริญา สุวรรณรงค์ยังพบว่าทวาทศมาสยังปรากฏการเล่นสร้อยคำเหมือนอย่างในโคลงมังทรารบเชียงใหม่^๓ อีกด้วย

๒) การใช้ถ้อยคำและสำนวน ปริญา สุวรรณรงค์พบว่าในทวาทศมาสมีการใช้คำที่เหมือนกับนิราศทริภุญไชยและโคลงมังทรารบเชียงใหม่หลายคำ เช่น กำเดา (ร้อน) เต้า (ไป) ถ่อม (คอย) ถึก (น้ำ) และอวร (นางงาม) เป็นต้น ทั้งยังปรากฏคำที่แสดงพัฒนาการของคำ เช่น การเปลี่ยนแปลงเสียงของคำว่าสงายและฉงายในนิราศทริภุญไชยไปเป็นคำว่าจำงายและช่างายในทวาทศมาส เป็นต้น

๓) การอ้างอิงวรรณกรรมโบราณ ปริญา สุวรรณรงค์พบว่าในทวาทศมาสมีการอ้างอิงถึงวรรณกรรมโบราณเช่นเดียวกับนิราศทริภุญไชย เช่นการอ้างอิงถึงเรื่องสมุทรโฆษและพระสุธนู^๔ เป็นต้น

จากการศึกษาของปริญา สุวรรณรงค์ข้างต้น จะเห็นได้ว่า แม้จะเป็นวิธีการศึกษาเชิงเปรียบเทียบที่ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างทวาทศมาสกับนิราศทริภุญไชยและโคลงมังทรารบเชียงใหม่ กระนั้น การที่ปริญา สุวรรณรงค์สรุปว่าวรรณคดีทั้งสามเรื่องดังกล่าวมีความร่วมสมัยกันก็ยังขาดน้ำหนักอยู่มาก เพราะปริญา สุวรรณรงค์มิได้พิจารณาเปรียบเทียบกับวรรณคดีสมัย

^๑ เช่น โคลงบทที่ ๑๐๘ ในนิราศทริภุญไชย กล่าวว่า		โคลงบทที่ ๗๔ ในทวาทศมาส กล่าวว่า	
มหาชินธาตุเจ้า	จอมจักร	ขอชมพระศาสนแก้ว	เกลาสุร หนึ่งรา
จอมจักรโลกทศลักษณ์	เลิศหล้า	ชีวหาสหอมรสกลีน	กลีนใกล้
เลิศหล้ามีใครทัก	เทียมแทก ได้เอ	ขอชมมิ่งมารูร	เสาวณิศ
เทียมแทก วางไว้ฟ้า	พากด้าวดาวตึงส์	เสาวนาง หน้าให้	แม่เผย
^๒ เช่น โคลงบทที่ ๗๓ ในนิราศทริภุญไชย กล่าวว่า		โคลงบทที่ ๒๑๘ ในทวาทศมาส กล่าวว่า	
ลูถึงพึงเก่าหัน	หัวฝาย	ทุกซั้บกระออกไอ	แสนสินธุ์ ไสรจแฮ
เกวียนก่อนซุมยังยาย	ยอบยัง	ในพิมลแมนสรวง	หน่อน้อง
พนิกพนมหลาย	เหลื่อร่ม รุกข์เอ	จึงสงฆ์ลีลาบิณฑ	บาดโภชน ไปแฮ
ไทว่าโฉมเจ้า จั้ง	จอต จั้ง หาอวร	กรบั้งคมสุระร้อง	รำนางหานาง
^๓ เช่น โคลงบทที่ ๗๒ ในโคลงมังทรารบเชียงใหม่ กล่าวว่า		โคลงบทที่ ๗๔ ในทวาทศมาส กล่าวว่า	
พริตพรากปางนี้โยค	ยาวไกล	รอยนุชเป็นเนตรร้อ	เป็นองค์ พี่แม่
จักรรอบคินฉินไค	หมี่รู้	จั้งจั้งมาชมเชิญ	ขึ้นใส่
ตกระกิดเอาอาลัย	รัก แม่ นะ แม่	รลวงพิโรจง	จอต แม่ นะ แม่
เยียวว่าตายรักซู้	ราคร้างแรมสินเห์	เดือนแปดแปดยามให้	รำไทย
^๔ เช่น โคลงบทที่ ๑๗๕ ในนิราศทริภุญไชย กล่าวว่า		โคลงบทที่ ๗๔ ในทวาทศมาส กล่าวว่า	
ปัทภัพโยคสร้อย	สุธนู ก็ดี	สมุทรโฆษ เรีกร้าง	แรมพิน-
สมุทรโฆษ ร้างพินทุ	แม่ม่าง	ทุมติดาลพิน	ไผ่เต้า
ขุนบาจากเจียนอุ-	ชาราช ก็ดีเอ	ปางเจ็บซ้ำง้อถวิล	ลิวโลด
อกที่แวนเร้นร้าง	กว่าเบื้องบูรเพ	ยังพรำน้ำวน้องหน้า	ร่วมเรียง

อยุธยาตอนต้นแม้แต่เรื่องเดียว ทั้งนี้เกิดจากการที่ปรีญญา สุวรรณรงค์เชื่อมั่นว่าทวาทศมาสเป็นวรรณคดีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงพิจารณาเปรียบเทียบเฉพาะวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลางด้วยกัน อีกทั้งลักษณะแบบของฉันทลักษณ์และการอ้างอิงวรรณกรรมโบราณที่ปรีญญา สุวรรณรงค์กล่าวถึงนั้นไม่จำเป็นว่าทวาทศมาสจะต้องได้รับจากนิราศหรือกวีผู้ประพันธ์ใหม่เท่านั้น เพราะลักษณะดังกล่าวก็พบอยู่โดยทั่วไปในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

๒.๓.๔ เสมอ บุญมา ได้เปรียบเทียบทวาทศมาสกับโคลงกำสรวลว่ามีลักษณะบางประการร่วมกัน แต่เสมอ บุญมายังคงเชื่อถือตามประวัติวรรณคดีในอดีตว่า ทั้งทวาทศมาสและโคลงกำสรวลต่างเป็นวรรณคดีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงมีข้อสรุปเกี่ยวกับกวีผู้ประพันธ์เรื่องทวาทศมาสว่า “*เยวรวราช*” ในทวาทศมาส คือ เจ้าฟ้าอภัยทศ พระอนุชาในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเมื่อพระราชานิพนธ์เสร็จสมบูรณ์แล้ว ก็ให้ราชกวีอีก ๓ ท่านช่วยขัดเกลาให้มีความถูกต้องสวยงามมากขึ้น เสมอ บุญมา ได้กล่าวว่าหนึ่งในสามกวีที่ช่วยเกลาทวาทศมาสให้ไพเราะยิ่งขึ้นนั้นมี ศรีปราชญ์รวมอยู่ด้วย เสมอ บุญมา จึงได้นำเสนอข้อสันนิษฐานของตนโดยการเปรียบเทียบทวาทศมาสกับโคลงกำสรวลที่เสมอ บุญมา เชื่อว่าเป็นผลงานการประพันธ์ของศรีปราชญ์เหมือนกัน เพื่อให้เห็นลักษณะร่วมของวรรณคดีทั้งสองเรื่อง

เสมอ บุญมา ได้พิจารณาลักษณะรูปแบบการใช้คำประพันธ์ในทวาทศมาสและโคลงกำสรวลแล้วพบว่า วรรณคดีทั้งสองเรื่องมีลีลาการประพันธ์คล้ายคลึงกันหลายประการ เช่น นิยมเล่นซ้ำคำเดียวกันในบาทที่ ๓ และบาทที่ ๔ ของโคลงและซ้ำคำในวรรคหลังในบาทที่ ๔ ของโคลง^๑ เป็นต้น นอกจากนี้ เสมอ บุญมา ยังได้พบว่ากวีนิยมเล่นคำและล้อคำ คือ นำคำใดคำหนึ่ง ที่เคยไว้แล้วในบาทต้น ๆ มากล่าวซ้ำในบาทอื่นของโคลงในบทเดียวกัน ซึ่งปรากฏทั้งในเรื่องกำสรวลศรีปราชญ์และทวาทศมาส^๒ ทำให้เชื่อได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีทั้ง ๒ เรื่องดังกล่าวเป็นบุคคลเดียวกัน คือ ศรีปราชญ์

^๑ เช่น โคลงบทที่ ๕๘ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า
 รมรักษ์สุดที่อ้าง เอวสมร แม่ฮา
 กามลนนลุลานแด เดือดไหม้
 เยียมมาเทพ**สาคร** ครวญสวาดี
 เสียง**สาคร**ร้องไห้ ส่ง**สยง**สุด**สยง**

โคลงบทที่ ๕๘ ในทวาทศมาส กล่าวว่า
 ฤดูเดือนเชษฐฟ้า ครรชิต
 สายพรุณรองไร เรื่อยฟ้า
 ไพศายขยร้า**แรม**นิทร นงโพธ เดียวแม่
แรมร้า**แรม**รอยหน้า ร่วง**รอย**แรง**รอย**

^๒ เช่น โคลงบทที่ ๖๕ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า
 ขอมเพรงบงเหตุเด่น ตัดหวาย
 หวายเท่าแทงตนขอม ตอกต้อง
 ขอมถื่อทอดตนตาย ดด้าว
 หั้มกว่าเพรงใดพร้อง ที่นั่นนหวายยัง

โคลงบทที่ ๑๔๑ ในทวาทศมาส กล่าวว่า
 มฤคจรัลมาเด่นพี นีกโคม สรฤ
 กลเมื่อกลกามกล ตื่นต้อน
 กลนุขแนบแนมโจรม จรดราศ
 กลเมื่อเจ็บเรียมซ่อน ขอดแสดง

เสมอ บุญมา ได้แสดงพรรณนาต่อไปว่า นางที่ปรากฏในเรื่องกำสรวลศรีปราชญ์ และทวาทศมาสจะเป็นบุคคลคนเดียวกัน คือ ศรีจุฬาลักษณ์ เมื่อกล่าวถึงนาง ก็จะใช้คำที่กล่าวถึงใกล้เคียงกัน ทำให้เชื่อว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องประพันธ์ขึ้นโดยกวีท่านเดียวกัน โดยในกำสรวลศรีปราชญ์ กวีเรียกนางว่า “*บาศรีจุฬาลักษณ์ เสาวภาคย์ กุเออย*” ส่วนในทวาทศมาสเรียกนาง “*ดวงศรีจุฬาลักษณ์ เฉลอมโลก กุเออย*” เป็นต้น ศรีจุฬาลักษณ์องค์ดังกล่าวนี้ เสมอ บุญมา ได้เชื่อตามพงศาวดารว่าทรงเป็นพระขนิษฐาในสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งมีความผูกพันกับศรีปราชญ์ และศรีปราชญ์เองก็คงมีเหตุต้องพลัดพรากจากนางจึงได้รังสรรค์วรรณคดีที่มีเนื้อหาแสดงความอาวรณ์ถึงนางถึงสองเรื่อง คือ ทวาทศมาสและโคลงกำสรวล

จะเห็นได้ว่าการศึกษาของเสมอ บุญมาข้างต้น ผู้วิจัยขอตั้งข้อสังเกตว่าหากศรีปราชญ์เป็นเพียงผู้ “*เกลากลอน*” ให้บทประพันธ์มีความไพเราะสวยงามขึ้นจริงตามที่เสมอ บุญมา กล่าวไว้ ศรีปราชญ์ก็ไม่น่าที่จะแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตนได้ อีกทั้งหากพระเยวราชเป็นผู้พระราชนิพนธ์ทวาทศมาสขึ้น ศรีจุฬาลักษณ์ก็น่าที่จะเป็นคนรักของพระเยวราชมากกว่าศรีปราชญ์ อย่างไรก็ตาม การศึกษาของเสมอ บุญมาก็แสดงให้เห็นว่ากวีผู้ประพันธ์เรื่องทวาทศมาสกับโคลงกำสรวลน่าจะเป็นบุคคลเดียวกัน เพราะวาทะคดีทั้งสองเรื่องมีลักษณะใกล้เคียงกัน ทั้งการใช้รูปแบบคำประพันธ์และลีลาการประพันธ์

๒.๔ ลิลิตพระลอ มีผู้ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่นจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๒.๔.๑ หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการกำหนดยุคสมัยของลิลิตพระลอ โดยหม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลได้วิเคราะห์เปรียบเทียบลิลิตพระลอกับวรรณคดีร่วมสมัยในส่วนของรูปแบบฉันทลักษณ์และนิรุกติศาสตร์

ในส่วนของรูปแบบฉันทลักษณ์นั้น หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลพบว่าลิลิตพระลอยังมีลักษณะทางฉันทลักษณ์ที่ยังไม่แน่นอนตายตัว โดยปรากฏลักษณะการไม่เข้าลิลิตอยู่เป็นจำนวนมาก ร่ายในใช้ในลิลิตพระลอยังคงมีลักษณะเป็นร่ายโบราณทำนองดั้น และยังปรากฏโคลงที่มีลักษณะเป็นโคลงต้นวิวิธมาลีแบบโบราณ เพราะแม้จะมีการวางตำแหน่งคำเอกคำโทเหมือนอย่างโคลงวิวิธมาลี แต่จำนวนคำในบาทสุดท้ายของโคลงกลับมีจำนวน ๙ คำเหมือนอย่างโคลงสี่สุภาพ^๑ หรือหากจะกล่าวว่าโคลงในลิลิตพระลอเป็นโคลงโบราณตามตำราภาพยศาสตร์วิลาสิณี เช่น โคลงมหาวิขุมมาลี โคลงมหาจิตรลดา โคลงมหาสินธุมาลี หรือโคลงมหานันททนาย ก็ไม่อาจเรียกได้ เพราะโคลง

^๑ เช่นที่กล่าวว่า

สรवलเสียงขับอ่านอ้าง	โตปาน
ฟังเสนาะไดปูน	เปรียบได้
เกลากลอนกล่าวกลการ	กลกล่อม ใจนา
ถวายเป็นเรอท้าวให้	ธิดาผู้มีบุญ

โบราณยังไม่มีข้อกำหนดในการวางตำแหน่งคำเอกคำโทเหมือนอย่างโคลงสี่สุภาพในปัจจุบัน นอกจากนี้ หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล ยังพบว่าในลิลิตพระลอมีโคลงมหานันททาทายีบางบท แต่ก็มิใช่โคลงมหานันททาทายีแท้ เพราะมีลักษณะปะปนไปด้วยลักษณะของโคลงต้นวิจิตรมาลี เพราะคำที่ ๔ และ ๕ ในวรรคแรกของบาทสุดท้ายมีการวางคำเป็นคำโท^๑ อย่างไรก็ตาม หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล ได้สรุปว่าสมัยที่ประพันธ์เรื่องลิลิตพระลอน่าจะเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างการคลายความนิยมโคลงโบราณหรือโคลงต้นมานิยมโคลงสี่สุภาพ เพราะวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นก่อนลิลิตพระลอนั้นล้วนแล้วแต่ประพันธ์ขึ้นด้วยโคลงต้นทั้งสิ้น เช่น โองการแข่งน้ำ มหาชาติคำหลวง โคลงกำสรวล ทวาทศมาส และโคลงยวนพ่าย กระนั้นก็มีโคลงในมหาชาติคำหลวงบางบทก็มีลักษณะคล้ายกับโคลงในลิลิตพระลอ^๒

หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล ยังได้สันนิษฐานว่าโคลงในลิลิตพระลอ ล้วนประพันธ์ขึ้นโดยอาศัยความไพเราะเป็นหลัก จึงมีลักษณะปะปนกันของโคลงหลายชนิดตามแต่กวีเห็นว่าไพเราะเหมาะสมแก่เนื้อหา โดยกวีคงจะมีความนิยมในโคลงมหาสินธุมาลีมากกว่าโคลงชนิดอื่น ๆ เพราะปรากฏพบมากที่สุด คำประพันธ์ประเภทโคลงคงได้รับความนิยมต่อกันมาทำให้เกิดการพัฒนากลายเป็นส่วนโคลงสี่สุภาพแบบปัจจุบัน และกวีในสมัยหลังจึงได้นำโคลงในลิลิตพระลอมาเป็นแบบแผนในการประพันธ์โคลงสี่สุภาพดังปรากฏในจินตตามณีในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลสรุปว่าลิลิตพระลอเป็นต้นเค้าของการประพันธ์โคลงสี่สุภาพในวรรณคดีไทย และเป็นวรรณคดีร่วมสมัยกับมหาชาติคำหลวง โคลงกำสรวล โคลงยวนพ่าย และทวาทศมาส น่าจะประพันธ์ขึ้นไม่ก่อนรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแต่ไม่หลังไปกว่ารัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทั้งนี้ เพราะในกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการอ้างถึงเรื่องลิลิตพระลอ^๓

^๑ เช่นที่กล่าวว่า

พระเอยอาบน้ำชุ่ม	เอาเย็น
ปลาพอกหมดเหม็นยาม	อยากเคี้ยว
รุกรูยราคาจำเป็น	ปางเมื่อ แคลนนา
อดอยู่เยี่ยวตัวเดียว	อยู่ได้ฉันใด

^๒ เช่นที่กล่าวว่า

ไ้ท้าวณฤโทษข้า	ขับหนี
ลูกราชสีพิกลัว	ไพร่ฟ้า
พลเมืองบดุดี	ดลคยด
กรลดลบัลัหน้า	อยู่สร้างแสงบุญ

^๓ ในกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ กล่าวว่า

เกรือกเปรียบเทียบ พระลอ	บสูชอต่ออาสา
ทำอุคร์สนุกเสนาหา	ปinyaพิชิตตริงตาย

ส่วนการศึกษาทางด้านนิรุกติศาสตร์นั้น หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลพบว่าคำและความที่ปรากฏในลิลิตพระลอมีลักษณะใกล้เคียงกับภาษาสุโขทัยมากกว่าสมัยอยุธยา เช่น การใช้คำสรรพนาม กู ตู เผื่อ^๑ และการใช้คำศัพท์อื่น ๆ เช่น เต็กเสื่อ เมืองกว้าง^๒ เป็นต้น นอกจากนี้ ในตอนที่พระนางบุญเหลือสอนพระลอกก็มีเนื้อความคล้ายกับที่ปรากฏในสุภาชิตพระร่วงเป็นอย่างมาก เช่น ที่ในสุภาชิตพระร่วงกล่าวว่า “*ที่จะกันกันจงมัน ที่จะคั้นนั้นจงเป็นกล*” คล้ายกับที่ปรากฏในลิลิตพระล่อว่า “*ผิจะจับจับจงมัน ผิจะคั้นคั้นจนตาย*” เป็นต้น

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล พบว่าในลิลิตพระลอใช้คำศัพท์คล้ายคลึงกับวรรณคดีในสมัยนั้นหลายคำ เช่น อรรแก่้ง เจ้ากู จรหล้า ให้ซ้าง เป็นต้น^๓ อย่างไรก็ตาม หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลตั้งข้อสังเกตว่า ภาษาที่ใช้ลิลิตพระลอใกล้เคียงกับทวาทศมาสมากที่สุด เพราะภาษาที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงโดยมากจะเป็นภาษาบาลีและสันสกฤตแผลง โคลงกำสรวลโดยมากจะใช้ภาษาไทยโบราณปนภาษาของ (ภาษาเขมร) และโคลงยวนพ่ายโดยมากจะใช้ภาษาสันสกฤต และนอกจากการใช้คำศัพท์ที่ใกล้เคียงกับทวาทศมาสแล้ว ลีลาประพันธ์ในลิลิตพระลอ

^๑ เช่น ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง กล่าวว่า ตูพี่น้องท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสาม ผู้หญิงสอง ที่เผื่อผู้อายตายจากเผื่อเทียมแต่ยังเด็ก	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า ความคิดผิตริตได้ หญิงสี่ชกชวนชาย เจ็บเผื่อว่าแห่งตาย เผื่อหากรักท้าวท้าว	ความอาย พี่เอย สู้หย้าว ดึกว่า ไส้หนา ไปรู้จักเผื่อ
^๒ เช่น ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง กล่าวว่า อาจปราบฝูงข้าเล็ก มีเมืองกว้างซ้างหลาย ปราบเบื่อง ตะวันออก รอดสรลงสองแคว	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า เมืองกว้างซ้างม้าสู้ เสียแม่เสียเมียมา เสียสนมจูดวงพเยย มาแต่ตัวเข้าซ้อง	ละเสย อ่อนเอย สู้น้อง งามแง่ งามนา ซ้ายท้าวทั้งสอง
^๓ เช่น ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า คิดโตคินมาค่า อยู่จรหล้าต่อกลางคิน เพราะเห็นกูโหดหิน แลดูแคลนกูกลโต ด่งนี้	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า มานานจรหล้าแล ควรส่งพลแสนคิน ทุกคนเอ็นดูแคลน กูคะนึ่งถึงท้าว	ถึงแดน สู้หย้าว ครวญลูก เมียนา เพื่อนให้แพงทอง

ก็มีความใกล้เคียงกับทวาทศมาส^๑ และบางส่วนก็ใกล้เคียงกับโคลงยวนพ่ายด้วย^๒ ทั้งนี้ หม่อมราชวงศ์ สุมณชาติ สวัสดิทกุล สรุปว่าลิลิตพระลอมีภาษาใกล้เคียงกับภาษาสุโขทัยมากกว่า จึงอาจเป็นไปได้ที่กวี ผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอจะเป็นชาวสุโขทัยในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๒.๔.๒ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการค้นหาผู้ประพันธ์เรื่อง ลิลิตพระลอ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์เชื่อว่าลิลิตพระลอเป็นผลงานการประพันธ์ของพระมหาราชครูใน รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยตีความตามที่ระบุไว้ในโคลงท้ายเรื่องลิลิตพระลอว่า “จบเสร็จมหาราชเจ้า นิพนธ์”

ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่าคำว่า “มหาราชเจ้า” นี้ ไม่จำเป็นต้องตีความ ว่ากวีเป็นเชื้อพระวงศ์ เพราะคำดังกล่าวอาจเป็นเพียงคำนำหน้าที่ใช้ในการยกย่องบุคคลอื่นหรือเรียกขาน กันโดยทั่วไปอยู่แล้ว ดังนั้น “มหาราชเจ้า” ก็อาจจะหมายถึงพระมหาราชครูก็ได้ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ กล่าวว่าจะตามประวัติวรรณคดีไทย พระมหาราชครูเป็นผู้ประพันธ์หลายเรื่อง เช่น เสือโคคำฉันท สมุทรโฆษคำฉันท (ตอนต้น) เป็นต้น

ทั้งนี้จากการศึกษาของฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ พบว่าลิลิตพระลอใช้คำที่มีลักษณะ ใกล้เคียงกับเสือโคคำฉันทและสมุทรโฆษคำฉันทอีกด้วย เช่น การใช้คำว่า มหิมา^๓ ดำด้อม^๔ และ งามเงื่อน^๕ เป็นต้น

^๑ เช่น โคลงบทที่ ๒๕๖ ในทวาทศมาส กล่าวว่า จบเสร็จเกลากาพย์เกลี้ยง กลอนการ คือมณีมาลัย เรียบร้อย เป็นเฉลิมกวีสาร เสวานิศ รัตนมณีมาลัยสร้อย เชกสร้อยสวมกรรม	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า เป็นศรีแก่ปากผู้ คือคูมาลาसर เป็นถนิมประดับกรรม กลกระแจะต้อยน้อย	ผจงฉันท เรียบร้อย ทุกเมื่อ หนึ่งได้แรงใจ
^๒ เช่น โคลงบทที่ ๙๘ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า พระเจ้าจอมนารถเลี้ยง โลกา ดาบเร่งเรื่องฤทธิทัน ท้าวฟ้า ไพรีรออายุ อาพาธ แลนา อยู่ข้างพระเจ้าข้า ช่มบรม	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า บุญเจ้าจอมโลกเลี้ยง ระเรื่อยเกษมสุขพูล แสนสนุกศรือโยธยา ทุกประเทศชมค้อยค้อย	โลกา ไข่น้อย ถูร่า ถึงเลย กล่าวอ้างเย็นยอ
^๓ เช่น เสือโคคำฉันท กล่าวว่า เป็นปิ่นบุรินทร มหิมา อยู่ยยาวโรหาร สมบูรณภูลสวัสดิกาล ศุขเกษมธเรศตรี	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า พระบาทเจ้าเมืองสรวง สมบัติหลวงสองราชา มีมหิมา เสมอกัน	
^๔ เช่น เสือโคคำฉันท กล่าวว่า วันหนึ่งแม่เสือ ไปก่อนแฝงเผื่อ แทบทางปองปูน หวังเอาโคกิน เป็นภักษาภุญช์ เสือตัวทารุณ ด้ามด้อม คอยทาง	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า ผีผิวร้องนำกลัว หัวหูพองอยู่คร้าม เสือสาง ด้ามด้อม ทาง แรดควายขวางขวิดอยู่	
^๕ เช่น เสือโคคำฉันท กล่าวว่า ว่านางหนุ่มหน้าพรายพรรณ งามเงื่อน แจ่มจันทร์ ลอลลอรองอรองค์	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า อยู่นานมามีบุตร สุดสาวทกษัตริย์สององค์ ทรงโฉมจันทร์ งามเงื่อน ชื่อท้าวเพื่อนท้าวแพง	

นอกจากลักษณะการใช้คำในลิลิตพระลอที่มีความใกล้เคียงกับเสือโคคำฉันท์ ซึ่งเป็นงานประพันธ์ของพระมหाराชครูแล้ว ฉันทิชย์ กระแสนินทร์ ยังพบว่าในลิลิตพระลอยังใช้คำและมีลีลาการประพันธ์คล้ายกับวรรณคดีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น อนิรุทธคำฉันท์^๑ สมุทรโฆษคำฉันท์ (ในสวนพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช)^๒ และจินตตามณี^๓ เป็นต้น

ฉันทิชย์ กระแสนินทร์ ได้สรุปว่าลิลิตพระลอน่าจะเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยเป็นงานประพันธ์ของพระมหाराชครูในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อย่างไรก็ตาม ในทรรศนะของผู้วิจัยเห็นว่า การที่ลิลิตพระลอมีลักษณะคล้ายกับวรรณคดีสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น เป็นเพราะกวีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอาจใช้ลิลิตพระลอเป็นแบบอย่างแห่งการประพันธ์ก็เป็นได้ ทั้งนี้ แม้ในจินตตามณียังมีการอ้างตัวอย่างโคลงที่ดีจากเรื่องลิลิตพระลอ ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญว่าลิลิตพระลอน่าจะเป็นวรรณคดีโบราณที่กวีในสมัยหลังเห็นคุณค่าในความงามจึงนำมาเป็นแบบแห่งการประพันธ์ ข้อสรุปของฉันทิชย์ กระแสนินทร์จึงมีน้ำหนักไม่เพียงพอให้ผู้วิจัยคล้อยตาม

๒.๔.๓ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ใช้แนวทางดังกล่าวในการกำหนดยุคสมัยของลิลิตพระลอ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เปรียบเทียบเนื้อหาและลักษณะคำประพันธ์ของลิลิตพระลอกับวรรณคดีสมัยอยุธยาเรื่องอื่น ๆ แล้วจึงสรุปว่าลิลิตพระลอมีความใกล้เคียงกับความเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นตรงที่เนื้อหาของเรื่องที่ยังคงแฝงแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจลับใกล้เคียงกับที่ปรากฏในลิลิตโองการแช่งน้ำ ซึ่งมีการกล่าวถึงผีसाงเทวดาผู้มีอำนาจลับเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ลิลิตพระลอกี้มีความใกล้เคียงกับความเป็นวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนกลางตรงที่ลักษณะคำประพันธ์ในเรื่องที่มีโคลงสี่สุภาพเป็นส่วนประกอบ เพราะในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีวรรณคดีคำโคลงเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก จนนับได้ว่าเป็นความนิยมในยุคสมัยดังกล่าว ดังนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงกล่าวโดย

^๑ เช่น อนิรุทธคำฉันท์ กล่าวว่า		ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า	
คดีนี้บด	นฤบดีบิดาปรัม	ควันความจน รื้อ	ผู้หนึ่งเห็นสะกิดผู้
ควันความ มิใช่ความ	ฤจะปิดจะป้องคง	หนึ่งให้แลดู	
^๒ เช่น ในสมุทรโฆษคำฉันท์ กล่าวว่า		ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า	
ลูกสิงคณาสิง	สรอกินลูกกลางสิง	กลางสิงลึงลอดไม้	กลางสิง
ลางลึงโลดลงชิง	แลลล้าวลนคนอง	แลลูกลึงลงชิง	ลูกไม้
		ลึงลมไล่ลมติง	ลึงโลด หนีนา
		แลลูกลึงกลางไต้	ลอดเลี้ยวลางลึง
^๓ เช่น จินตตามณี กล่าวว่า		ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า	
จบเสรี จอาจริยเกล้า	เกลาสาร	จบเสรี จมหาราชเจ้า	นิพนธ์
โคลงกาพยกกลอนกานท์	เรียบร้อย	ยอยศพระลอกคน	หนึ่งแท้
มธรรคพจนจนบันหาญ	โอวาท	พี่เลี้ยงอาจเอาตน	ตายก่อน พระนา
ฟังเร่งเสนาเพราะถ้อย	ถึถ้วนทุกคำ	ในโลกนี้สุดแล้	เลิศล้ำคุณสวรรค

สรุปว่าเป็นการยากหรืออาจทำไม่ได้เลยที่จะหาอายุของลิลิตพระลอจากหลักฐานภายในวรรณกรรมนั้นเอง จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาจากแหล่งอื่นไปหาตัววรรณกรรมอีกทีหนึ่ง

ด้านข้อสรุปเกี่ยวกับกวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผู้ที่ความรู้เกี่ยวเมืองเหนือเป็นอย่างดี สันเกตได้จากการใช้คำศัพท์ภาษาเหนือ การใช้ชื่อภูมิศาสตร์ของล้านนา และการแผ่ธรรมเนียมของชาวล้านนาที่แสดงออกให้เห็นว่ากวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ

เมื่อพิจารณาเนื้อหาในลิลิตพระลอ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่าในโคลงทำยเรื่องของลิลิตพระลอนั้นแสดงแนวคิดเรื่องความจงรักภักดีของพี่เลี้ยง^๑ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์มองว่าไม่ใช่เป็นแนวคิดดั้งเดิมของเรื่อง หากแต่เป็นแนวคิดที่เน้นหนักในสมัยรัตนโกสินทร์มาก ดังจะเห็นได้จากในวรรณคดีเรื่องพระนรลักษณ์และพระลอคำกลอน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่านิทานเรื่องพระลอไม่ได้เป็นนิทานที่แพร่หลายในล้านนาประเทศ ทั้งที่เป็นวรรณคดีราชสำนักล้านนาและนิทานพื้นบ้านล้านนา ทว่ากลับพบนิทานของชาวไทยใหญ่ที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกัน คือเรื่องพระลอกับนางอุปัชฌาย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์จึงสันนิษฐานว่ากวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลออาจจะนำนิทานดังกล่าวมาแต่งเติมเสริมความจนกลายเป็นเรื่องลิลิตพระลอก็ได้ ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ให้เหตุผลว่าวรรณคดีไทยในอดีตนั้นโดยมากจะมีที่มาจากนิทานชาดกวรรณคดีที่มีที่มาจากนิทานพื้นถิ่นเพิ่งจะเริ่มมีขึ้นในช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้จากวรรณคดีเรื่องอิเหนาและดาหลังในสมัยอยุธยาตอนปลาย ความนิยมนี้สืบเนื่องมาจากสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จากวรรณคดีของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และสุนทรภู่ เป็นต้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังได้อธิบายต่อไปว่า ลักษณะเนื้อหาของลิลิตพระลอที่เป็นนิยายนั้นนับว่าเป็นสิ่งแปลกใหม่ในสังคมอยุธยา เพราะวรรณคดีในสมัยอยุธยาโดยมากนั้นมักจะประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้ในการแสดง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์และนิรุทธคำฉันท์ หรือใช้ในงานพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำและฉันท์ดุขสิทธิ์เวยกล่อมช้าง วรรณคดีประเภทนิยายกลับปรากฏพบมากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นิธิ เอียวศรีวงศ์จึงสรุปว่า ลิลิตพระลอน่าจะเป็นวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนกวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอนั้นน่าจะเป็นผู้ที่อยู่นอกจารีตทางวรรณกรรมของอยุธยา ซึ่งอาจจะเป็นกวีชาวล้านนา

ในทรรศนะของผู้วิจัย การศึกษาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ข้างต้นนับได้ว่าได้ให้ข้อสรุปที่แตกต่างไปโดยสิ้นเชิงจากผู้ศึกษาวรรณคดีคนอื่น ๆ ที่กล่าวว่าลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม การที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่าลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีสำหรับอ่านนั้น

^๑ ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

จบเสร็จมหาราชเจ้า	นิพนธ์
ยอยศพระลอคน	หนึ่งแท้
พี่เลี้ยงอาจเอาตน	ตายก่อน พระนา
ในโลกนี้สุดแล้ว	เลิศล้ำคุณสวรรค

อาจเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนอยู่บ้าง เพราะลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีที่ใช้ในการขับร้อง และถึงแม้ว่าลิลิตพระลอจะเป็นวรรณคดีสำหรับอ่าน ในสมัยอยุธยาก็มีวรรณคดีสำหรับอ่านอยู่เช่นกัน เช่น เสือโคคำฉันท์ เป็นต้น

๒.๔.๔ ภาชิต จิตรภาษา ได้ศึกษาประวัติวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอโดยเทียบเคียงกับความเก่าแก่ของหนังสือจินตามณี ทั้งนี้เพราะในหนังสือจินตามณีอ้างอิงโคลงในลิลิตพระลอให้เป็นตัวอย่างของการประพันธ์โคลงสี่สุภาพที่ดี ภาชิต จิตรภาษาจึงได้เริ่มศึกษาประวัติของหนังสือจินตามณีเพื่อพิสูจน์ว่าจินตามณีประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยา ภาชิต จิตรภาษาแสดงให้เห็นว่าจินตามณีใช้คำที่ใกล้เคียงกับเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์^๑ ที่มีหลักฐานแน่ชัดว่าประพันธ์ในสมัยอยุธยา นอกจากนี้ยังพบการอ้างอิงพระลอในภาพย่อบทโคลงของพระศรีมโหสถในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทั้งยังปรากฏการใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์สุรางคนางค์ หรือปทุมฉันท์กลอน ๔ ที่ใช้ในจินตามณีในวรรณคดีเรื่องพระรถ ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายอีกด้วย ทำให้ภาชิต จิตรภาษาสรุปว่าจินตามีประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยาจริง แล้วเมื่อจินตามณีประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยาช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ลิลิตพระลอก็น่าที่จะเป็นวรรณคดีร่วมสมัยกับจินตามณีหรือน่าที่จะประพันธ์ขึ้นก่อนหน้าจินตามณี

ภาชิต จิตรภาษาได้ตั้งข้อสังเกตว่า ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีความนิยมในการประพันธ์วรรณคดีคำฉันท์และคำโคลงมากกว่าวรรณคดีลิลิต และเมื่อพิจารณาภาษาที่ใช้ในลิลิตพระลอแล้วก็พบว่าร่วมสมัยกับมหาชาติคำหลวง โคลงยวนพ่าย และทวาทศมาส ตลอดจนมีบางคำที่ร่วมสมัยกับจารึกหลักที่ ๒ จารึกวัดศรีชุมอีกด้วย^๒ ทำให้ภาชิต จิตรภาษาตั้งข้อสังเกตว่าลิลิตพระลอน่าจะเป็นวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้น นอกจากนี้ในลิลิตพระลอยังปรากฏคำถิ่นเหนือที่พบมากในตำนานพื้นเมืองภาคเหนืออีกด้วย^๓ ทำให้ภาชิต จิตรภาษาตั้งข้อสังเกตว่ากวีผู้ประพันธ์เรื่องลิลิตพระลอน่าจะเป็นคนพื้นเมืองทางเหนือ

๒.๔.๕ ชลดา เรื่องรักษ์ลิลิต ได้เปรียบเทียบลิลิตพระลอกับมหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นวรรณคดีที่มีการระบุสมัยของการประพันธ์ไว้อย่างชัดเจนว่าประพันธ์ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพื่อค้นหาลักษณะร่วมระหว่างวรรณคดีทั้งสองเรื่องและพิสูจน์ว่าลิลิตพระลอเป็น

^๑ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ กล่าวว่า

จงเป็นพระยศ พระเกียรติปรากฏ พระภูบตี
จงพลไพบูลย์ ในพระบุรี อโยธยาศรี สนุกเสวยรมย์

ในจินตามณี กล่าวว่า

แต่เจ้าแผ่นดิน กรุงราชภูมินทร์ นราธิบตี
จงเกียรติพระยศ ปรากฏเปรมปรีดี ทุกให้สดุดี
ทั่วท้องโลกา

^๒ เช่นคำว่า กระเหล็ก ในศิลาจารึกหลักที่ ๒ กล่าวว่า

พระเป็นเจ้าจึงลงมาจรวัดรอบสุวรรณเจดีย์รัสมิกระเหล็ก

ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

เห็นธช่าไกขันเรียก ไก่กระเหล็กคาตดู
ครั้นภูธรจะทัน ไก่ค้อยผันค้อยผาย

^๓ เช่นคำว่า ธิปอง ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

พระยาหลวงให้หา หัวเมืองมาธิปอง ว่าเมืองสองกษัตริย์กล้า

วรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้นในประเด็นสำคัญ ๕ ประเด็น คือ การใช้ถ้อยคำ การใช้สำนวน เปรียบเทียบ ฉันทลักษณ์ กลวิธีการซ้ำความ และความเชื่อที่ปรากฏในเรื่อง

ในส่วนของการใช้ถ้อยคำในเรื่องลิลิตพระลอและมหาชาติคำหลวง ชลดา เรื่องรักษ์ลิลิต พบว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องมีความคล้ายคลึงกันหลายคำ เช่น การใช้คำว่า “ดู” ในความหมายว่า เรา ซึ่งมีความหมายทั้งเป็นเอกพจน์^๑ และพหูพจน์^๒ การใช้คำว่า “พระณเกล้า” หรือ “พณเกล้า” ในการเรียกตัวละครที่เป็นกษัตริย์^๓ การใช้คำว่า “พรุก” ซึ่งแปลว่าวันรุ่งขึ้น^๔ และการใช้คำว่า “พระฮาม” ซึ่งแปลว่าเวลาเข้ามิด^๕ เป็นต้น ทำให้น่าเชื่อได้ว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องดังกล่าวนี้น่าจะประพันธ์ในสมัยเดียวหรือในเวลาใกล้เคียงกัน

ทางด้านการใช้สำนวนความเปรียบในวรรณคดีทั้ง ๒ เรื่อง ชลดา เรื่องรักษ์ลิลิต พบว่ามีการเปรียบในลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น การเปรียบเทียบหญิงงามกับดอกบัว^๖ การเปรียบเทียบผู้ที่มีความงามกับทองแท่ง^๖ เป็นต้น

^๑ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า

ข้าขอเป็นชนนี้แต่พระพุทธร อ้นอุตมตงเจ้าข้า
ในกาลอนนจะมกายภาคหน้า ด้วยผลศู้ออนรรต แห่งบูชา
จันทนจูนนี้

^๒ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า

เขาเห็นตุงหงส์กระศัตร ในทางพลัดเมืองไปปลายนัน
เขาก็ให้พิลาปลาลศรกราบกรุณา

^๓ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า

บพิตร**พณเกล้า** ข้าเห็นพราหมณ์เฝ้าถกมาถึง
ชวกาลสังคราชภูร์ฤ

^๔ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า

พรุกนี้เข้าขากจ ก็ะตกตีนไต่เต้า เข้ามาสู่สำนักนี้
มียาเลย

^๕ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า

ในเมื่อจะใกล้รุ่ง**พุงพระฮาม** ในยามราตรีนั้น
เบื่องบันเจ้ากควดี มีทรีก็ฝ่นเห็นอัครจรรย โสดแล

^๖ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า

แลนางพญานันนโสธ สมบุรณ์โษษ**บววกาม**

^๖ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า

พระองค์คือ**พระมาศ** เนื่อนิกขชาติชามพูนุท
ศรีสุทธประไพ

ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

ทำหย่อนหย่อนตึงตึง ส่วนจะถึงบมิหยุด
เท่าว่าจะปล้นสุดปล้นม้วย ด้วยผลกรรมเขาเอง แต่
เพรงเขาทั้งสอง ทำบุญจงจะใจ ขอได้พึงบุญศู

ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

เห็นแต่**ตุงสามคน**แก่แม่มดเฒ่า แก่เจ้าแม่มด
ใหญ่จะลองใครใครก็มา จะหาใครใครก็ได้ เว้นแต่
เจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน

ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

ดู**ไหว้พระณเกล้า** ไว้แต่สองนายเฝ้า
พระบาทแล้วเขาไป

ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

นานนีกกว่าขึ้นแล มนตรี
ไป**พรุก**ควรพอดิ ออย่าข้า
ครั้นนานราชธานี เราเปลี่ยว อยู่หนา
เยียวออกท้าวเจ้าถ้ำ ช่าวถ้ำฟังสาร

ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

ฝ่นพั้งโนแก่แล้ว ราตรีแล้ว**พระฮาม**
ยามอรุณร่ามเรือฟ้า พระที่พระน้องถ้ำ รุ่งเพียงพันปี

ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

สอง**บัวบุษ**ป้อยู่ถ้ำ ฟังข่าวพระลอหล้า
กร้อนคือไฟ

ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

จอมขวัญพระที่เอ้ย บุญสอง
โฉมราชงามคือ**ทอง** **แห่ง**แท้
คือเทพตามยอง **สู่**พระนา
ในโลกนี้สุดแล แต่ท้าวองค์เดียว

ส่วนด้านลักษณะฉันทลักษณ์ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต พบว่าลิลิตพระลอและมหาชาติคำหลวงมีลักษณะของการเติมคำสร้อยในบทประพันธ์ทั้งในส่วนของโคลง^๑ และร่าย^๒ เช่นเดียวกัน ซึ่งมีทั้งลักษณะที่เป็นการเสริมความและการเสริมอารมณ์ เนื่องจากวรรณคดีทั้งสองเรื่องดังกล่าวต่างเป็นวรรณคดีมุกปาฐะ คือ ใช้สวดและใช้ขับ

ในขณะที่กลวิธีการซ้ำความนั้น ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต พบว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องปรากฏการซ้ำความอย่างเด่นชัด^๓ แต่พบลักษณะดังกล่าวในมหาชาติคำหลวงมากกว่าในลิลิตพระลอนอกจากนี้ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ได้ศึกษาพบว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องปรากฏความเชื่อเรื่องพระพนศบดี^๔ และผีสาวเทวดาที่สิงสถิตอยู่ประจำธรรมชาติต่าง ๆ^๕ ในลักษณะที่ใกล้เคียงกันอีกด้วย

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิตจึงได้กล่าวโดยสรุปว่าด้วยลักษณะร่วมที่ปรากฏในลิลิตพระลอและมหาชาติคำหลวงข้างต้น ทำให้อาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ น่าจะประพันธ์ขึ้นในสมัยเดียวกัน หรือประพันธ์ในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันและไม่ห่างกันมากนัก ซึ่งน่าจะได้แก่ รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

การศึกษาของชลดา เรื่องรักษ์ลิขิตข้างต้น นับได้ว่าเป็นวิธีการศึกษาที่ค่อนข้างละเอียดและน่าเชื่อถือ เพราะผู้ศึกษาได้ยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีทั้งสองเรื่องโดยใช้ตัวอย่างจำนวนมาก ทั้งยังมีการอธิบายให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างวรรณคดีทั้งสองเรื่องอย่างชัดเจน

-
- ^๑ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า
เมื่อนั้นพระบาทให้ จอมจักร	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า	พระตายจงลูกได้	เห็นผี ท่านนา
จะไถ่หลานรักสนอง ช่วงใช้		ผีลูกตายกษัตริย์	แม่ได้
ทองพนนสิ่งสินชัก ประสาท		เผาศพลูกอย่ามี	อุจาด ราแม่
แลสิ่งแลร้อยให้ แก่เจ้าชูชก โสดแล		ฤปร่างเผาผีให้	ปร่างได้เผาผี ลูกเอย
- ^๒ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า
ดูครพราหมณ์ บัวขาวงามเรือนโชมพัตร์ก็มี...	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า	ผีภายในแผ่นดินออก แลนา ผีภายนอก
จงกลปัทมอดุลย์ก็มี...ตระกวนสนเสียดสร้อยก็มี...		แผ่นดินเข้า แลนา เทพดาปุเจ้าสั่ง แลนา มาทำตั้ง
		ปูสอน แลนา
- ^๓ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า
ย่อมพล ขอบ พล ชั้น ย่อมพล สรน พล สระ ย่อมพล	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า	เจ้ามิเจรจาด้วยแม่ มิ แต่งแ้ง ให้แม่ ชม
ชระ พล เชรอด ย่อมพล เฉอด พล น ย่อมพล ชาญ พล ช่วย		มิ หวิม ให้แม่ เซย มิ งยหน้า ให้แม่ จูบ
- ^๔ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า
ส่วนเนื้อมึงกูก็จะปล่าแลสยบไม้ ให้ไหวเทพยดา	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า	ปูแต่ง พระพนศบดี ศรีพรหมรักษ์ยกษ์
บูชา พระพนศบดี		กุมาร บริหารภูติปีศาจ ดาเดียรดาชมทิมมา
- ^๕ ในมหาชาติคำหลวง กล่าวว่า
มาเราจะยอกรกรายเกล้าไหว เทพดาผู้เป็นเจ้าอยู่	ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า	ปูรำพึงถึง เทพดา หากัน มาแต่ป่า มาแต่
รักษาสระ นี้...อีก ปูเจ้าวงหลวง นที่ ปวงวง งใหญ่		ทำแต่น้ำมาแต่ถ้ำ คูหา ทุกทิศมานั่งเฝ้า

๒.๔.๖ ปริญา สุวรรณรงค์ ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการสืบค้นกวีผู้ประพันธ์เรื่องลิลิตพระลอ โดยการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของ “มหาราช” และ “เยวราช” ผู้ประพันธ์เรื่องลิลิตพระลอจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ สำหรับ “มหาราช” นั้น ปริญา สุวรรณรงค์ ได้กล่าวว่าในโคลงกวีโบราณที่พระยาตรังคภูมิบาลได้รวบรวมขึ้นนั้น มีโคลงบทหนึ่งที่กล่าวว่า “พระมหาราช” เป็นผู้ประพันธ์^๑ ปริญา สุวรรณรงค์จึงได้ตั้งข้อสังเกตว่าการที่พระยาตรังคภูมิบาลเรียกกวีว่า “พระมหาราช” นั้นแสดงให้เห็นว่า “มหาราช” ในฐานะเป็นพระภิกษุสงฆ์ มิได้เป็นฆราวาส กอปรกับการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงกล่าวถึง “มหาราช” ผู้ประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ โดยใช้คำราชาศัพท์^๒ ตลอดจนมีวรรณคดีในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ มหาราชอีกเรื่องหนึ่งที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่า “มหาราช” เป็นผู้ประพันธ์ คือ เรื่องลิลิตจันทกินนร ซึ่งมีการระบุไว้ในตอนท้ายเรื่องว่ากวีที่เป็นพระภิกษุผู้หนึ่งได้ประพันธ์ลิลิตจันทกินนรเสร็จบริบูรณ์เมื่อเดือน ๔ พ.ศ.๒๒๒๗ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช^๓ ปริญา สุวรรณรงค์ จึงสรุปว่า “มหาราช” ซึ่งเป็นกวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอจะต้องเป็นเชื้อพระวงศ์ที่ทรงพระผนวชอยู่ โดยกวีผู้นี้เป็นกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีต่าง ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และลิลิตจันทกินนร เป็นต้น

^๑ โคลงของพระมหาราช มีว่า

มลักเห็นใบจากเจ้า	นิรมิต
เป็นสำเภาไฟจิตร	แป๊ะไล่
จงลงระวางวิด	จวนแก่ ออกเอย
แม่หนุ่มวันนั้นไอ้	พี่เที่ยงเดินสาน

^๒ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ กล่าวว่า

แรกเรื่องมหาราชอภิปราย	ไปจบจนนารายณ์
นเรนทรสืบสรรสาร	
สองโอรสผู้สุดตำนาน	เป็นสามโวหาร
ทั้งข้อยก็ตอยติดเติม	

^๓ ในลิลิตจันทกินนร กล่าวว่า

เสร็จพุทธศักราชหลวง	สองพัน
สองร้อยยี่สิบเจ็ดล้าน	เศษเหล้า
สิบเดือนสิบหกวัน	ศุขปักษ์
ศุกระวารผคุณมาศเข้า	นาคพื้นขวบปี
มหาราชรู้	ยงเยาว์
ฉลองเรื่องลิลิตเกลา	สิบไว้
จันทกินนรปางเนา	โพธิสัตว์
หวังทราบนรชนได้	สืบสร้างมัครการ

ส่วนการสืบค้นหา “เยวราช” นั้น ปริญญา สุวรรณรงค์ ได้พิจารณาความในทวาทศมาส ที่ปริญญา สุวรรณรงค์เชื่อว่า “เยวราช” ผู้นี้เป็นผู้ประพันธ์ ซึ่งปริญญา สุวรรณรงค์พบว่าในทวาทศมาส กวีได้มีการกล่าวถึงพี่ชายที่บวชเป็นพระอยู่ โดยกล่าวในทำนองว่ากวีได้เดินทางไปยังวัดวรโพธิ์ (วัดระฆัง) เพื่อหวังจะมาฟังฟังพระที่เป็นพี่ชายของตน ผู้ซึ่งมีบุญคุณต่อกวีเป็นอย่างมาก^๑ นอกจากนี้ ยังมีเนื้อความที่กล่าวถึงพระภิกษุผู้หนึ่งที่มีสมณศักดิ์สูงและเป็นเชื้อพระวงศ์อีกด้วย^๒ ทำให้ปริญญา สุวรรณรงค์เชื่อว่าพระภิกษุที่ “เยวราช” กล่าวถึงดังกล่าวนี้น่าจะเป็น “มหาราช” ผู้ที่ประพันธ์ลิลิต พระลอ ซึ่งเมื่อศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ประกอบ ทำให้ปริญญา สุวรรณรงค์สรุปว่า “มหาราช” ในลิลิตพระลอ ได้แก่ พระอินทราชา ส่วน “เยวราช” ในลิลิตพระลอ ได้แก่ เจ้าฟ้าน้อย ซึ่งทั้งสองพระองค์นี้ล้วนเป็นพระอนุชาในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

จะเห็นได้ว่า การศึกษาของปริญญา สุวรรณรงค์ดังกล่าว ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า “มหาราช” เป็นกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเป็นจำนวนมาก ทั้งที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า “มหาราช” ในวรรณคดีแต่ละเรื่องเป็นบุคคลเดียวกัน ในทรรศนะของผู้วิจัย “มหาราช” อาจจะมีมากกว่าหนึ่งคน ก็ได้ เช่นเดียวกับ “เยวราช” ซึ่งเป็นนามของตำแหน่งลูกหลวง เยวราชจึงอาจมีได้หลายคน เช่นเดียวกัน การสันนิษฐานว่า “มหาราช” และ “เยวราช” เป็นเจ้าของงานวรรณคดีทุกเรื่องที่มีการออกนามเช่นนี้จึงนับเป็นจุดอ่อนสำคัญของการศึกษาดังกล่าว หากผู้ศึกษาได้ศึกษาลีลาการประพันธ์ วรรณคดีแต่ละเรื่องแล้วหาความเชื่อมโยงสัมพันธ์เพื่อพิสูจน์ว่าวรรณคดีเหล่านั้นล้วนประพันธ์ขึ้นด้วยฝีมือของกวีคนเดียวกัน ผลของการศึกษาดังกล่าวจะมีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากกว่านี้

^๑ โคลงบทที่ ๗๒ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

วันทาวรโพธิ์ไหว้	หวังพระ พี่แม่
คุณรำภกพระสรรพ์	พร้าน้อง
สดับธรรมอยู่กลางคระ	ครวญแม่
นุชนำพาพร้อง	เพื่อใด

^๒ โคลงบทที่ ๑๐๒ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

พรรษาภิเชกสร้อย	สรรเพชญ์
เคยบำรุงสรรพ์	ที่ให้
ไอ้แก้วกับแดแดง	เดียวจาก ไปฤ
ละแต่ภรรดาให้	แหบโหย

(ให้ หมายถึงผู้เป็นใหญ่)

๒.๕ สมุทรโฆษคำฉันท์ มีผู้ที่ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่นจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๒.๕.๑ ชัย เรื่องศิลป์ ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการค้นหากวีผู้ประพันธ์เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ โดยตั้งข้อสังเกตว่า “มหาราช” ที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์นั้น อาจจะไม่ใช่พระมหาราชครูในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอย่างที่เคยเข้าใจกัน ทั้งนี้ ชัย เรื่องศิลป์ ได้สันนิษฐานว่า “มหาราช” ผู้ประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์อาจจะเป็นบุคคลเดียวกับ “มหาราช” พระภิกษุผู้ประพันธ์ลิลิตจันทกินรี เพราะเป็นกวีที่มีความสามารถเชิงประพันธ์ผู้หนึ่ง จนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ขอให้ประพันธ์ลิลิตจันทกินรีถวายพระองค์^๑

นอกจากนี้ นามของพระ “มหาราช” ยังได้ปรากฏในวรรณคดีอีกจำนวนหนึ่ง เช่น ในโคลงเบ็ดเตล็ดของพระยาตรังคภูมิบาล และในลิลิตพระภู่ ของหลวงศรีมหาโส^๒ ซึ่งเป็นกวีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทำให้ชัย เรื่องศิลป์เชื่อมั่นว่า “มหาราช” ผู้ประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ คือ พระมหาราช พระภิกษุในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๒.๕.๒ กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับ “มหาราช” ผู้ประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ว่าอาจจะเป็นบุคคลเดียวกับ “มหาราช” ผู้ประพันธ์เรื่องลิลิตพระลอ ทั้งนี้ เพราะกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ พบลักษณะการชมโฉมละครเอกฝ่ายชายในลักษณะใกล้เคียงกันระหว่างสมุทรโฆษคำฉันท์และลิลิตพระลอ กล่าวคือมีการชมโฉมว่ามีความงามเหมือนพระจันทร์และมีคิ้วโก่งงามราวกับคันศร^๓ ซึ่งต่างไปจากขนบการชมโฉมตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่มักชมว่าตัวละครมีความมออาจ กล้าหาญ และสง่างาม

^๑ ในลิลิตจันทกินรี กล่าวว่า

เดชผลอาตมได้ย	ฉลองอรรด
โดยพระบ้นฑูรตรัส	สว่างแล้ว
สถิตสถินประภูพิพท์	ปราโมช
นฤโรคนฤไทยแผ้ว	ผ่องพันสกลกาย

^๒ ในลิลิตพระภู่ กล่าวว่า

ดุจดั่งมหาราชรั้ง	เรื่องสมุทร โฆษแฮ
ทำเนียบอนิรุทร	เรื่องโพ้น
พระภู่ระบือสุด	โสภาคย์
ทำเนียบพระลอโน้น	เนื่องน้อมใจถวิล

^๓ เช่น ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

เดือนจรัสโคมแจ่มฟ้า	ฉิบได้เห็นหน้า	แล้ววาดโฉมพระราชา	สมุทรโฆษา
ลอรราชไซร์ดูเดือน	ดุจแล	ธิดาขเรื่องภูพล	
ตาเหมือนตามฤมาศ	พิศคิ้วพระลอรราช	พักตราเตรียมจันทรพิมล	คิ้วค้อมก่งกล
ประดุจแก้วเกาทัณฑ์	ก่งนา ฯ	ภูษณทตาต่างศร	

ใน สมุทรโฆษคำฉันท์ กล่าวว่า

๒.๕.๓ สุมาลี กิยะกุล ได้เปรียบเทียบสมุทรโฆษคำฉันท์กับวรรณคดีคำฉันท์ที่ตามประวัติวรรณคดีกล่าวว่า เป็นวรรณคดีร่วมสมัยกัน คือ อนิรุทธคำฉันท์และเสื่อโคคำฉันท์ และได้เปรียบเทียบสมุทรโฆษคำฉันท์กับวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้น คือ มหาชาติคำหลวง โคลงยวนพ่าย ทวาทศมาส ลิลิตพระลอ และขุนช้างขุนแผน^๑ ในด้านต่าง ๆ

สุมาลี กิยะกุล ได้เปรียบเทียบสมุทรโฆษคำฉันท์กับวรรณคดีคำฉันท์เรื่องอื่น ๆ ร่วมสมัย ทำให้ได้ข้อสรุปว่าสมุทรโฆษคำฉันท์กับอนิรุทธคำฉันท์เปรียบเสมือนวัตถุจริงกับภาพเงา คือ มีลักษณะโครงสร้างของเรื่อง แก่นเรื่อง และแนวคิดเชิงศีลธรรมเหมือนกันและดำเนินเรื่องในลักษณะคล้ายคลึงกันไปโดยตลอดเป็นช่วง ๆ ตั้งแต่เริ่มเรื่องไปจนปลายเรื่อง และเมื่อพิจารณาสมุทรโฆษคำฉันท์เปรียบเทียบกับเสื่อโคคำฉันท์แล้วจะพบว่าแม้ทั้งสองเรื่องจะเป็นจินตนิยายเหมือนกัน แต่เสื่อโคคำฉันท์เน้นในเรื่องการผจญภัยเพื่อสร้างฐานะของตัวเอกเหมือนอย่างนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ มากกว่าการสร้างลักษณะและฐานะของตัวละครเอก ในขณะที่สมุทรโฆษคำฉันท์มีตัวเอกเพียงตัวเดียว ซึ่งอยู่ในฐานะเหมาะสมอยู่แล้ว นอกจากนี้ สมุทรโฆษคำฉันท์ยังแฝงแนวคิดทางศีลธรรมตามแนวคิดพุทธศาสนา ส่วนเสื่อโคคำฉันท์แฝงแนวคิดความเชื่อในเรื่องคุณไสย

ส่วนด้านรูปแบบคำประพันธ์นั้น สุมาลี กิยะกุล ศึกษาพบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์มีรูปแบบที่เรียบรื่นไม่วิจิตรซับซ้อนเท่าอนิรุทธคำฉันท์ กล่าวคือใช้แบบฉันทลักษณ์ไม่กี่แบบ และแต่ละแบบก็ไม่ได้อ่างกฎเกณฑ์บังคับมากมายอย่างตายตัว กระนั้นรูปแบบที่เรียบง่ายนั้นก็กลับกลมกลืนเข้ากับเนื้อหา ในขณะที่อนิรุทธคำฉันท์นั้นเน้นความวิจิตรของรูปแบบทางเสียง เพิ่มกฎเกณฑ์เพื่อความไพเราะจนกลายเป็นการจำกัดอิสระทางจินตนาการมากเกินไป แต่ถ้าพิจารณาในด้านโวหารภาษาแล้วก็อาจเรียกได้ว่าอยู่ในระดับเดียวกัน โดยมีการเลือกใช้คำที่สื่อความหมายที่ต้องการได้อย่างกะทัดรัดและมีแนวคิดเปรียบเทียบในทำนองเดียวกัน จนอาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ประพันธ์ขึ้นร่วมสมัยกันและอาจเป็นผลงานการประพันธ์ของกวีท่านเดียวกันก็ได้

ในขณะที่ เมื่อพิจารณาสมุทรโฆษคำฉันท์กับเสื่อโคคำฉันท์แล้วจะพบว่า รูปแบบฉันทลักษณ์ในเสื่อโคคำฉันท์มีลักษณะคับแคบ ตายตัว เน้นรูปเขียนและกฎเกณฑ์ครุ ลหุ ตามรูปมากกว่าเสียง ไม่ยืดหยุ่นเหมือนอย่างสมุทรโฆษคำฉันท์ นอกจากนี้ เสื่อโคคำฉันท์ยังขาดความประณีตบรรจงในเชิงความและไม่สมจริง และเมื่อพิจารณาจากเนื้อหาของเรื่องแล้วก็จะพบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ให้ภาพของสังคมที่สงบ มีกษัตริย์สืบราชย์โดยสิทธิอันชอบธรรม ซึ่งใกล้เคียงกับสภาพสังคมในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ในขณะที่เสื่อโคคำฉันท์กลับแสดงสภาพสังคมที่กษัตริย์ขึ้นครองเมืองด้วยเล่ห์เหลี่ยมกลอุบาย แต่ก็เป็นที่ยอมรับได้ของคนในสังคม ซึ่งใกล้เคียงกับสภาพสังคมไทยในสมัยราชวงศ์ปราสาททองที่มีการแย่งชิงราชสมบัติกันอยู่บ่อยครั้ง ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ประพันธ์ขึ้นต่างยุคต่างสมัยกัน

^๑ สุมาลี กิยะวงศ์ ให้เหตุผลจัดให้เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เพราะมีเค้าเรื่องที่เกิดจากเรื่องจริงที่สันนิษฐานว่าเกิดในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

เมื่อพิจารณาสมุทรโฆษคำฉันท์กับวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว สุมาลี กียะกุล พบว่าสมุทรโฆษคำฉันท์มีกลวิธีเชิงวรรณกรรมคล้ายกับโคลงยวนพ่าย ตรงที่มีการสรุปโครงเรื่อง ทั้งหมดไว้แล้วจึงค่อยแต่งพรรณนาดำเนินความต่อในภายหลัง หรือที่เรียกว่า “สูตรสถานี” มีโครงสร้างพัฒนาการทางอารมณ์ใกล้เคียงกับมหาชาติคำหลวง มีลักษณะการพรรณนาธรรมชาติ ความงาม และกระบวนทัพใกล้เคียงกับวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้นหลายเรื่อง เช่น ลิลิตพระลอ มหาชาติคำหลวง โคลงยวนพ่าย และท้าวทศมาส เป็นต้น อนึ่ง สุมาลี กียะกุล ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการบรรยายสถานที่ในสมุทรโฆษคำฉันท์ว่า มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่ปรากฏในโคลงกำสรวล^๑ ทำให้อาจพอสรุปได้ว่าสมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีร่วมสมัยกับวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

จากการศึกษาของสุมาลี กียะกุลข้างต้นจะเห็นได้ว่าสุมาลี กียะกุลมีขั้นตอนการศึกษาที่เป็นระบบและแสดงให้เห็นว่าเหตุใดผู้ศึกษาจึงเห็นว่าสมุทรโฆษคำฉันท์มีใช้วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง ด้วยการเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างของสมุทรโฆษคำฉันท์กับวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลางเรื่องอื่น ๆ ในขณะที่เดียวกันก็ได้พยายามแสดงให้เห็นลักษณะร่วมบางประการระหว่างสมุทรโฆษคำฉันท์กับวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้น โดยมีข้อสนับสนุนที่มีรายละเอียดเป็นจำนวนมาก ทำให้เป็นการศึกษาที่หาข้อบกพร่องได้ยาก และสามารถชักนำให้เชื่อว่าสมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีได้เป็นอย่างดี

๒.๕.๔ ศุภกิจ นิมมานนรเทพ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่า “มหาราช” ในสมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่ประพันธ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ ว่าสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส อาจจะได้หมายถึงพระมหาราชครู เพราะมีเช่นก็น่าจะประพันธ์นามให้เต็มว่า “แรกเรื่องมหาราชครูภิปราย” มหาราชในที่นี้จึงอาจหมายถึงพญาแสนหลวง มหาราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ก็เป็นได้ ซึ่งสอดคล้องกับความตอนหนึ่งในลิลิตตะเลงพ่าย พระนิพนธ์ในสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสที่เรียกเจ้าเมืองเชียงใหม่ว่าพระมหาราชเชียงใหม่^๒

นอกจากนี้ ศุภกิจ นิมมานนรเทพยังได้คัดค้านทรรศนะของสุมาลี กียะกุล กล่าวว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่ประพันธ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นผลงานของกวีเพียงผู้เดียว คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เพราะขัดแย้งกับที่สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงกล่าว “เป็นสามโวหาร ทั้งข้อยก็ด้อยติดเติม” ทำให้ศุภกิจ นิมมานนรเทพเชื่อมั่นว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่ประพันธ์

^๑ เช่น ในโคลงบทที่ ๓ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

ศาลาอเนกเขสร้าง	แสนเสา โสดแฮ
ธรรมาจุจใจเมือง	สู่ฟ้า
พิหารยอมฉลักเงลา	ฉลุแผ่น ไสนา
พระมาศล้อมเลื่อมหล้า	หล่อแสง

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ กล่าวว่า

เสาทอง รังรองรงค์-	มิจิตประชิดแขรง
ชรินชรเรือดแฝง	มณเฑ์ญดูเพ็ยมพราย

^๒ ในลิลิตตะเลงพ่าย กล่าวว่า

“...ส่วนทัพพูนนั้นไซ้ ใ้หมางจาซโร เป็นโบซุกที่สอง ยกทัพรองไปตาม ที่สามถึงทัพหลวง ตามพระทรวงพยุหบาตร ให้พระมหาราชเชียงใหม่ เป็นกองใหญ่ยกกระบัตร...”

ในสมัยอยุธยาเป็นผลงานการประพันธ์ของกวีสองคน คือ พญาแสนหลวง มหาราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

จากการศึกษาของศุภกิจ นิมมานนรเทพข้างต้น จะเห็นได้ว่า ผู้ศึกษาได้นำเสนอข้อสันนิษฐานที่ไม่ได้แสดงให้เห็นอย่างประจักษ์ว่า ทำไมผู้ศึกษาจึงสันนิษฐานว่า “มหาราช” ที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ คือ พญาแสนหลวง เพราะแม้ว่าสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสจะทรงเรียกเจ้าเมืองเชียงใหม่ว่า “มหาราช” แต่ก็มีได้หมายความว่า “มหาราช” ในสมุทรโฆษคำฉันท์จะต้องเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่เสมอไป

๒.๖ อนิรุทธคำฉันท์ มีผู้ที่ใช้แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่นจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๒.๖.๑ จำลอง ยอดยิ่ง ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการสืบค้นยุคสมัยที่ประพันธ์เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ โดยศึกษาความร่วมมือของอนิรุทธคำฉันท์กับวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นเรื่องต่าง ๆ จำลอง ยอดยิ่งศึกษาพบว่าในโคลงกำสรวลมีการอ้างถึงตัวละครจากวรรณคดีอื่นเพียง ๓ คู่ คือ พระรามกับนางสีดา พระสุธนกับนางจिरประภา และพระสมุทรโฆษกับนางพินทุดี แต่ใน ทวาทศมาสกลับมีการอ้างถึงตัวละครจากวรรณคดีอื่นถึง ๖ คู่ โดยเพิ่มคู่ของพระสุธนกับนางมโนห์รา พระปราจิตกับนางอรพินท์ และพระอนิรุทธกับนางอุษาเข้ามา ทำให้จำลอง ยอดยิ่งสันนิษฐานว่าอนิรุทธคำฉันท์น่าจะประพันธ์ขึ้นหลังโคลงกำสรวล แต่น่าจะประพันธ์ขึ้นก่อนทวาทศมาส

จำลอง ยอดยิ่ง ยังได้พิจารณาเนื้อความของการพรรณากองทัพของพระอนิรุทธในอนิรุทธคำฉันท์แล้วพบว่า มีลักษณะใกล้เคียงกับการพรรณากองทัพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ปรากฏในโคลงยวนพ่าย จนดูราวกับวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้เป็นผลงานการประพันธ์ของกวีคนเดียวกัน จำลอง ยอดยิ่งจึงได้พิจารณาอนิรุทธคำฉันท์กับทวาทศมาสและโคลงยวนพ่าย แล้วพบลักษณะความสัมพันธ์ร่วมกันบางประการ เช่น คำอธิษฐานของกวีในบทปัจฉิมวาทย์ของอนิรุทธคำฉันท์มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับทวาทศมาส^๑ และการกล่าวถึงอาวุธประเภทปืนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับโคลงยวนพ่าย^๒ เป็นต้น ทำให้จำลอง ยอดยิ่งสรุปว่ากวีผู้ประพันธ์อนิรุทธคำฉันท์น่าจะเป็นบุคคล

^๑ เช่น ในโคลงบทที่ ๒๕๓ ในทวาทศมาส กล่าวว่า

จนฤภัยพยาธิแล้ว	นฤศัลย์ ไศกแฮ
นฤโรคโรคาคม	ไปล์เปลื้อง
จงเสวยมโหสิวราย	สบสิ่ง
เทาคอเสวยสุเบื่อง	บายด้วานฤพาน

ในอนิรุทธคำฉันท์ กล่าวว่า

จงเผด็จเกลศรา	คธิกศาลจงกษัย
นฤพยาธิณฤภัย	นิตราลัยนรินทร
นฤทุกชนฤศอก	นฤโรคอารณ
เปนสวัสติสุนทร	พิศคาโสภา

^๒ เช่น ในโคลงบทที่ ๑๖๐ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

ปืนยาอย่าเบื่องวัน	ซินเขม แต่งแฮ
หอกดาบแหลนหลาวหลาย	ล้ำเกล้า
ปืนไฟรอรูเดม	ดับอยู่
อำมรารยงร้อยแล้ว	เชือนขนัน

ในอนิรุทธคำฉันท์ กล่าวว่า

หน้าไม้ปืนยาฉับเฉียว	ฉิต้องอย่าเหลียว
บั่นก็ท้าวตนตาย	นิตราลัยนรินทร
-----	-----
บอกไฟปืนไฟเรือนไฟ	แม้มาแต่ไกล
ก็กลัวชรอ้าบทิศ	

เดียวกับกวีผู้ประพันธ์ทวาทศมาสและโคลงยวนพ่าย ซึ่งก็คือ พระยาวราช พระราชโอรสพระองค์ที่ ๓ ในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

จำลอง ยอดยิ่ง ได้กำหนดยุคสมัยของการประพันธ์อนิรุทธคำฉันท์ว่าอยู่ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทั้งนี้เนื่องจากจำลอง ยอดยิ่งเชื่อตามข้อสันนิษฐานของฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ที่กล่าวว่าทวาทศมาสประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จากนั้นจำลอง ยอดยิ่งได้พบวัตถุประสงคของการประพันธ์เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ว่ากวีได้ประพันธ์ขึ้นอย่างหามรุ่งหามค่ำ เพื่อสนองคุณของผู้มีพระคุณคนหนึ่งจนจบบริบูรณ์สมตามปรารถนา^๑ กอปรกับการที่จำลอง ยอดยิ่งตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องของพระอนิรุทธในสำนวนอื่น ๆ มักประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้ในการเฉลิมฉลองสมโภชต่าง ๆ เช่น ใช้เล่นในงานสมโภชพระพุทธรูปในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศตามที่ปรากฏในปุณณิวาทคำฉันท์^๒ ใช้เล่นในงานสมโภชพระแก้วมรกตในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช^๓ เป็นต้น ทำให้จำลอง ยอดยิ่งสันนิษฐานว่าอนิรุทธคำฉันท์น่าจะประพันธ์ขึ้นในงานฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ และการพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์ในจุลศักราช ๘๔๔ (พ.ศ.๒๐๒๕) เพราะในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ระบุว่าได้มีการจัดการมหรสพอย่างยิ่งใหญ่ถึง ๑๕ วัน

ข้อสรุปผลการศึกษาของจำลอง ยอดยิ่งข้างต้น นับได้ว่าสร้างความแปลกใหม่ให้แก่การศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติของไทย เพราะแต่เดิมจะเชื่อกันมาว่า อนิรุทธคำฉันท์เป็นผลงานการประพันธ์ของศรีปราชญ์ตามที่กล่าวไว้ในตำนานศรีปราชญ์ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) จำลอง ยอดยิ่งได้ตั้งข้อสังเกตและหาหลักฐานมาสนับสนุนความคิดของตนได้ค่อนข้างดี ทำให้ผู้ศึกษาวรรณคดีสมัยหลังต่างมีความเห็นคล้อยตาม จำลอง ยอดยิ่ง เป็นจำนวนมาก

^๑ ในอนิรุทธคำฉันท์ กล่าวว่า

ด้วยเดชบุญญา	อิการอันสมพงศ์
ผูกฉันทสนององค์	คุณท่านอันสุนทร
จงจัดอันมั่นหมาย	บวงวายคำนึงกลอน
บเห็นแก่หลับนอน	ดำริหริบวันเวียน

^๒ ในปุณณิวาทคำฉันท์ กล่าวว่า

ละคอนก็พื่อนร้อง	สุรศัพทขับขาน
ฉับฉ่าที่ตำนาน	<u>อนิรุทธ</u> กินรี

^๓ เช่นที่กล่าวว่า

มโหรศทุกสิ่งเหล่าน	ฉลองพุทธ พิมพ์พ่อ
เล็งละคอน <u>อนิรุทธ</u>	รุ่มร้อย
พิลาสพิไลยศ	จักร้า รำนา
แต่งแงงามอ่อนช้อย	เชิดซ้เฒ่มสวรงค์

๒.๖.๒ บุญเดือน ศรีวรพจน์ ได้เปรียบเทียบอนิรุทธคำฉันท์กับคำฉันท์เฉลิมพระเกียรติพระเจ้าปราสาททองและสมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนต้น) เพื่อพิสูจน์ว่าวรรณคดีทั้งสามเรื่องนี้ล้วนเป็นผลงานการประพันธ์ของพระมหाराชครู กวีสำคัญในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

บุญเดือน ศรีวรพจน์ ได้พิจารณาการใช้ภาษาในวรรณคดีทั้ง ๓ เรื่อง แล้วพบลักษณะเชื่อมโยงใกล้เคียงกันหลายแห่ง ทั้งในการพรรณนาชมความงามของเมือง^๑ การพรรณนากองทัพ^๒ และการบรรยายเหตุการณ์ในเรื่อง^๓ จนทำให้เชื่อได้ว่าวรรณคดีทั้งสามเรื่องนี้มีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นผลงานของกวีคนเดียวกัน คือ พระมหाराชครู

ส่วนเรื่องยุคสมัยที่ประพันธ์เรื่องอนิรุทธคำฉันท์นั้น บุญเดือน ศรีวรพจน์ สันนิษฐานว่าอนิรุทธคำฉันท์น่าจะประพันธ์ขึ้นก่อนเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เพราะในสมุทรโฆษคำฉันท์ได้มีการกล่าวอ้างถึงเหตุการณ์ในอนิรุทธคำฉันท์ ที่กล่าวว่า “*ดูลศรีพรหมรักษตระกอง อนิรุทธเปรียบออกไปสมมุชาเทพี*” ทำให้บุญเดือน ศรีวรพจน์ สันนิษฐานว่า อนิรุทธคำฉันท์น่าจะประพันธ์ขึ้นตั้งแต่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองก่อนการประพันธ์เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ที่ น่าจะประพันธ์ขึ้นเมื่อต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่พระมหाराชครูคงจะถึงแก่กรรมก่อนจึงประพันธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ไม่แล้วเสร็จ

การศึกษาของบุญเดือน ศรีวรพจน์ข้างต้นนับได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีเหตุผลน่าเชื่อถือ เพราะผู้ศึกษาได้เปรียบเทียบให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอนิรุทธคำฉันท์กับคำฉันท์เฉลิมพระเกียรติพระเจ้าปราสาททองและสมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนต้น) ได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม บุญเดือน ศรีวรพจน์น่าจะที่ศึกษาความร่วมมือของอายุของคำที่ปรากฏในวรรณคดีทั้งสามเรื่องนี้ด้วยเพื่อช่วยยืนยันความร่วมมือของวรรณคดีคำฉันท์ทั้งสามเรื่องให้หนักแน่นยิ่งขึ้น

^๑ เช่น ในอนิรุทธคำฉันท์ กล่าวว่า		ในคำฉันท์เฉลิมพระเกียรติพระเจ้าปราสาททองกล่าวว่า
เรื่องเหนือปรากฏแก้วเพชร	บราลีขบวนเขบ็จ	เรื่องบนปรากฏแก้วใส ตั้งเหนือบูรไร
ระริบจรปาดปายลม		ป้อมจะแปมบ้านลม
สูงส่งทัดเทียมเมืองพรหม	ฟ้าหล้าชื่นชม	สูงกว่าโสฬสเมืองพรหม ฟ้าหล้าชื่นชม
คืออินทบุริฎาปาน		คืออินทบุรินทรพิมาน
^๒ เช่น ในอนิรุทธคำฉันท์กล่าวว่า		ในคำฉันท์เฉลิมพระเกียรติพระเจ้าปราสาททองกล่าวว่า
ขุนพลขวาพลซ้ายพล	เสนาโจษจล	พลพฤษทประดับบานา ขุนพลซ้ายขวา
จ้านลนุมนตรีมุข		ทั้งนอกทั้งในกรรกง
พลพฤษทประดับด้วยสุข	เกษมราชภูรสรนุก	
นิทุกประการเอาไชย		
^๓ เช่น ในอนิรุทธคำฉันท์กล่าวว่า		ในสมุทรโฆษคำฉันท์กล่าวว่า
แล้วปลุกสองสมเสมอจัน-	ทราภาคยพรายพรรณ	จึงพระปลุกพระภูธร ปลุกพินิตาสมร
ภาคยรัศมีรูจี		ก็ตื่นตระบัด บ มินาน
แล้วเทียรจากรัตนมณี	ผาดผิงยังศรี	แล้วเทพยก็เหาะเห็จทะยาน ยังทิพยพิมาน
สำนักนิเหล่าแหล่งไทร		ลเนาไม้แมนผจง

๓. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวัฒนธรรม

๓.๑ โคลงกำสรวล

๓.๑.๑ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ได้ใช้แนวทางการศึกษาดังกล่าวในการศึกษาโคลงกำสรวลเพื่อพิสูจน์ว่าโคลงกำสรวลเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยในโคลงบทที่ ๙^๑ ได้กล่าวถึงการบอกเวลาโดยใช้แตร ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการบอกเวลาที่ราชสำนักอยุธยาได้รับมาจากฝรั่งเศสในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั่นเอง

นอกจากนี้ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ยังได้กล่าวถึงวัฒนธรรมการแต่งผมของสตรีในสมัยอยุธยาตอนกลางที่นิยมปล่อยผมกลางกระหม่อมให้ยาวแล้วรวบเป็นปึกเหนือหน้าผาก ไม่รวบเข้าบั้นศีรษะตามความในโคลงบทที่ ๕๒^๒ สอดคล้องกับที่มีการบันทึกไว้ในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ ซึ่งเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทำให้กระแสสินธุ์เชื่อว่าโคลงกำสรวลน่าจะเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลางและประพันธ์ขึ้นในสมัยสมเด็จพระเพทราชา

๓.๑.๒ สุนีย์ ศรณรงค์ ได้กล่าวว่าในโคลงกำสรวลปรากฏวัฒนธรรมการไว้ทรงผมของสตรีอยู่หลายบทที่แสดงให้เห็นว่าสตรีในสมัยที่ประพันธ์โคลงกำสรวลนิยมเกล้าผมเป็นมวยเป็นรูปกลมและประดับด้วยดอกไม้ เช่น ในโคลงบทที่ ๕๒^{**} ซึ่งตรงกับลักษณะการแต่งกายของสตรีในสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้นตามที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ เช่น กฎมณเฑียรบาลในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังปรากฏลักษณะการไว้ทรงผมของบุรุษในสมัยที่ประพันธ์โคลงกำสรวลเช่นกัน ที่กล่าวว่าบุรุษในสมัยนั้นยังนิยมไว้ผมยาวและนิยมใช้ผ้ามัดผม^๓ ซึ่งก็ตรงตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า คนไทยเพิ่งจะมาตัดผมให้สั้นเมื่อราวรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิหรือรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาเป็นต้นมา

^๑ โคลงบทที่ ๙ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

ยามพลบสงกีก้อง	กาหล แม่ฮา
สงแง่งสงสาวทรอ	ข้าวชู้
อยุธยาอิงเมืองทล	มาโนช ภูเอย
แตรตระหลบข้าวรู้	ข้าวยาม

^๒ เช่น โคลงบทที่ ๕๒ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

รศไต้ดาวหน้าคจ	รศผี แม่เลย
ผมเทพสาวอัษร	รูปแพ้
พระเออยเมื่อสองสี่	สุเกษ นางนา
บนชอดกลางเกล้าแก้	จำเลย

^๓ เช่นโคลงบทที่ ๙๙ ในโคลงกำสรวล กล่าวว่า

หลายผู้คี่กล้าง	จำยาม
เมามือยงโอนหวว	ผูกผ้า
ถนัดสาวสมุทรตาม	ตวงแพ่ง
ชาวพี่พองถ้วมหน้า	รากรณ

ในขณะที่จดหมายเหตุของลาตูแบร์ซึ่งบันทึกภาพของสังคมสมัยอยุธยาตอนกลางนั้น กลับกล่าวว่า ผู้คนทั้งชายและหญิงในสมัยดังกล่าวนิยมไว้ผมสั้น ทำให้เป็นข้อมูลสนับสนุนอย่างที่ว่าโคลงกำสรวล น่าจะประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น

๓.๑.๓ ปริญา สุวรรณรงค์ ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมการไว้ทรงผมของสตรีชาวอยุธยาเช่นกัน โดยแสดงพรรณนาเห็นด้วยกับที่สุนีย์ ศรณรงค์ได้อธิบายเอาไว้ แต่ปริญา สุวรรณรงค์ ก็ได้แสดงพรรณนาเพิ่มเติมว่าลักษณะการไว้ผมมวยของสตรีชาววังนั้นน่าจะสืบทอดลงมาถึงในสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย เพราะในภาพย์หอโคลงนิราศธารโศกของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ก็มีการกล่าวว่ามีสตรีชาววังยังคงเกล้าผมเป็นมวยอยู่^๑

จากการศึกษาเรื่องทรงผมของชาวอยุธยาที่ปรากฏในโคลงกำสรวลข้างต้นนี้ ทำให้เห็นได้ว่าผู้ศึกษาวรรณคดีแต่ละท่านก็ให้เหตุผลที่แตกต่างกันออกไป และแม้จะอ้างอิงหลักฐานทางประวัติศาสตร์จากแหล่งเดียวกันก็ยังคงมีความไม่เหมือนกัน ทำให้เป็นปัญหาหนึ่งที่สำคัญของการศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติ

๓.๒ ลิลิตพระลอ มีเพียงหม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล ที่ได้ศึกษาวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับงานพระศพที่ปรากฏในลิลิตพระลอ ในการนี้ หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุล พบว่าในลิลิตพระลอได้บรรจุพระศพของพระลอ พระเพื่อน และพระแพงลงในโลงทอง^๒ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมประเพณีแบบโบราณของไทย เพราะตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุตรงกันว่า การบรรจุพระศพนับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นต้นมาจะบรรจุลงในพระโกศ หลักฐานดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นว่าลิลิตพระลอจะต้องประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นอย่างแน่นอน ทั้งนี้ ผู้วิจัยยังไม่เห็นคล้อยตามข้อเสนอข้างต้นมากนัก เพราะลิลิตพระลอสร้างขึ้นนิทานภาคเหนือที่อาจมีวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับการตายต่างไปจากอยุธยาก็เป็นได้

๔. การวิเคราะห์วรรณคดีอย่างละเอียดแล้วตีความจากเรื่อง

๔.๑ โคลงยวนพ่าย มีผู้ที่ใช้แนวทางการวิเคราะห์วรรณคดีอย่างละเอียดแล้วตีความจากเรื่องจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๔.๑.๑ หม่อมราชวงศ์ศุภวดี เกษมศรี ได้ศึกษาโคลงยวนพ่ายอย่างละเอียดแล้วพบข้อสงสัยในคำว่า “เบญญาพิศาล” โดยหม่อมราชวงศ์ศุภวดี เกษมศรีตั้งข้อสังเกตว่าหากจะแปลตามตัวอักษรก็จะได้ว่ามีความว่ามีปัญญากว้างขวาง แต่หากมองว่าคำดังกล่าวเป็นคำนามเฉพาะ “เบญญา

^๑ ในภาพย์หอโคลงนิราศธารโศก กล่าวไว้ว่า

ไร่น้อยรอยระเรียบ	เป็นระเบียบเทียบตามแนว
ริมเกล้าพราสองแถว	ปีกผมมวยรายไรนาง

^๒ ในลิลิตพระลอกกล่าวว่า

จะให้สรงศพสามกษัตริย์ จัดสรรพญา ตราสั่งทั้งสามพระองค์ ผจงโลงทองหนึ่งใหญ่
ใส่สามกษัตริย์แล้วใส่ ธกให้แต่งโลงหนึ่งแล้ว ใส่ขุนแก้วแลนางรื่น โลงหนึ่งใส่หมื่นขวัญและนางโรย

พิศาล” หรือ “ปัญญาพิศาล” เป็นทินนามของพระสงฆ์ฝ่ายสมณะตามที่ปรากฏในทำเนียบสมณศักดิ์ นับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงได้นิมนต์พระภิกษุผู้มีทินนามว่า “พระปัญญาพิศาล” จากวัดโคกแสงที่อยุธยาให้มาเป็นเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส (วัดสมอราย) หม่อมราชวงศ์ศุภวัฑฒ์ เกษมศรี ยังได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการใช้สรรพนามที่ปรากฏในโคลงยวนพ่ายว่ามีลักษณะคล้ายกับสรรพนามที่พระภิกษุใช้สนทนากับพระมหากษัตริย์ เช่น คำว่า “สรรเพชญ์”^๑ และ “บพิตร”^๒ เป็นต้น

๔.๑.๒ **วิภา กงกะนันทน์** ได้ศึกษาโคลงยวนพ่ายอย่างละเอียดแล้วตั้งข้อสังเกตว่ากวีมิได้ให้ความสำคัญแก่กรุงศรีอยุธยามากนัก แต่กลับกล่าวถึงเมืองเชียงใหม่ในหลายแง่มุม ทั้งลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะของชัยภูมิสำคัญของเมือง ตลอดจนประชาชนและเหล่าเสนาทหาร นอกจากนี้ กวียังได้กล่าวถึงวิกฤตการณ์ในเมืองเชียงใหม่โดยละเอียด นับตั้งแต่พระเจ้าติโลกราชทรงมอบหมายให้หมื่นนครมาปกครองเมืองเชียงใหม่ การที่พระเจ้าติโลกราชสั่งประหารชีวิตหมื่นนครด้วยเกรงว่าจะก่อกบฏ การที่นางเมืองคิตเอาใจออกหากจากพระเจ้าติโลกราชมาสวามีภักดีต่อฝ่ายอยุธยา จนกระทั่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จนำทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ ทำให้วิภา กงกะนันทน์ สันนิษฐานว่ากวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่ายน่าจะเป็นชาวเมืองเชียงใหม่

วิภา กงกะนันทน์ได้ตั้งข้อสังเกตต่อไปว่า การบรรยายภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ปรากฏในโคลงยวนพ่าย มีการให้รายละเอียดในเรื่องพระราชประวัติ พระเกียรติคุณ พระจริยาวัตร รวมทั้งพระสิริโฉมของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยใช้ภาษาที่สูงส่ง สร้างภาพพจน์ที่ก่อให้เกิดความสง่างาม และแฝงไปด้วยความรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^๓ ทำให้วิภา กงกะนันทน์ตั้งข้อสังเกตว่า กวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่ายน่าจะมีความผูกพันใกล้ชิดกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอย่างแน่นอน

^๑ เช่น โคลงบทที่ ๓๗ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

ศักดิ์านภาพแก้ว	การรงค์ รวงแฮ
สบสาตราคมสรรพ	ถ่องถ้วน
สรรเพชญ์ แก้วนการทรง	สรรพสาตร
สบสิพาคมถ้วน	เลิศธมา

^๒ เช่น โคลงบทที่ ๒๘๘ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

ชยชยศโยคเจ้า	จักรกรี
ไกรเทพศรีสาคร	เฟื่องหน้า
ชยชยเมื่อพูนศรี	นางนาฏ
ชย บพิตร พันฟ้า	เฟือมมา

^๓ เช่น โคลงบทที่ ๑๐ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

พระมาทุกเทศทัยน	มาคัล
มาผ่านภูวมาผาย	แผ่นหล้า
พระมาก่อธรรมา	ครองโลกย
มาสืบสีมาข้า	ชมเชิญ

วิภา กงกะนั้นันท์ ยังพบว่าในโคลงยวนพ่ายมีการพรรณนาภาพที่ให้ความหมายส่ง่า
งามแฝงด้วยความอ่อนหวาน สดใส และแฝงประสบการณ์ของสตรีหลายบท เช่น การเปรียบวรรณคดี
เป็นมาลัยคู่ที่ร้อยด้วยดอกไม้จากสวรรค์^๑ การพรรณนาพระศิริโฉมของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า
งามราวกับพระลักษมี^๒ การให้รายละเอียดในเรื่องปลีกย่อย^๓ ตลอดจนการให้ความสำคัญกับเรื่องใกล้
ตัวและสนใจเรื่องความทุกข์ความสุขของตัวเองมากกว่าผู้อื่น^๔ ซึ่งเป็นลักษณะนิสัยของสตรีมากกว่า
บุรุษ ทำให้วิภา กงกะนั้นันท์เชื่อว่ากวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่ายน่าจะเป็นสตรี และเมื่อพิจารณาร่วมกับ
ข้อสังเกตข้างต้นที่วิภา กงกะนั้นันท์เชื่อว่ากวีเป็นชาวเมืองเชียงขึ้นและมีความผูกพันใกล้ชิดกับสมเด็จพระ
พระบรมไตรโลกนาถแล้ว วิภา กงกะนั้นันท์จึงสรุปว่ากวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่าย คือ นางเมืองเชียง
ขึ้น ซึ่งน่าจะเป็นพระญาติใกล้ชิดกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะกวีเรียกสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถว่า “สมเด็จพระเจ้าไท้” ในโคลงหลายบท^๕

^๑ เช่น โคลงบทที่ ๕๘-๕๙ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

สารสยามภคยพร้อง	กลกานท นีฎ
คือคুমลาสวรรค์	ช่อช้อย
เบญญาพิศาลแสดง	เดอมเกียรติ พระฤ
คือคูใหม่แสงร้อย	กิ่งกลาง
เป็นสร้อยโสภิศพัน	อุปรมา
โสรมโสตาศิรธรงค์	เวียไว้
จงคกงกุลปา	ยีนโยค
หยาแผ่นดินฟ้าไหม้	อย่าหาย

^๒ เช่น โคลงบทที่ ๓๓ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

พระเบญญาภคยพียง	ทินกร
พระสำนยงปานสวร	สีหน้า
พระโฉมเอกศรีสมร	ภิมภคย ใส้แฮ
พระแจ่มพระเจ้าข้า	แจ่มอินทร

^๓ เช่น โคลงบทที่ ๒๘๗ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

เขลอยลากุ่ม้า	มือมัด
เขาเมื่อยจำจุงชาย	แลกเหล่า
พระยศพ่อท่านทัต	ไตรโลกย์
ดินหิมหอมฟ้าเร้า	รวดขจร

^๔ เช่น โคลงบทที่ ๖๐ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

ขอข้าแรมโรคร้อน	อย่ามี หนึ่งเลย
ขอข้ารสายพิณน	นาศม้วย
ขอสิ่งสิ่งศรีสี	ศุขสาธ เสวยแฮ
แรงร้ายศไ้ด้วย	หึ่งรหรรษ์

^๕ เช่น โคลงบทที่ ๒๑๗ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

ครวีอากาศเกื้อ	อากยรณ ขึ้นแฮ
เทพพนนยลนต	ดุจได้
เมอลมนตรคค์์ขียน	ขามแข่ง ใส้แฮ
รยงรบเบง้าไ้หทัยน	ดาษดิน

ข้อสรุปของวิภา กงกะนันทน์ข้างต้น แม้จะเป็นทรศนะที่แปลกใหม่และสร้างความน่าสนใจให้แก่วงวรรณคดีไทยเป็นอันมาก ที่กล่าวว่ากวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่ายเป็นสตรี อย่างไรก็ตาม ในทรศนะของผู้วิจัยเห็นว่าการที่โคลงยวนพ่ายให้รายละเอียดเกี่ยวกับเมืองเชียงขึ้นมากกว่ากรุงศรีอยุธยา นั้นอาจเป็นเพราะกวีต้องการแสดงภาพเหตุการณ์อันวิฤตที่เกิดขึ้นในเมืองเชียงขึ้น เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในฐานะผู้ปราบทุกข์เข็ญ ผู้ขับไล่ฝ่ายอธรรม คือ ฝ่ายเชียงใหม่ และคืนความสงบสุขให้แก่ราษฎรเมืองเชียงขึ้นมากกว่า ส่วนการใช้ความเปรียบที่แฝงไปด้วยความอ่อนหวานที่วิภา กงกะนันทน์กล่าวถึงนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นลักษณะทั่วไปที่เกิดขึ้นในวรรณคดีไทยอยู่แล้ว เพราะกวีไทยมักจะเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ กับสิ่งที่มีความสวยงามเพื่อสร้างจินตภาพที่สวยงามและให้ความรื่นรมย์แก่ผู้อ่าน ข้อสรุปของวิภา กงกะนันทน์ข้างต้นจึงนับได้ว่าไม่มีน้ำหนักเพียงพอ

๔.๑.๓ นิยะดา เหล่าสุนทร ได้ศึกษาเนื้อหาในโคลงยวนพ่ายอย่างละเอียด จนได้ข้อสังเกตว่า กวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่ายบรรยายเหตุการณ์เกี่ยวกับสงครามรบรัดเกินไป จนดูราวกับว่ากวีมิได้เข้าร่วมรบในศึกเมืองเชียงขึ้นด้วย ทั้งนี้ นิยะดา เหล่าสุนทร ได้จำแนกเนื้อหาของโคลงยวนพ่ายตามเหตุการณ์ที่ปรากฏในเรื่องแล้วพบว่ากวีเล่าถึงเหตุการณ์ตั้งแต่หมื่นนครถูกประหารชีวิตจนถึงพันมโนราชเปิดประตูเมืองยอมแพ้ฝ่ายล้านนา ด้วยโคลง ๑๔ บท การเล่าเหตุการณ์ที่ทหารเมืองเชียงขึ้นหนีมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ด้วยโคลง ๑๒ บท การเล่าเหตุการณ์ตั้งแต่พระเจ้าติโลกราชทรงมอบให้แช่หม่มาครองเมืองเชียงขึ้นและเตรียมเมืองให้พร้อมแก่การรบด้วยโคลง ๒๒ บท การเล่าเหตุการณ์ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจัดทัพและเคลื่อนทัพ ซึ่งเป็นตอนที่กวีให้ความสนใจมากที่สุด โดยบรรยายด้วยโคลง ๙๒ บท และการเล่าเหตุการณ์ศึกเมืองเชียงขึ้น ด้วยโคลง ๒๘ บท ซึ่งนับว่าค่อนข้างสั้น และยังมีได้แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถในการสงครามของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถชัดเจนนัก ทั้งนี้ นิยะดา เหล่าสุนทรจึงเชื่อว่ากวีคงมิได้เข้าร่วมในสงครามด้วย และคงจะผูกโยงเรื่องราวจากคำบอกเล่าและเอกสารบันทึกในสมัยหลัง

๔.๑.๔ บุญเตือน ศรีวรพจน์ ได้วิเคราะห์รายละเอียดในโคลงยวนพ่าย แล้วพบว่า เนื้อหาในโคลงยวนพ่ายสามารถจำแนกได้ออกเป็น ๒ ช่วงที่สำคัญ ช่วงแรก คือ ตั้งแต่รายเปิดเรื่องถึง โคลงบทที่ ๖๐ เป็นเนื้อความสรรเสริญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในเรื่องทั่วไป ยังมีได้มีการกล่าวถึง พระราชประวัติและเรื่องสงครามเมืองเชียงขึ้น บุญเตือน ศรีวรพจน์ได้ตีความโคลงบทที่ ๕๖-๖๐^๑ ในโคลงยวนพ่ายว่า มีการดำเนินความในลักษณะเดียวกับขนบนิยมในการจบเรื่องของวรรณคดีในสมัย อยุธยา ส่วนในช่วงที่ ๒ คือ ตั้งแต่โคลงบทที่ ๖๑ เป็นต้นไป มีเนื้อหาที่เริ่มกล่าวถึง “สูตรสถานี” ที่แสดงพระราชประวัติและเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ก่อนที่จะเกิดสงครามเมืองเชียงขึ้น ต่อมากวีก็ได้ กล่าวถึงศึกเมืองเชียงขึ้น ซึ่งบุญเตือน ศรีวรพจน์ กล่าวว่ากวีได้บรรยายเหตุการณ์ราวกับว่ากวีได้อยู่ ร่วมในเหตุการณ์นั้นด้วย โดยมีการใช้สรรพนาม “เรา” ในการบรรยายเหตุการณ์^๒ ทำให้บุญเตือน ศรีวรพจน์สันนิษฐานว่ากวีผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่ายช่วงที่ ๒ น่าจะเป็นลูกศิษย์ของพระปัญญาพิศาล (หรือพระเบญญาพิศาล) ที่ได้เข้าร่วมสงครามเมืองเชียงขึ้น แล้วจึงบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ มาให้ พระปัญญาพิศาลขัดเกลาเพื่อให้โคลงยวนพ่ายมีสำนวนภาษาที่สม่ำเสมอกลมกลืนตลอดทั้งเรื่อง

^๑ โคลงบทที่ ๕๖-๖๐ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

ไช่แรงซำรูกกล่าว	กลบท บอกพ่อ
อัลปเบญโญยาว	ยิ่งผู้
จักแสดพระยศฤ	ถึงถ้วย ไล่แฮ
นักปราชญไฉเรื่องรู้	เชี่ยวชาญ
ใดผิดเชิญช่วยรื้อ	รอนเสีย
ใดชอบชาญเชอญเกลลา	กล่าวเข้า
เพียงพระรพีเพงัย	สบสาธุ
จุงพระยศพระเจ้าเรื่อง	ร่อยกลับ
สารสยามภาคพร้อม	กลกานท์ นี้ฤ
คือคู่มาลาสวรรค	ขอช้อย
เบญญาพิศาลแสดง	เดอมเกียรติ พระฤ
คือคูใหม่สร้างร่อย	กึ่งกลาง
เปนสร้อยโสภิศพัน	อุปรมา
โสรมสรวงศิริรางค	เวียไว้
จงคกงคู่กลับปา	ยีนโยค
หายแผ่นดินฟ้าไหม้	อย่าหาย
ขอข้าแรมโรคร้อน	อย่ามี หนึ่งเลย
ขอข้ารสายพิฆน	นาศม้วย
ขอสิ่งศรีส	ศุขสาธุ เสวยแฮ
แรงร้ายศไต้ด้วย	ทิ้งหรรษ

^๒ โคลงบทที่ ๒๕๖ ในโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า

เห็นเราทุกแห่งห้อม	ติดตาม
โหมประนงเมืองโจอม	จวบล้าง
เงินทองแหล่งเหลือหลาม	ทุกหมู่
นางมิ่งเมืองม้าช้าง	ถั่งถวย

ในวรรณคดีของผู้นิพนธ์ การตีความโคลงบทที่ ๕๖-๖๐ ของบุญเดือน ศรีวรรณ ที่กล่าวว่ามิลักษณ์เหมือนเป็นการจบเรื่องนั้นก็มีส่วนถูกต้อง แต่หากก็จะต้องการจบเรื่องในส่วนของการสวดเรื่องทั่วไปของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเพื่อที่จะเข้าสู่เนื้อหาที่แท้จริงของโคลงยวนพ่าย คือการแสดงพระปรีชาสามารถที่ก่อปรด้วยบารมีอันยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงเอาชนะกองทัพล้านนาได้ในศึกเมืองเชียงขึ้น อันเป็นที่มาของ “ยวนพ่าย” มากกว่า ส่วนเนื้อหาในโคลงบทที่ ๒๘๖ ที่กวีกล่าวว่า “เรา” นั้น น่าจะมีความหมายว่า “พวกเรา” หรือ “ฝ่ายเรา” มากกว่า จะมีความหมายที่กล่าวถึงกวีเพียงผู้เดียว

๔.๒ โคลงกำสรวล มีผู้ใช้แนวทางการวิเคราะห์วรรณคดีอย่างละเอียดแล้วตีความจากเรื่องจำนวนหนึ่ง ดังนี้

๔.๒.๑ พ. ณ ประมวญมารค ใช้แนวทางดังกล่าวในการศึกษาโคลงกำสรวล โดยได้แสดงวรรณคดีไม่เห็นด้วยกับฉันทิพย์ กระแสสินธุ์ที่กล่าวว่าโคลงกำสรวลประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาและเป็นผลงานการประพันธ์ของศรีปราชญ์ แต่มีวรรณคดีล้อยตาม หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิกุลที่กล่าวว่าโคลงกำสรวลน่าจะเป็นวรรณคดีร่วมสมัยกับวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ทั้งนี้ได้ตั้งข้อสังเกตว่าหากโคลงกำสรวลประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจริง ในจินตตามณคงไม่เรียกโคลงกำสรวลว่าเป็น “คำบุราณ” อีกทั้งการเรียกโคลงกำสรวลว่ากำสรวลศรีปราชญ์นั้นพึงจะมาเรียกกันในสมัยรัตนโกสินทร์ตามที่ปรากฏในนิราศนรินทร์

นอกจากนี้ พ. ณ ประมวญมารคยังศึกษาเส้นทางการเดินทางที่ปรากฏในโคลงกำสรวลแล้วจึงสรุปว่าโคลงกำสรวลมิได้เดินทางไปยังนครศรีธรรมราชอย่างที่ฉันทิพย์ กระแสสินธุ์สันนิษฐานไว้ ทั้งยังไม่เห็นด้วยกับการที่ฉันทิพย์ กระแสสินธุ์ ที่กล่าวว่าโคลงกำสรวลประพันธ์ขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นไป เพราะมีการกล่าวถึงการเป่าแตรเพื่อบอกเวลา ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชาวต่างประเทศที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในช่วงรัชกาลดังกล่าว พ. ณ ประมวญมารคกล่าวว่าแม้ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะมีชาวต่างประเทศอยู่มากก็จริง แต่ก็มิได้พำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเลย และเมื่อถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ชาวต่างประเทศก็ถูกขับไล่ไปจนหมดสิ้น จึงไม่อาจเชื่อได้ว่าโคลงกำสรวลจะประพันธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตามที่ฉันทิพย์ กระแสสินธุ์มีพรรณนาไว้

พ. ณ ประมวญมารค ยังได้ตั้งคำถามไปถึงฉันทิพย์ กระแสสินธุ์หลายข้อ เช่น หากเชื่อว่าศรีปราชญ์ประพันธ์โคลงกำสรวลและวรรณคดีอื่น ๆ จริงตามที่มีการกล่าวถึงไว้ในตำนานศรีปราชญ์ ศรีปราชญ์จะประพันธ์งานมากมายขนาดนั้นได้อย่างไร ทั้งที่เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต ศรีปราชญ์มีอายุเพียง ๑๖-๑๗ ปี เท่านั้น และหากศรีปราชญ์ประพันธ์ขึ้นขณะถูกเนรเทศไปยังนครศรีธรรมราชจริง เหตุใดศรีปราชญ์จึงมิได้แสดงอาการเสียใจในชะตาชีวิตของตน แต่กลับเศร้าใจเพราะต้องพรากจากศรีจุฬาลักษณ์เท่านั้น และเหตุใดในโคลงกำสรวลจึงกล่าวว่ามีคนจำนวนมากมาคอยรับส่ง เป็นต้น

การศึกษาของ พ. ณ ประมวณุมารค นับได้ว่าเป็นการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการศึกษาของฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ โดยการหาข้อมูลมาหักล้างที่ละประเด็นอย่างมีเหตุมีผล ทำให้ดูมีความน่าเชื่อถือมาก

๔.๒.๒ คมทวน คັນธนู ได้พิจารณาโคลงกำสรวลอย่างละเอียดแล้วพบว่า กวีผู้แต่งโคลงกำสรวลน่าจะมีใช้บุคคลธรรมดาอย่างศรีปราชญ์ แต่น่าจะเป็นผู้ที่มีอำนาจและมีศักดิ์นาสูง เพราะในการบรรยายการออกเดินทาง กวีถูกแวดล้อมไปด้วยสาวสนมกำนัลนางที่มาส่งลงเรือ ทั้งยังมีการมอบกล่องหมากพลูและยาสูบ ซึ่งเป็นของสำหรับชนชั้นสูงอีกด้วย ศรีปราชญ์ที่เป็นเพียงสามัญชนจึงไม่น่าที่จะได้รับโอกาสเช่นนี้ ซึ่งข้อสังเกตนี้ตรงตามกับข้อสังเกตของทีสุณีย์ ธรรมรงค์

๔.๓ ลิลิตพระลอ มีผู้ใช้แนวทางการวิเคราะห์วรรณคดีอย่างละเอียดแล้วตีความจากเรื่องไม่มากนัก เช่น วิภา กงกะนันทน์ ได้ใช้วิธีการต่าง ๆ ในการศึกษาประวัติวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอในการศึกษาช่วงแรก วิภา กงกะนันทน์ ได้ใช้ KWIC Index หรือการค้นหาคำศัพท์สำคัญในวรรณคดีเพื่อพิสูจน์สมมติฐานเกี่ยวกับกวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอ ผลการศึกษาพบว่าในลิลิตพระลอมีการใช้คำภาษาถิ่นเหนือเพียงร้อยละ ๐.๒๘ ทำให้วิภา กงกะนันทน์ไม่เชื่อว่ากวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอเป็นชาวเชียงใหม่ และเมื่อวิภา กงกะนันทน์ศึกษารายละเอียดในลิลิตพระลอแล้วจึงพบว่าเนื้อหาในเรื่องมีความขัดแย้งกัน โดยในตอนแรกกล่าวว่าปู่เจ้าสมิงพรายไม่ต้องการของกำนัลในการทำเสน่ห์ แต่ในตอนหลังกลับกล่าวว่า ได้ส่งทรัพย์สินทองไปมอบแก่ปู่เจ้าสมิงพรายเป็นจำนวนมาก^๑ ทำให้วิภา กงกะนันทน์เชื่อว่าลิลิตพระลอเป็นผลงานการประพันธ์ของกวีมากกว่า ๑ คน และเมื่อพิจารณาโคลงช่วงท้ายเรื่องของลิลิตพระลอ วิภา กงกะนันทน์ก็ได้ตั้งข้อสงสัยว่าหนึ่งในกวีที่ประพันธ์ลิลิตพระลอนั้นเป็นสตรี เพราะได้เปรียบวรรณคดีกับมาลัยอันสวยงามที่เสมือนกับอารมณ์ระดับหูและให้ความรื่นรมย์ราวกับกลิ่นหอมของกระแจะจันทน์ ซึ่งเป็นของหอมของสตรีโบราณ^๒

^๑ ในช่วงแรกของลิลิตพระลอ กล่าวว่า

ปู่ฟังปู่ว่าอ้า	อดสู บารณี
สองอย่าบบานตู	เกลียดจ้าง
ภักดีสิ่งเดียวดู	ดียิ่ง ดีนา
ความโรคเชื้อจกร้าง	อย่าร้อนใจเผื่อ

แต่ในช่วงหลังของลิลิตพระลอ กล่าวว่า

เงินทองกองโกฏแก้ว	ทูลถวาย
สารสอดงาทองควาย	เผือกผู้
บุญบถนรื่องขวย	ขวนรอด มานา
แม่บ่สมท้าวซู้	อย่าแลมีฝัว

^๒ ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

เป็นศรีแก่ปากผู้	ผจงฉันท
คือคู่มาลาสรร	เรียบร้อย
เป็นถนิมประดับกรรม	ทุกเมื่อ
กลกระแจะต่อน้อย	หนึ่งได้แรงใจ

วิภา กงกะนันทน์ ยังได้พิสูจน์สมมติฐานของตนที่กล่าวว่ากวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอ เป็นสตรีด้วยการวิเคราะห์ลิลิตพระลอโดยละเอียด แล้วพบข้อสังเกตสำคัญต่าง ๆ เช่น การพบว่ากวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอได้บรรยายพฤติกรรมของตัวละครหญิงอย่างละเอียด เช่น การอธิบายภาพความเศร้าโศกเสียใจเมื่อพระนางดาราวดีทราบว่าเป็นพระเพื่อนพระแพงได้เสียชีวิตแล้ว โดยพรั้าเพ้อถึงกิจวัตรประจำวันของพระเพื่อนพระแพงตั้งแต่ตื่นจากบรรทมจนกระทั่งเสวยอาหารเช้า^๑ หรือการอธิบายภาพการอุ้มครรภ์ของพระนางบุญเหลือและการเลี้ยงดูพระลอเมื่อยามเป็นทารกด้วยความรักราวกับกวีได้เคยประพฤตินฐานะที่เป็น “แม่” มาก่อน^๒ ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงบุญคุณอันสูงส่งของแม่อีกด้วย^๓

นอกจากนี้ วิภา กงกะนันทน์ ยังพบว่าในลิลิตพระลอมีการบรรยายโฉมของตัวละครพระ คือ พระลอ มากกว่าตัวละครนางคือ พระเพื่อนพระแพง กวีชมโฉมพระลอโดยใช้ร่ายหนึ่งบทกับโคลงสองอีก ๙ บท ในขณะที่กวีชมโฉมพระเพื่อนพระแพงโดยใช้โคลงสี่สุภาพเพียง ๒ บทเท่านั้น ซึ่งกวีไทยโดยมากมักจะแต่งชมโฉมของตัวละครนางมากกว่า ซึ่งวิภา กงกะนันทน์ให้เหตุผลว่าเป็นเรื่องของจิตใต้สำนึกของคนผู้ชายที่มีความปรารถนาหญิงและหญิงมีความปรารถนาชาย

^๑ ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

อำชรมัวเมื่อเช้า	สีพระทนต์ทณเจ้า
แม่เอ๋ยกับจน แม่ฮา	
ลงบังคนทณแก้ว	ออกจากบังคนแล้ว
เชิญอ่อนท้าวสองสรง เล่านา	
ทรงบรรัดผัดหน้า	แต่งแต่งทรงสะอึ่งผ้า
ย่างเยื้องมาหา แม่รา	
สองมาเรียบดอกไม้	ถวายุบเทียนทองไหว้
พระบาทสร้อยสรเพ็ชัญ หนึ่งรา	
แล้วเสด็จมาทณเจ้า	จ้าแม่มาเสวยเช้า
แม่แม่ร้าสุดใจ แม่เอย	

^๒ ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

ลิบเดือนอุ้มท้องพระ	ลอลักษณ์
สงวนปลื้มตนสัก	หนึ่งน้อย
ตราบพระปิ่นไตรจักร	เสด็จตลอด มานา
ถนอมอาบอุ้มค้อยค้อย	ลูบเลี้ยงรักษา
แล้ววันสามคาบป้อน	เป็นนิตย
บมิให้ใครทำผิด	แมกเจ้า
แสนสงวนคู่ชีวิต	ฤไคร้ กลายเลย
เทียรผดุงคั่งเท่า	ตราบรู้เสวยเอง

^๓ ในลิลิตพระลอ กล่าวว่า

ร้อยชู้ฤเท่าเนื้อ	เมียดน
เมียดแลพันฤดล	แม่ได้
ทรงครรรค์ตลอดเป็นคน	ถ่างย เลยนา
เลี้ยงยากนักท้าวไท	ธิดาชผู้มีคุณ

โดยเหตุนี้ วิภา กงกะนันทน์ จึงสันนิษฐานว่ากวีผู้ประพันธ์เรื่องลิลิตพระลอ น่าจะเป็นสตรี และสตรีในสังคมอยุธยาที่มีความสามารถทางการประพันธ์ก็น่าจะเป็นสตรีชั้นสูงในราชสำนัก กอปรกับเรื่องลิลิตพระลอเป็นเรื่องนิทานทางภาคเหนือ ทำให้วิภา กงกะนันทน์สรุปว่ากวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอ น่าจะเป็นสตรีในราชสำนักอยุธยาที่มีเชื้อวงศ์สุโขทัย อาจจะเป็นพระราชมารดาในสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ หรืออาจจะเป็น “นางเมืองเชียงขึ้น” ผู้ประพันธ์โคลงยวนพ่ายตามทรรณะของวิภา กงกะนันทน์ ซึ่งเป็นพระญาติกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ในทรรณะของผู้วิจัย ผู้วิจัยเห็นว่าวิภา กงกะนันทน์มีความเชื่อมั่นในหลักฐานที่ศึกษาของตน และพยายามให้เหตุผลว่า กวีผู้ประพันธ์ลิลิตพระลอเป็นสตรีมากเกินไป เพราะไม่จำเป็นที่กวีสตรีจะอธิบายเรื่องราวความรักระหว่างมารดาและบุตรได้ดีกว่ากวีบุรุษ กวีบุรุษก็อาจจะอยู่ในฐานะของ “พ่อ” ผู้มีความรักแก่บุตรเสมอสตรีได้เช่นเดียวกัน และอย่างน้อยกวีบุรุษก็อยู่ในฐานะ “ลูก” ที่รักมารดาและสามารถแสดงออกถึงความรักของตนที่มีต่อมารดาได้เช่นกัน ส่วนเรื่องการเปรียบเทียบวรรคคติดกับสิ่งสวยงามนั้นก็ไม้อาจกำหนดความเป็นสตรีของกวีได้ เพราะกวีผู้รังสรรค์งานวรรณคดีขึ้นก็ย่อมปรารถนาให้ผลงานของตนนั้นมีความงดงามไพเราะและให้ความจริงใจแก่ผู้อ่าน ราวกับได้สัมผัสกับสิ่งที่สวยงามและหอมหวาน นอกจากนี้ ในส่วนของการพรรณนาความงามของตัวละคร กวีอาจต้องการเน้นให้ผู้อ่านเข้าใจหลักธรรมมากขึ้น เพราะพระลอเป็นบุคคลที่เปี่ยมไปด้วยความสมบูรณ์พร้อมทั้งรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ และคุณสมบัติ แต่กลับไม่สามารถเอาชนะกิเลสตัณหาในจิตใจของตนได้และได้พบจุดจบของชีวิตอย่างอนาถก็เป็นได้

จากแนวทางการศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติทั้ง ๔ แนวทางข้างต้น ทำให้อาจสรุปได้ว่าทุกวิธีการล้วนแล้วแต่เป็นวิธีการศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติที่ดีทั้งสิ้น หากผู้ศึกษาสามารถแสดงผลได้อย่างประจักษ์ชัดเจน ซึ่งแนวทางการศึกษาแต่ละแนวทางต่างมีจุดเด่นและจุดด้อย ดังนี้

แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี นับว่าเป็นแนวทางการศึกษาที่ดี ทำให้ได้ข้อสรุปของการศึกษาที่หนักแน่นเพราะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาช่วยยืนยันสมมติฐานต่าง ๆ ที่ผู้ศึกษาวรรณคดีได้ตั้งไว้ กระนั้นความน่าเชื่อถือของข้อมูลทางประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาควรเอาใส่ใจ เพราะเอกสารทางประวัติศาสตร์บางฉบับมีลักษณะเป็นการบอกเล่า อาจมีลักษณะเป็นตำนานหรือนิทานมากกว่าเรื่องจริง นอกจากนี้ การเลือกเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีความสอดคล้องเหมาะสมกับสิ่งที่ปรากฏในวรรณคดีก็นับว่ามีความสำคัญมากเช่นกัน อย่างไรก็ตาม แนวทางการศึกษาดังกล่าวมักมีจุดด้อยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชื่อของสถานที่ในประวัติศาสตร์ เพราะในวรรณคดีบางเรื่องมิได้ออกนามอย่างชัดเจน ตลอดจนสถานที่บางแห่งได้มีการเปลี่ยนนามไปตามยุคสมัย ทำให้ผู้ศึกษาวรรณคดีตีความสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้น ให้เป็นประโยชน์ต่อข้อสมมติฐานของตนโดยมิได้ยึดโยงกับความเป็นจริง ทำให้ในบางครั้งอาจทำให้ผู้ศึกษาตีความสถานที่เหล่านั้นผิดพลาดได้

แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวรรณคดีอื่น นับว่าเป็นแนวทางการศึกษาที่ดีอีกแนวทางหนึ่ง เพราะจะทำให้เห็นความสัมพันธ์หรือความไม่สัมพันธ์กันระหว่างวรรณคดีที่ผู้ศึกษานำมาศึกษา ทั้งในด้านของภาษา รูปแบบคำประพันธ์ กลวิธีการประพันธ์ และลีลาการประพันธ์ ซึ่งการเปรียบเทียบดังกล่าวเป็นการอธิบายที่ทำให้เกิดความเข้าใจได้กระจ่างชัดขึ้น อย่างไรก็ตาม แนวทางการศึกษาดังกล่าว ผู้ศึกษาควรมีหลักในการเลือกศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดี โดยควรเลือกรวมวรรณคดีที่มีหลักฐานแน่นอนว่าประพันธ์ขึ้นในสมัยใดเพื่อเป็นแกนกลางในการเชื่อมโยงความร่วมมือหรือต่างสมัยของวรรณคดีที่นำมาศึกษาได้ หรืออาจเลือกศึกษาเปรียบเทียบกับวรรณคดีที่มีเนื้อหาหรือใช้รูปแบบคำประพันธ์เหมือนกันเพื่อศึกษาพัฒนาการหรือการส่งอิทธิพลระหว่างกัน ข้อควรระวังของการศึกษาแนวทางการศึกษาครั้งนี้ คือ วรรณคดีบางเรื่องที่มีลักษณะใกล้เคียงกันอาจไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นวรรณคดีร่วมสมัยกันเสมอไป เพราะวรรณคดีบางเรื่องอาจใช้วรรณคดีอีกเรื่องเป็นแนวทางในการประพันธ์ก็ได้ ทำให้มีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งทำให้การสรุปว่าวรรณคดีนั้น ๆ มีความร่วมสมัยกัน จึงอาจเกิดข้อผิดพลาดได้

แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับวัฒนธรรม แม้ว่าจะเป็นแนวทางการศึกษาที่ไม่ได้นำมาศึกษากันมากนัก แต่แนวทางการศึกษาดังกล่าวก็ทำให้คำตอบเกี่ยวกับการศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติได้ดีพอสมควร แนวทางการศึกษาดังกล่าวจำเป็นต้องใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์บางฉบับมาช่วยพิจารณา ข้อควรระวังที่สำคัญของแนวทางการศึกษาดังกล่าวก็คือ ภาพวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณคดีอาจจะมีใช่เป็นภาพที่แท้จริงที่ปรากฏในสังคม หากแต่อาจจะเป็นภาพที่กวีจินตนาการขึ้นก็เป็นได้ อีกทั้งภาพวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณคดีนั้น อาจจะมีแตกต่างจากที่มีการบันทึกไว้ เพราะเป็นวัฒนธรรมพื้นถิ่น และในแต่ละพื้นถิ่นก็มีความแตกต่างไปจากวัฒนธรรมหลวง

แนวทางการวิเคราะห์วรรณคดีอย่างละเอียดแล้วตีความจากเรื่อง เป็นแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณคดีที่ไม่ซับซ้อน แต่ผลที่ได้รับอาจจะไม่น่าเชื่อถือนัก เพราะใช้ข้อมูลในเชิงอัตวิสัยมากเกินไป ดังนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาจะต้องให้เหตุผลที่หนักแน่นมาสนับสนุนความคิดของตนเอง อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีทรรศนะว่าแนวทางการศึกษาดังกล่าวอาจไม่เหมาะสมกับการศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติมากนัก เพราะโดยมากแล้วจะเป็นการให้เหตุผลที่ขาดหลักฐานอันน่าเชื่อถือ และอาจเกิดจากความคิดไปเองของผู้ศึกษาจนเกินไป

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวทางการศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติที่ดีนั้น ผู้ศึกษาควรเลือกใช้แนวทางการศึกษาให้เหมาะสมกับวรรณคดีแต่ละเรื่อง หรืออาจใช้แนวทางการศึกษามากกว่า ๑ แนวทางเพื่อช่วยสนับสนุนสมมติฐานของตนเองให้มีความหนักแน่นมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาควรหลีกเลี่ยงการแสดงความคิดเห็นที่ได้อยู่บนพื้นฐานของหลักเหตุและผล เพราะผู้ศึกษาอาจจะได้รับคำตอบที่ตนพึงใจ แต่ขณะเดียวกันก็ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่ขาดการให้ข้อสนับสนุนที่น่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับของสังคม